

บทที่ ๑

บทนำ

๑. ความเป็นมาของการวิจัย

เครื่องปั้นดินเผา ถือได้ว่าเป็นผลิตภัณฑ์ประเภทหนึ่งที่อยู่คู่และผูกพันกับวิถีชีวิตของมนุษย์ ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน นับตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ มนุษย์เริ่มรู้จักนำดินมาปั้นเป็นรูปร่างต่างๆ แล้วนำไปเผาไฟ ให้เป็นผลิตภัณฑ์ที่แข็งแกร่งคงรูป และนำไปใช้ประโยชน์ต่างๆ ในชีวิตประจำวัน เช่น หม้อน้ำ ถ้วยชาม แจกัน เครื่องประดับต่างๆ รวมไปถึงใช้ในการประกอบพิธีกรรมและประเพณีต่างๆ ด้วย เมื่อมีการผลิตอย่างต่อเนื่อง และเป็นระยะเวลายาวนาน ทำให้เกิดการพัฒนากฎมีปัญญาของผลิตภัณฑ์เครื่องปั้นดินเผาให้ดียิ่งขึ้น ทั้งในด้านของรูปแบบ คุณภาพ รวมไปถึงการพัฒนาด้านการตลาด ซึ่งจะช่วยให้ส่งเสริมรายได้เข้าสู่ชุมชนมากยิ่งขึ้นกว่าเดิม โดยแต่ละชุมชนและแต่ละท้องถิ่นที่จะมีเอกลักษณ์ของเครื่องปั้นดินเผาที่แตกต่างกันไปตามแหล่งทรัพยากรของพื้นที่นั้นๆ รวมไปถึงกรรมวิธีในการผลิต การขึ้นรูป การเผา เชื้อเพลิง มีความแตกต่างกันไป ตามลักษณะของภูมิประเทศ ทรัพยากรธรรมชาติ และวัฒนธรรมของแต่ละพื้นที่ด้วย โดยลักษณะดังกล่าวจะถูกถ่ายทอดออกมาในรูปแบบและลักษณะของเครื่องปั้นดินเผาที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัว และสืบทอดต่อกันมาจากรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่ง ดังนั้นเครื่องปั้นดินเผาจึงเป็นสิ่งที่สามารถบ่งบอกถึงวัฒนธรรม เอกลักษณ์เฉพาะถิ่นของสังคมและชุมชน รวมไปถึงภูมิปัญญาท้องถิ่นอันแยบยลจากคนในอดีตสืบทอดมาจนถึงรุ่นลูกหลานในปัจจุบัน

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ หรือ ภาคอีสาน ถือได้ว่าเป็นแหล่งอารยธรรมเก่าแก่ตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ มีแหล่งอารยธรรมที่มีความเป็นมายาวนานหลายพันปี พบร่องรอยของการตั้งถิ่นฐานมนุษย์เป็นชุมชนเก่าแก่กระจายตัวอยู่ตามลุ่มน้ำต่างๆ ตามหลักฐานการขุดค้นทางโบราณคดี ซึ่งส่วนใหญ่เป็นเครื่องปั้นดินเผา ที่มีรูปแบบแตกต่างกันไปในแต่ละชุมชน เนื่องจากมีประเพณีและวัฒนธรรมที่ต่างกันไป เช่น ประเพณีฝังศพ จากหลักฐานดังกล่าวจึงทำให้ทราบว่า ชุมชนเหล่านี้ได้มีการผลิตเครื่องปั้นดินเผา มาเป็นเวลายาวนาน ในบริเวณแอ่งสกลนครแถบลุ่มแม่น้ำสงครามตอนบน มีการค้นพบหลักฐานต่างๆ ภาชนะดินเผาที่สร้างขึ้นเพื่อใช้สอยในชีวิตประจำวัน และในพิธีกรรมความเชื่อเกี่ยวกับความตาย เช่น ภาชนะดินเผาบ้านเชียง อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี

นอกจากนี้บริเวณของแอ่งโคราช ได้พบหลักฐานภาชนะดินเผาทั้งเพื่อใช้สอยในชีวิตประจำวัน และพิธีกรรมความเชื่อเกี่ยวกับความตาย มีลักษณะรูปแบบของกลุ่มเครื่องปั้นดินเผาแตกต่างกันไปดังนี้ (สุจิตต์ วงษ์เทศ ๒๕๒๘ : ๒๘)

๑. กลุ่มทุ่งกุลาร อยู่บริเวณฝั่งเหนือของลำน้ำมูล และฝั่งใต้ของลำน้ำชี การตั้งถิ่นฐานของชุมชนจะมีความหนาแน่นอยู่ในบริเวณทุ่งกุลาร่องให้ มีวัฒนธรรมเกี่ยวกับเครื่องปั้นดินเผาที่เด่นชัดคือ การบรรจุศพลงในภาชนะดินเผาขนาดใหญ่ ซึ่งประเพณีดังกล่าวกระทำสืบเนื่องมาจนถึงสมัยทวารวดี

๒. กลุ่มทุ่งสำริด อยู่ในบริเวณตอนบนของกลุ่มแม่น้ำมูล ในเขตจังหวัดนครราชสีมา พบหลักฐานรูปร่างของเครื่องปั้นดินเผาที่แตกต่างจากชุมชนอื่น คือมีคอคอด ปากบานเป็นปากแตร พบเครื่องปั้นเผาสีดำเรียกว่า พิมายดำ

๓. กลุ่มโนนชัย อยู่บริเวณตอนบนของลำน้ำชี และลำน้ำสาขาเขตจังหวัดขอนแก่นเขตติดต่อกับจังหวัดมหาสารคาม พบเครื่องปั้นดินเผาที่มีการชุบสีมีลายเขียนสีรอบๆ ภาชนะ และเคลือบสีแดง ผังรวมกับศพ มีหลายรูปแบบและแตกต่างจากภาชนะดินเผาอื่นๆ

เนื่องจากมนุษย์มักมีการอพยพย้ายถิ่นเพื่อหาแหล่งที่เหมาะสมในการตั้งถิ่นฐานและการดำรงชีพเพื่อความอยู่รอด จึงเสาะแสวงหาพื้นที่ซึ่งมีความอุดมสมบูรณ์ ไม่ว่าจะเป็นใกล้แหล่งน้ำ หรือพื้นที่ซึ่งอุดมไปด้วยทรัพยากรทางธรรมชาติเพียงพอต่อการดำรงชีวิต ในการย้ายถิ่นฐานแต่ละครั้ง มนุษย์จึงมักนำเอาอารยธรรม ประเพณี วิถีชีวิตติดตัวไปด้วย วัฒนธรรมเครื่องปั้นดินเผาก็เช่นเดียวกัน ชาวไทยโคราช หรือ ไทยเบ็ญที่อพยพมาจากตำบลจอหอ อำเภอเมือง จังหวัดนครราชสีมา โดยหลวงกระปุงได้สำรวจหาดินเพื่อปั้นหม้อ พบว่าดินเพื่อการปั้นหม้อที่บ้านเทอดไทย บริเวณลำห้วยตางเดียวมีคุณภาพดี รวมทั้งพื้นที่ดังกล่าวมีความอุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การตั้งถิ่นฐาน จึงชักชวนให้คนในหมู่บ้านที่ส่วนใหญ่เป็นช่างปั้นหม้ออพยพกันมาตั้งถิ่นฐานที่บ้านเทอดไทย ตำบลเทอดไทย อำเภอทุ่งเขาหลวง จังหวัดร้อยเอ็ด และได้นำเอาวัฒนธรรมการปั้นหม้อและเครื่องใช้สอยต่างๆ มาประกอบอาชีพสร้างรายได้และสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาและเป็นที่นิยมสร้างรายได้ให้กับชุมชนนับตั้งแต่นั้นมา

แต่ในยุคปัจจุบันหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาบ้านเทอดไทยที่มีเอกลักษณ์เฉพาะถิ่นที่สามารถตอบสนองการใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวันของชาวอีสาน ได้ลดน้อยถอยลงตามกระแสของการพัฒนาเทคโนโลยีที่ทันสมัยมากขึ้น ในแวดวงของการผลิตเครื่องปั้นดินเผาได้มีการนำเทคโนโลยีต่างๆ มาใช้ในกระบวนการผลิตให้มีความทันสมัย สวยงาม และคงทนมากกว่า มีการผลิตเป็นอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ ทั้งการปรับปรุงส่วนผสมของเนื้อดินและน้ำยาเคลือบเพื่อให้ผลิตภัณฑ์เครื่องปั้นดินเผามีความสวยงาม และคงทนมากยิ่งขึ้น ซึ่งการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นนี้ได้ส่งผลกระทบต่อการผลิตเครื่องปั้นดินเผาแบบดั้งเดิม ทำให้ผู้บริโภคหันไปนิยมเครื่องปั้นดินเผาที่มีความทันสมัย สวยงาม และลดบทบาทในชีวิตประจำวันของชาวอีสานมากขึ้น ทำให้ผู้ผลิตจำเป็นต้องลดปริมาณการผลิตลงเรื่อยๆ หากยังไม่ปรับเปลี่ยนรูปแบบและวิธีการผลิตที่ตอบรับกับความต้องการของสังคมสมัยใหม่ นอกจากนี้เองยังประสบปัญหาในด้านของวัตถุดิบในกระบวนการผลิตที่หาได้ยากมากขึ้น ไม่ว่าจะเป็นทรัพยากรดินที่นำมาขึ้นรูป ได้ลดจำนวนลง ปัญหาการขาดแคลนเชื้อเพลิง ทรัพยากรป่าไม้ที่ลดลงเพื่อการนำมาเป็นทรัพยากรเชื้อเพลิง ตลาดรับซื้อ และที่สำคัญการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาที่กำลังสูญสลายไปตามกาลเวลาหากไม่ได้มีการถ่ายทอดความรู้อันเป็นภูมิปัญญาที่มีคุณค่าต่ออนุชนในรุ่นหลัง คนรุ่นใหม่ไม่ได้สนใจหัตถกรรมดังกล่าวเหมือนในอดีตรุ่นพ่อรุ่นแม่ จากอาชีพดังกล่าวเคยทำรายได้ให้กับครัวเรือนเป็นจำนวนมากก็กลับลดน้อยลง จนในที่สุดอาชีพหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาของบ้านเทอดไทยอาจคงเหลือเพียงแต่ชื่อและเลิกผลิตไป

ดังนั้นผู้วิจัยจึงเล็งเห็นความสำคัญในการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นของหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาบ้านเทอดไทยที่มีเอกลักษณ์แตกต่างไปจากพื้นที่อื่น ซึ่งในการศึกษาวิจัยในครั้งนี้จะมีการศึกษาถึงลักษณะการเปลี่ยนแปลงของทรัพยากรธรรมชาติที่ลดลงก่อให้เกิดปัญหาในกระบวนการผลิตเครื่องปั้นดินเผา ไม่ว่าจะเป็นทรัพยากรดิน ทรัพยากรป่าไม้ที่นำมาใช้ทำเชื้อเพลิง รวมทั้งทำการศึกษาถึงการเปลี่ยนแปลงของการใช้ประโยชน์ที่ดินและการตั้งถิ่นฐานของคนในหมู่บ้านที่มีอิทธิพลต่อการดำรงอยู่ของหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาบ้านเทอดไทย นอกจากนี้ยังจะทำการตลาดของ

ผลิตภัณฑ์เครื่องปั้นดินเผา ที่เป็นปัญหาและส่งผลกระทบต่อการลดจำนวนลงของการผลิต รวมไปถึง การศึกษารูปแบบและกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาเครื่องปั้นดินเผาสู่รุ่นต่อรุ่น โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ผู้ที่จะมารับการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นการปั้นเครื่องปั้นดินเผาได้จำนวนลง ทำให้ภูมิปัญญาการทำ หัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผากำลังสูญสลายไป จึงจำเป็นต้องมีการหาแนวทางในการจัดการกระบวนการ การสืบทอดภูมิปัญญาด้านหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาบ้านเทอดไทยให้ออกมาเป็นรูปธรรม นอกจากเพื่อ การดำรงอยู่สืบต่อไปอย่างยั่งยืนของความเป็นอัตลักษณ์ของเครื่องปั้นดินเผาบ้านเทอดไทยแล้ว จะยัง สามารถเพิ่มรายได้ให้กับชุมชนในท้องถิ่น ดึงความสนใจให้คนรุ่นใหม่หันกลับมาเห็นค่าความสำคัญ ของภูมิปัญญาท้องถิ่นเหล่านี้ด้วย

๒. วัตถุประสงค์

๑. เพื่อศึกษาลักษณะทางกายภาพ เศรษฐกิจ สังคมวัฒนธรรม การเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดินและการตั้งถิ่นฐานของชุมชนบ้านเทอดไทย ตำบลเทอดไทย อำเภอยางชุมน้อย จังหวัด ร้อยเอ็ด ที่มีอิทธิพลต่อความเป็นอัตลักษณ์และการดำรงอยู่ของหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาบ้านเทอดไทย

๒. เพื่อศึกษารูปแบบและวิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาสู่ชุมชน

๓. เพื่อเสนอแนะแนวทางในการสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาบ้านเทอดไทย

๓. ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

ผลการศึกษาจะทำให้ทราบถึงลักษณะการใช้ที่ดิน การตั้งถิ่นฐานของชุมชน ระบบการตลาด รูปแบบและวิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาที่มีลักษณะเฉพาะของบ้านเทอดไทย ซึ่งเป็นการทำเครื่องปั้นดินเผาแบบดั้งเดิม รวมทั้งทราบถึงปัญหาและอุปสรรคที่ทำให้จำนวนครัวเรือนในการทำเครื่องปั้นดินเผาได้จำนวนลดลง และจากผลการศึกษาในครั้งนี้สามารถนำไปประยุกต์ใช้และเสนอแนะแนวทางการสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาบ้านเทอดไทยไปสู่รุ่นลูกหลานได้อย่างยั่งยืน

๔. คำถามหลักในการวิจัย

จะมีกระบวนการอย่างไรในการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาบ้านเทอดไทยที่มีเอกลักษณ์เฉพาะถิ่นให้คงอยู่

๕. กรอบแนวความคิดของการวิจัย และนิยามศัพท์

นิยามศัพท์

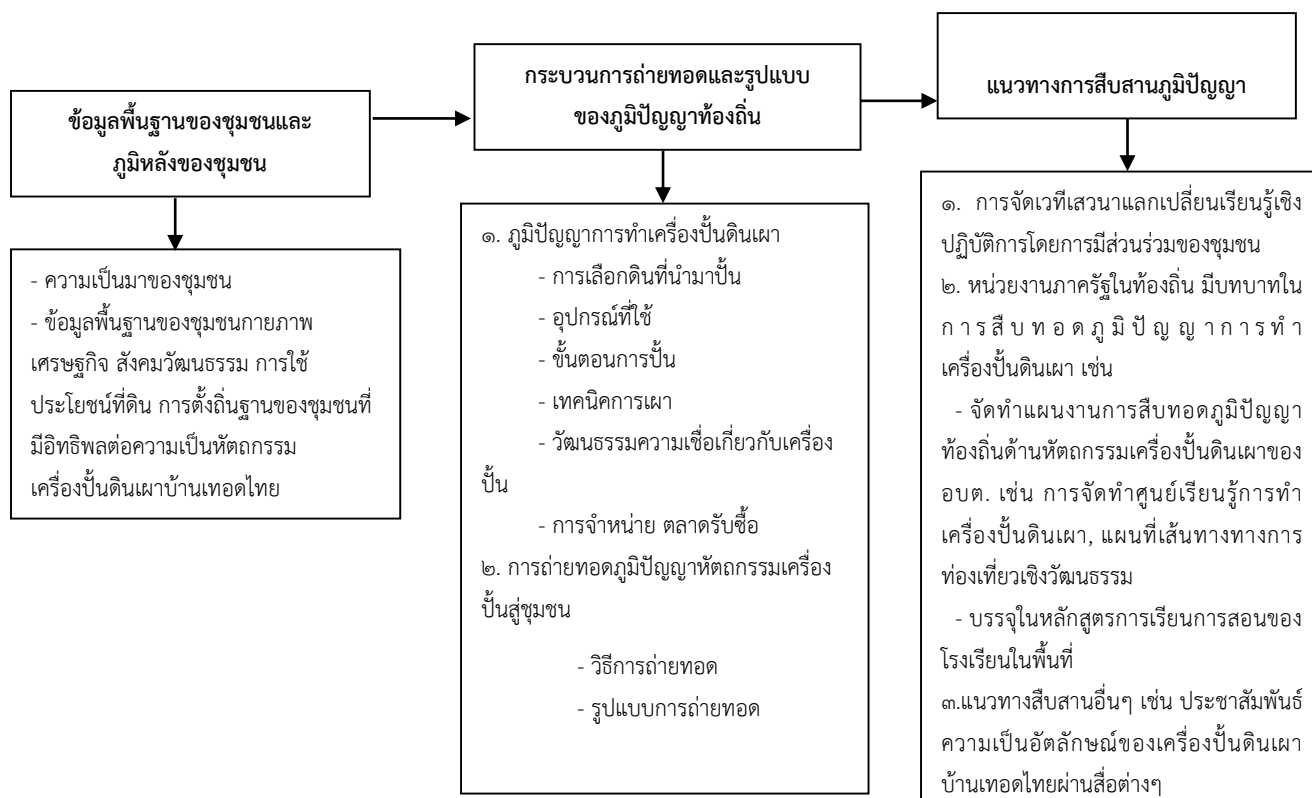
ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง ความรู้ ความคิด ความเชื่อ องค์ความรู้ที่กลุ่มชนได้จากประสบการณ์ที่สั่งสมมาเพื่อการปรับตัวและดำรงชีพ รวมไปถึงการอนุรักษ์ ฟื้นฟู และพัฒนา ศิลปหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผา เพื่อตอบสนองประโยชน์แก่ชุมชน

เครื่องปั้นดินเผา หมายถึง สิ่งที่ทำขึ้นด้วยดินเป็นรูปทรงต่างๆ สิ่งของเครื่องใช้ต่างๆ แล้วนำมาเผาเพื่อใช้งานต่อไป

การสืบสาน หมายถึง การทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งที่สืบทอดเนื่องกันอย่างยาวนานโดยไม่ขาดสาย

การถ่ายทอด หมายถึง กระบวนการเรียนการสอนหรือถ่ายทอดโอนความรู้ ทักษะ และเจตคติต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่งไปสู่บุคคลอื่นหรือบุคคลรุ่นหลัง

กรอบแนวความคิดของการวิจัย

บทที่ ๒

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาเพื่อเสนอแนะแนวทางในการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาบ้านเทอดไทย ตำบลเทอดไทย อำเภอทุ่งเขาหลวง จังหวัดร้อยเอ็ดนั้น เป็นการหาแนวทางเพื่อการดำรงอยู่ซึ่งความเป็นเอกลักษณ์ของภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผา การใช้ประโยชน์ที่ดินที่เปลี่ยนไปตามกาลเวลาซึ่งทำให้เกิดการลดลงของทรัพยากรธรรมชาติที่เป็นวัตถุดิบที่สำคัญในกระบวนการผลิตเครื่องปั้นดินเผา รวมไปถึงการตั้งถิ่นฐานของชุมชนที่มีการเปลี่ยนแปลงและส่งผลถึงจำนวนครัวเรือนที่เพิ่มขึ้น โดยผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อเป็นพื้นฐานความรู้ในการศึกษาในครั้งนี้ ดังนี้

๑. ภูมิปัญญา

๑.๑ ความหมายภูมิปัญญา

๑.๒ ความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่น

๑.๓ ประเภทของภูมิปัญญาท้องถิ่น

๑.๔ การถ่ายทอดภูมิปัญญา

๒. แนวความคิดด้านการสืบทอด

๒.๑ ความหมายของการสืบทอดภูมิปัญญา

๒.๒ ความสำคัญของการสืบทอดภูมิปัญญา

๓. ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับเครื่องปั้นดินเผาในภาคอีสาน

๓.๑ ความรู้เกี่ยวกับเครื่องปั้นดินเผา

๓.๒ เครื่องปั้นดินเผาพื้นบ้านอีสาน

๔. แนวความคิดเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์ที่ดินและการตั้งถิ่นฐาน

๔.๑ แนวความคิดเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์ที่ดิน

๔.๒ การตั้งถิ่นฐาน

๔.๓ การตั้งถิ่นฐานมนุษย์ที่สัมพันธ์กับลักษณะภูมิประเทศ

๕. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑. ภูมิปัญญา

๑.๑ ความหมายภูมิปัญญา

พจนานุกรมไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ ให้นิยามคำว่า “ภูมิ” หมายถึง แผ่นดิน ที่ดิน และให้ความหมายของคำว่า “ปัญญา” หมายถึง ความรอบรู้ ความรู้ทั่ว ความฉลาดเกิดแต่เรียนและคิด นอกจากนี้ยังให้ความหมายของ “ภูมิปัญญา” หมายถึง พื้นฐานความรู้ (ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๒)

จากคำนิยามจะเห็นได้ว่าภูมิปัญญาเป็นพื้นฐานขององค์ความรู้ หมายถึงความรู้เกี่ยวกับเรื่องนั้น นอกจากนี้ยังมีนักวิชาการได้ให้นิยามความหมายของภูมิปัญญา ดังนี้

จารุวรรณ ธรรมวัตร (๒๕๓๘) ให้นิยามภูมิปัญญา คือ แบบแผนการดำเนินชีวิตที่มีคุณค่า แสดงถึงความเฉลียวฉลาดของบุคคลและสังคม ซึ่งได้สั่งสมและปฏิบัติสืบต่อมา

เอกวิทย์ ณ ถลาง (๒๕๔๐) นิยามภูมิปัญญา คือ ประสบการณ์สั่งสมภายใต้บริบททางสังคม และธรรมชาติแวดล้อมแสดงออกทั้งในรูปลักษณ์และมุขปาฐะ นอกจากอรรถรสและรูปแบบที่เป็นวรรณศิลป์ ยังสะท้อนให้เห็นวิถีชีวิตที่มีพลัง

เสรี พงศ์พิศ (๒๕๔๔) ให้นิยามภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง ศาสตร์และศิลป์ของการดำเนินชีวิต ซึ่งผู้คนได้สั่งสมมาช้านาน สืบทอดจากพ่อแม่ปู่ย่าตายาย แล้วถ่ายทอดไปสู่ลูกหลาน จากคนรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่ง จากอดีตเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน

เบญจวรรณ นาราสัจ (๒๕๕๒) ให้นิยามภูมิปัญญาท้องถิ่น คือ องค์รวมของระบบความรู้ และความคิดของคนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง ที่ใช้ดำรงชีพและปรับตัวต่อระบบนิเวศและสังคมวัฒนธรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่น จึงเป็นวิถีคิด สติปัญญาที่เกิดจากแบบแผนแห่งการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นมาอย่างต่อเนื่อง

สามารถ จันทรสุรีย์ (๒๕๓๖) อธิบายว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง พื้นเพ รากฐานของชีวิต ความรู้ของชาวบ้านที่เกิดจากการเรียนรู้ทั้งทางตรงและการปฏิบัติ ทั้งจากประสบการณ์ด้วยตนเอง หรือทางอ้อมที่ผ่านมาจากผู้ใหญ่ หรือความรู้ที่สืบทอดสะสมกันมา ภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นทุกสิ่งทุกอย่างที่ชาวบ้านคิดได้เอง นำมาใช้ในการแก้ไขปัญหาและพัฒนาสติปัญญาอันเกิดจากความรู้ของชาวบ้านทั้งหมด ที่ชาวบ้านคิดได้เอง และมีศักยภาพเพื่อนำมาใช้แก้ไขปัญหาในชีวิตแต่ละท้องถิ่นได้อย่างสมเหตุสมผล

อัจฉรา ภาณุรัตน์ (๒๕๔๙, หน้า ๑๐๒) กล่าวว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น อาจหมายถึง กระบวนการปรับเปลี่ยนแบบแผนดำเนินชีวิตของบุคคลซึ่งอาศัยอยู่ในท้องถิ่น ให้สามารถดำเนินชีวิตอย่างมีความสุขหรือสามารถแก้ปัญหาการดำเนินชีวิตของคนให้สอดคล้องกับสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปแต่ละยุคสมัย

โกวิทย์ พวงงาม (๒๕๕๑) ให้ความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่น ไว้ว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น (Local Wisdom) หมายถึง กระบวนทัศน์ หรือองค์ความรู้ของคน หรือกลุ่มคนในถิ่นใดถิ่นหนึ่ง อันเกิดจากการถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษ หรือจากประสบการณ์ที่ผ่านการกลั่นกรอง สั่งสม คัดวิเคราะห์ และนำมาใช้จนบังเกิดผล โดยอาศัยการเรียนรู้ที่มีความเชื่อมโยงกับวิถีชีวิต เป็นรากฐานของความรู้ชาวบ้าน ซึ่งมีลักษณะเป็นนามธรรมและรูปธรรม สามารถประยุกต์ใช้ได้ตั้งแต่ระดับปัจเจกบุคคลไปจนถึงระดับสังคมได้อย่างสอดคล้องและสมดุล มีความเป็นลักษณะเฉพาะตามบริบทของชุมชนหรือท้องถิ่นนั้นๆ

ภูมิปัญญาท้องถิ่น (Local Wisdom) หรือ ภูมิปัญญาชาวบ้าน (Popular Wisdom) จึงหมายถึง ทุกสิ่งทุกอย่างที่ชาวบ้านคิดขึ้นได้เองและนำมาใช้ในการแก้ปัญหา เป็นเทคนิควิธี เป็นองค์ความรู้ของชาวบ้าน ทั้งทางกว้างและทางลึกที่ชาวบ้านคิดเอง ทำเอง โดยอาศัยศักยภาพที่มีอยู่ แก้ปัญหาการดำเนินชีวิตในท้องถิ่นได้อย่างเหมาะสมกับยุคสมัย ซึ่งเป็นองค์ความรู้และความสามารถในการ

ระดับท้องถิ่นโดยมีขอบเขตจำกัดในแต่ละท้องถิ่น เช่น ภาษาอีสาน แง่ไต่ปลา ส้มตำ เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นต้น (นันทสาร สีสลับ และคณะ, ๒๕๔๑)

จากคำอธิบายและคำนิยามความหมายในข้างต้นจะเห็นว่า ภูมิปัญญา หมายถึง ความรอบรู้และมีประสบการณ์ในองค์ความรู้ ภูมิปัญญาเป็นแบบแผนอันดีงามใช้ในการดำเนินชีวิตของกลุ่มคนในชุมชนหรือสังคมนั้น และได้มีการถ่ายทอดไปสู่ลูกหลานจากรุ่นหนึ่งไปสู่อีกรุ่นหนึ่ง ในขณะเดียวกันภูมิปัญญาชาวบ้านและภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นเรื่องเฉพาะอันเป็นเอกลักษณ์ของแต่ละท้องถิ่น และสามารถเปลี่ยนแปลงได้ตามยุคสมัย หากขาดกระบวนการเรียนรู้และสืบทอดภูมิปัญญานั้นๆ

๑.๒ ความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่น

เสรี พงศ์พิศ (๒๕๒๙) ได้กล่าวถึงลักษณะของภูมิปัญญาท้องถิ่น มี ๒ ลักษณะ คือ

๑. ลักษณะที่เป็นนามธรรม เป็นโลกทัศน์ ชีวทัศน์ เป็นปรัชญาในการดำเนินชีวิต เป็นเรื่องเกี่ยวกับการเกิด แก่ เจ็บ ตาย คุณค่าและความหมายของทุกสิ่งในชีวิตประจำวัน

๒. ลักษณะที่เป็นรูปธรรม เป็นเรื่องเฉพาะด้าน เช่น การทำมาหากิน การเกษตร หัตถกรรม ศิลปะ ดนตรี และอื่นๆ

โดยภูมิปัญญาท้องถิ่นเหล่านี้สะท้อนออกมาใน ๓ ลักษณะ ที่สัมพันธ์ใกล้ชิดกันคือ

๑. ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับโลก คนกับสิ่งแวดล้อม สัตว์ พืช ธรรมชาติ

๒. ความสัมพันธ์กับคนอื่น ๆ ที่อยู่ร่วมกันในสังคม หรือชุมชน

๓. ความสัมพันธ์กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ สิ่งเหนือธรรมชาติ สิ่งที่ไม่สามารถสัมผัสได้ทั้งหมด

โดยทั้ง ๓ ลักษณะนี้คือ ชีวิตของชาวบ้านที่สะท้อนออกมาถึงภูมิปัญญาในการดำเนินชีวิตอย่างมีเอกภาพ

ประเวศ วะสี (๒๕๓๖) ได้สรุปลักษณะสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ ๔ ลักษณะ คือ

๑. มีวัฒนธรรมเป็นพื้นฐาน ไม่ใช่วิทยาศาสตร์

๒. มีการบูรณาการสูง ทั้งในเรื่องของกาย ใจ สังคม และสิ่งแวดล้อม

๓. มีความเชื่อมโยงไปสู่นามธรรมที่ลึกซึ้งสูงส่ง

๔. เน้นความสำคัญของจริยธรรมมากกว่าวัตถุธรรม

นิคม ชมพูหลง (๒๕๔๘) ได้ให้ความสำคัญของภูมิปัญญาท้องถิ่นต่อสังคมไว้ว่า

๑. ทำให้เกิดความสงบสุขทั้งชุมชน หมู่บ้าน

๒. ทำให้คนในชุมชนพึ่งตัวเองได้ ทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม ลดการพึ่งพา

ตนเองจากสังคมภายนอก

๓. สร้างความสมดุลระหว่างมนุษย์กับสังคม และสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติได้อย่างยั่งยืน และปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตคนไทยให้เหมาะสมตามยุคสมัย

๔. เพื่อใช้ในการกำหนดแนวทางการทำงานของกลุ่มบุคคล หรือเจ้าหน้าที่ของหน่วยงานต่างๆ ให้สอดคล้องและผสมกลมกลืนกับวิถีชีวิตของชาวบ้าน

๕. ทำให้ผู้เรียนรู้จักท้องถิ่น รักและภาคภูมิใจในท้องถิ่น เป็นการเชื่อมโยงความรู้ระหว่างภูมิปัญญาท้องถิ่นกับความรู้สมัยใหม่

๑.๓ ประเภทของภูมิปัญญาท้องถิ่น

กรมวิชาการ (๒๕๓๘) ได้แบ่งประเภทของภูมิปัญญาท้องถิ่นไว้ ๔ ประเภท ดังนี้

๑. คติความคิด ความเชื่อ หลักการ ที่เป็นพื้นฐานขององค์ความรู้ที่เกิดจากการสั่งสมถ่ายทอดกันมา

๒. ศิลปะ วัฒนธรรม และขนบธรรมเนียมประเพณี ที่เป็นแบบแผนการดำเนินชีวิตที่ปฏิบัติสืบทอดกันมา

๓. การประกอบอาชีพในท้องถิ่นที่ยึดหลักการพึ่งตนเอง และได้รับการพัฒนาให้เหมาะสมกับกาลสมัย

๔. แนวคิด หลักปฏิบัติ และเทคโนโลยีสมัยใหม่ที่ชาวบ้านนำมาดัดแปลงใช้ในชุมชนอย่างเหมาะสมกับสภาพแวดล้อม และความเป็นอยู่

ซึ่งภูมิปัญญาท้องถิ่นทั้ง ๔ ประเภทนี้ สามารถปรากฏให้เห็นได้ในเรื่องของการประกอบอาชีพ ศิลปะ วัฒนธรรมและประเพณีต่างๆ และทางด้านการอบรมสั่งสอนถ่ายทอดให้ชนรุ่นหลังๆ ที่ยังปรากฏอยู่จนทุกวันนี้

๑.๔ การถ่ายทอดภูมิปัญญา

สามารถ จันทรสุรีย์ (๒๕๓๖, หน้า ๕๐-๕๑) ได้จำแนกการถ่ายทอดภูมิปัญญาไว้ดังนี้

๑. วิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาแก่เด็ก เนื่องจากเด็กเป็นวัยที่เรียนรู้โลกรอบๆ ตัวเอง กิจกรรมการถ่ายทอดจึงเป็นเรื่องง่ายๆ ไม่ซับซ้อน สนุกสนานและดึงดูดใจ เช่น การละเล่น การเล่านิทาน การทดลองทำหรือการเข้าร่วมปรากฏการณ์ ตลอดจนการเล่นปริศนาคำทาย

๒. วิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาแก่ผู้ใหญ่ ผู้ใหญ่เป็นผู้ที่ถือว่าผ่านประสบการณ์ต่างๆ มานานพอสมควรและเป็นวัยทำงาน วิธีการถ่ายทอดทำได้หลายรูปแบบ เช่น วิธีบอกเล่าโดยตรง หรือบอกเล่าโดยผ่านพิธีสู่ขวัญ พิธีกรรมทางศาสนา พิธีกรรมทางธรรมเนียมประเพณีท้องถิ่นต่างๆ ดังจะเห็นได้โดยทั่วไปในพิธีแต่งงานของท้องถิ่นต่างๆ จะมีขั้นตอนผู้ใหญ่สอนคู่บ่าวสาววิธีการถ่ายทอดในรูปแบบการบันทึกลง เช่น การสอดแทรกในคำร้องของบันทึกลง เป็นต้น

หากจะแบ่งลักษณะการถ่ายทอดภูมิปัญญาในอดีตตามรูปแบบใหญ่ๆ สามารถแบ่งได้ ๒ รูปแบบ คือ แบบไม่เป็นลายลักษณ์อักษรและแบบเป็นลายลักษณ์อักษร ซึ่งในอดีตส่วนใหญ่ได้จารึกหรือเขียนไว้ในใบลานหรือสมุดข่อย ที่ชาวบ้านภาคใต้เรียกว่า บุตดำ บุตขาว ส่วนในปัจจุบัน มีการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือภูมิปัญญาชาวบ้านผ่านสื่อมวลชนทุกสาขา เช่น หนังสือ สิ่งพิมพ์ วิทยุ โทรทัศน์ ภาพยนตร์และอื่นๆ

องค์ประกอบในการถ่ายทอดภูมิปัญญา มีดังต่อไปนี้

๑. องค์คติ (Concepts) ได้แก่ ความเชื่อ ความคิดความเข้าใจ อุดมการณ์ต่างๆ

๒. องค์พิธีการ (Usages) ได้แก่ ขนบธรรมเนียม ประเพณี ซึ่งแสดงออกมาในรูปพิธีกรรมต่างๆ เช่น พิธีแต่งงาน พิธีการตั้งศพ การแต่งกาย เป็นต้น

๓. องค์วัตถุ (Instrumentary and symbolic objects) ได้แก่ สิ่งประดิษฐ์ที่มีรูปร่างสามารถจับต้องได้ เช่น ผลผลิตทางศิลปกรรม งานฝีมือ และองค์วัตถุที่ไม่มีรูปร่าง แต่เป็นเครื่องแสดงสัญลักษณ์ ความหมายต่างๆ เช่น ภาษา เป็นต้น

ดังนั้นการถ่ายทอดภูมิปัญญา จึงหมายถึง การส่งทอดความรู้ ความเข้าใจจากบุคคลหนึ่งไปยังบุคคลหนึ่งหรือกลุ่มบุคคล มีทั้งถ่ายทอดแก่เด็ก ซึ่งเป็นเรื่องง่ายและไม่ซับซ้อน ส่วนการถ่ายทอด

ไปยังผู้ใหญ่มีหลายรูปแบบและมีความซับซ้อนมากกว่าวัยเด็ก ซึ่งมีทั้งลายลักษณ์อักษรและไม่มีลายลักษณ์อักษร

๒. แนวความคิดด้านการสืบทอดภูมิปัญญา

การสืบทอดมีความสำคัญและจำเป็นต่อการดำรงอยู่ของภูมิปัญญา เมื่อมีการเรียนรู้แล้วแต่ไม่สืบทอดให้ผู้อื่นก็จะไม่เกิดประโยชน์สูงสุด สำหรับแนวความคิดด้านการสืบทอดภูมิปัญญา สามารถจำแนกออกเป็นความหมายและความสำคัญของการสืบทอดภูมิปัญญาดังต่อไปนี้

๒.๑ ความหมายของการสืบทอดภูมิปัญญา

ตามพจนานุกรมไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ ได้ให้คำนิยามคำว่า “สืบทอด” คือ รับช่วงปฏิบัติต่อ เช่น เขาสืบทอดความรู้มาจากบรรพบุรุษ การสืบทอดเป็นกระบวนการหนึ่งของการสานต่อองค์ความรู้ต่างๆ จากรุ่นสู่รุ่น (ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๒)

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (๒๕๓๔, หน้า ๖-๙) ให้ความหมายการสืบทอด หมายถึง การที่คนรุ่นหนึ่ง สร้างสรรค์ สังสรรค์ และถ่ายทอดความรู้ ความคิด ความสามารถตลอดจนผลิตผลจากความรู้ ความคิด ความสามารถนั้นๆ ต่อไปยังคนอีกรุ่นหนึ่งเพื่อความต่อเนื่องและเจริญก้าวหน้าของเผ่าพันธุ์

พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต, ๒๕๓๗, หน้า ๒๙-๓๐) ให้ความหมายการสืบทอด หมายถึง การสืบทอดองค์ความรู้ ภูมิปัญญา วัฒนธรรม ไปข้างหน้าจากปัจจุบันสู่อนาคต แต่การสืบทอดนั้นไม่ได้สืบทอดกันลอยๆ หากเป็นการสืบทอดด้วยปัญญาอย่างมีวิธีการ ถ้าสืบทอดโดยไม่มีวิธีการก็เป็นการปล่อยให้ไหลเรื่อยเปื่อยไป การสืบทอดอย่างมีวิธีการนี้จะเรียกว่าการสืบสาน ซึ่งเป็นการปรุงแต่งวัฒนธรรมจากเดิมให้มีรูปแบบสอดคล้องกับยุคสมัยปัจจุบัน

จากนิยามความหมายจะเห็นว่า การสืบทอด คือ การถ่ายทอดความรู้หรือองค์ความรู้จากรุ่นสู่รุ่นเพื่อดำรงไว้ซึ่งแบบแผนในการดำเนินชีวิตที่ดีงาม การสืบทอดภูมิปัญญาจึงเป็นการอนุรักษ์หรือเก็บรักษาภูมิปัญญาของชุมชนให้คงอยู่ โดยสืบทอดอย่างมีวิธีการและสืบทอดด้วยปัญญา ซึ่งเรียกลักษณะการสืบทอดเช่นนี้ว่า การสืบสาน สามารถทำได้หลายวิธี ขึ้นอยู่กับปราชญ์หรือผู้ถ่ายทอด

๒.๒ ความสำคัญของการสืบทอดภูมิปัญญา

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (๒๕๔๕, หน้า ๑๕-๑๗) ได้ให้แนวคิดและความสำคัญที่เกี่ยวกับการสืบทอดภูมิปัญญาไว้ว่า การถ่ายทอดและสืบทอดภูมิปัญญาไทยในอดีตและในปัจจุบัน มีลักษณะหลากหลายรูปแบบ ทำให้สามารถสรุปได้ว่า “ศูนย์การเรียนรู้ภูมิปัญญา” นั้นมีความหมายที่กว้าง หลากหลายลักษณะขึ้นอยู่กับการเรียนรู้ว่าทำที่ไหนและอย่างไร เพราะมีการเรียนรู้ต่อเนื่องตั้งแต่เกิด จนตาย เรียนรู้ในวิถีชีวิต เรียนรู้ในการปฏิบัติ เรียนรู้ในการทำงาน และเรียนรู้ในความสัมพันธ์กับคนอื่นในชุมชน ศูนย์การเรียนรู้ภูมิปัญญาศูนย์แรก คือ ครอบครัว การถ่ายทอดและสืบทอดภูมิปัญญาแห่งแรกเกิดขึ้นภายในครอบครัว จากพ่อแม่สู่ลูก จากพี่สู่น้อง เครือญาติใกล้ชิดที่ถ่ายทอดให้กันและกัน เพื่อสืบทอดภูมิปัญญา ความรู้หลายอย่างจะไม่มีใครเผยแพร่ให้ใครคนอื่น ถือว่าเป็น “มรดก” ของวงศ์ตระกูล เช่น ความรู้เรื่องการรักษาโรค ยาสมุนไพร ศิลปะการแสดง ศิลปหัตถกรรมต่างๆ เป็นต้น ส่วนใหญ่จะมี “เคล็ดลับ” ที่จะถ่ายทอดให้คนที่ต้องการให้เป็นผู้สืบทอดภูมิปัญญาอันเป็นมรดกดังกล่าวเท่านั้น มีหลายๆ อย่างที่ไม่ได้แสดงออกมาอย่างชัดเจนว่าเป็นการถ่ายทอด หรือเป็นการสืบทอด เพราะเป็นการเรียนรู้จากการปฏิบัติในชีวิตประจำวัน เช่น พ่อสอนลูกให้ไถนา ดูแลสัตว์

เลี้ยง สอนให้ทำเกวียน สอนให้ตีเหล็ก ก็สอนโดยการลงมือปฏิบัติร่วมกัน เป็นคนช่วยพ่อ ดูว่าพ่อทำอย่างไร แล้วก็เลียนแบบพ่อ เช่นเดียวกับที่แม่สอนลูกให้หุงข้าว การประกอบอาหาร ทำขนม ทอผ้า ทำงานบ้านต่างๆ แม่ให้ลูกสาวช่วย ลูกสาวทำตามแม่ ตอนแรกๆ แม่คอยบอกคอยแนะนำ จนกระทั่งลูกสาวทำเองได้

๒.๒.๑ กระบวนการสืบทอดภูมิปัญญา

กรมศิลปากร (๒๕๔๒, หน้า ๑๖๐) ได้ให้แนวคิดการสืบทอดภูมิปัญญาว่า เป็นการสืบทอดวัฒนธรรมจากบรรพชนในอดีตจนถึงยุคปัจจุบัน คนเผ่าใดไม่มีภูมิปัญญาและเทคโนโลยีย่อมไม่มีการเปลี่ยนแปลงพัฒนา และได้เสนอการสืบทอดภูมิปัญญาและเทคโนโลยีโดยมีกระบวนการดำเนินงาน ๓ ลักษณะ คือ

- ๑) การปฏิบัติงานในชีวิตประจำวัน (daily life) เป็นการถ่ายทอดวิธีการปัญญา และการปฏิบัติงานโดยอาศัยประสบการณ์ที่สั่งสมสืบทอดในชีวิตประจำวันจากพ่อแม่ไปสู่ลูกหลาน
- ๒) การศึกษาเล่าเรียน (education training) เป็นการจดเป็นตำรา ท่องจำ ผูกหัดและจัดทำเครื่องมือใช้เองโดยมีผู้สอนคือ ครู ผู้รับการถ่ายทอดคือ นักเรียน
- ๓) การรับความรู้ภูมิปัญญาจากสังคมภายนอก เป็นการรับรู้รูปแบบวิธีการจากสื่อต่างๆ เช่น โทรทัศน์ หนังสือ อินเทอร์เน็ต เป็นต้น

๒.๒.๒ รูปแบบของการสืบทอดภูมิปัญญา

กระบวนการเรียนรู้และสืบทอดภูมิปัญญาสามารถเกิดขึ้นได้ในหลายระดับ นับจากครอบครัวชุมชน และองค์กรเครือข่าย สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (๒๕๔๕, หน้า ๑๕-๑๗) ให้แนวคิดเกี่ยวกับการสืบทอดภูมิปัญญาว่า การถ่ายทอดและสืบทอดภูมิปัญญาไทยในอดีตและในปัจจุบันมีลักษณะหลากหลายรูปแบบ โดยการสืบทอดภูมิปัญญานี้ จะออกมาในรูปของศูนย์การเรียนรู้ ประกอบไปด้วย

- ๑) ศูนย์การเรียนรู้จากครอบครัว ซึ่งการถ่ายทอดและสืบทอดภูมิปัญญาแห่งแรกเกิดขึ้นภายในครอบครัว จากพ่อแม่สู่ลูก จากพี่น้อง เครือญาติใกล้ชิดที่ถ่ายทอดให้กันและกัน เพื่อสืบทอดภูมิปัญญา ความรู้หลายอย่างจะไม่มีเผยแพร่ให้ใครคนอื่น ถือว่าเป็น “มรดก” ของวงศ์ตระกูล ไม่ได้แสดงออกอย่างชัดเจนว่าเป็นการถ่ายทอดหรือเป็นการสืบทอด เพราะเป็นการเรียนรู้จากการปฏิบัติในชีวิตประจำวัน เช่น การที่พ่อสอนลูกให้ไถนา ดูแลสัตว์เลี้ยง สอนให้ทำเกวียน สอนให้ตีเหล็ก ก็สอนโดยการลงมือปฏิบัติร่วมกัน เป็นคนช่วยพ่อ ดูว่าพ่อทำอย่างไร แล้วก็เลียนแบบพ่อ การถ่ายทอดหรือการสืบทอดดำเนินไปอย่างเป็นธรรมชาติ เป็นต้น

- ๒) ศูนย์การเรียนรู้จากวัดและชุมชน วัดในอดีตเป็นศูนย์กลางของชุมชน เป็นลานกิจกรรมต่างๆ ทั้งกิจกรรมทางศาสนา ได้แก่ ศาสนพิธี พิธีกรรมต่างๆ ทั้งการเทศน์สอน การจัดงานพิธีกรรมตามประเพณี การทอดผ้าป่า การทอดกฐิน การทำบุญในโอกาสต่างๆ รวมไปถึงกิจกรรมทางสังคมของส่วนรวม ซึ่งพระภิกษุเป็นผู้ริเริ่ม ผู้ประสาน และส่งเสริมสนับสนุนให้เกิด เป็นที่พบปะประชุมกันระหว่างสมาชิกในชุมชน เหล่านี้ล้วนเป็นโอกาสของการถ่ายทอดและสืบทอดภูมิปัญญา เป็นการดำเนินการในทางปฏิบัติ นอกจากนี้ วัดยังเป็นโรงเรียนในความหมายที่คุ้นเคยของทุกวันนี้ เป็นที่บวชเรียนของเด็กชายในชุมชน

- ๓) ศูนย์การเรียนรู้จากองค์กรชุมชนและเครือข่าย เป็นศูนย์การเรียนรู้ใหม่ของชุมชนจึงเกิดการปรับเปลี่ยนวิธีการจัดการการเรียนรู้ชุมชนเกิดองค์กรที่สมาชิกรวมตัวกันเพื่อเรียนรู้และจัดการ

ทรัพยากร เกิดเป็นกลุ่มต่างๆ ตามประเด็น ตามความสนใจ ตามลักษณะของปัญหา ตามศักยภาพของพื้นที่แต่ละแห่ง จึงมีกลุ่มสตรี กลุ่มเยาวชน กลุ่มเกษตรกร กลุ่มออมทรัพย์ ฯลฯ เกิดขึ้น การรวมกลุ่มเพื่อจัดการทรัพยากร จัดการผลผลิต จัดการทุน ของตนเองจำเป็นต้องมีการเรียนรู้ใหม่เรียนรู้ภายในชุมชนจากผู้ที่มีอยู่ในชุมชนเหล่านั้นไม่เพียงพอ เพราะมีจำนวนน้อย หรือสำหรับหลายๆ เรื่องอาจจะไม่มีเลยก็ได้ จึงเกิดการเรียนรู้โดยอาศัยผู้รู้จากที่อื่น หรือการไปศึกษาดูงานที่อื่นที่ทำได้สำเร็จ เกิดการประชุมสัมมนา การฝึกงาน การทดลองปฏิบัติ และอาศัยผู้รู้จากท้องถิ่นต่างๆ หรือจากสถาบันและองค์กรภายนอกมาสนับสนุน ทำให้เกิดการเรียนรู้ นับเป็นการสืบทอดภูมิปัญญาที่มีประสิทธิภาพมากที่สุดรูปแบบหนึ่งในปัจจุบัน เพราะเป็นการสืบทอดที่มีรูปแบบสำคัญ คือ

- ทุกรูปแบบสืบทอดโดยการเรียนรู้จากการปฏิบัติหรือต้องเกี่ยวข้องกับการปฏิบัติ ทุกรูปแบบเกี่ยวกับจิตวิญญาณ

- เป็นการเรียนรู้ “ตัวต่อตัว” เป็นการเรียนรู้ที่เกิดจากความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดระหว่างผู้ถ่ายทอดและผู้สืบทอด

- เป็นกระบวนการถ่ายทอดทุกอย่างรวมกัน ทั้งเนื้อหาสาระ และจิตวิญญาณ เป็นกระบวนการแบบองค์รวม

- ความรู้ที่ถ่ายทอดมีลักษณะบูรณาการ แม้จะเป็นความรู้เฉพาะก็เป็นความรู้ที่มีคุณธรรม เป็นภูมิปัญญาที่มีลักษณะบูรณาการ

จะเห็นได้ว่า การสืบทอดภูมิปัญญา เป็นกระบวนการที่ก่อให้เกิดองค์ความรู้และถ่ายทอดองค์ความรู้นั้นให้คงอยู่ ซึ่งเป็นการอนุรักษ์ภูมิปัญญาของท้องถิ่นเพื่อสืบทอดสู่รุ่นลูกหลาน ในกระบวนการเรียนรู้และสืบทอดจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องเกิดจากความร่วมมือของคนในชุมชน ในการส่งเสริมเอกลักษณ์ของชุมชนของตน มีการร่วมมือในการจัดกระบวนการเรียนรู้ ฝึกปฏิบัติผ่านกิจกรรมเรียนรู้ทั้งทางตรงและทางอ้อม มีการรวมกลุ่มหรือจัดเวทีแลกเปลี่ยนองค์ความรู้ เพื่อเป็นการแสวงหาองค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่น ดำเนินการแก้ไข ติดตามผลการปฏิบัติตามองค์ความรู้ ดังนั้นสืบทอดจึงเป็นกระบวนการสำคัญที่จะทำให้เกิดความรู้ อนุรักษ์และพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่นในอนาคต

๒.๒.๓ แนวทางการพัฒนาภูมิปัญญาไทยและภูมิปัญญาท้องถิ่น

นิคม ชมุพลิง (๒๕๔๘, หน้า ๓๘-๓๙) ได้กล่าวถึงการพัฒนาภูมิปัญญาไทยและภูมิปัญญาท้องถิ่นเอาไว้ดังนี้

๑) การวิจัย หมายถึง การสำรวจ ศึกษา สังเคราะห์ และวิเคราะห์ข้อมูลต่างๆ เพื่อประโยชน์ในการอนุรักษ์ พัฒนา ถ่ายทอด ส่งเสริม เสริมสร้างความเป็นเลิศ และแลกเปลี่ยนภูมิปัญญา

๒) การพัฒนา หมายถึง การริเริ่มสร้างสรรค์ การปรับปรุงเปลี่ยนแปลงภูมิปัญญาให้สอดคล้องกับยุคสมัย บังเกิดคุณประโยชน์แก่ชีวิต สังคมและธรรมชาติ โดยที่ยังรักษาไว้ซึ่งเอกลักษณ์แห่งความเป็นไทย รวมทั้งพัฒนากระบวนการถ่ายทอดให้เหมาะสม

๓) การฟื้นฟู หมายถึง การเลือกสรรมรดกทางภูมิปัญญาที่มีคุณค่าในอดีตแต่ได้สูญหายหรือกำลังเสื่อมสลายไป ให้กลับมามีความหมายและความสำคัญต่อการดำเนินวิถีชีวิตของคนในชาติและถ่ายทอดสู่เด็กและเยาวชนทั้งในและนอกระบบโรงเรียน เช่น การฟื้นฟูดนตรีไทย การฟื้นฟูประเพณีผูกเสี่ยว เป็นต้น

๔) การอนุรักษ์ หมายถึง การพิทักษ์รักษาและธำรงไว้ซึ่งมรดกทางภูมิปัญญา ทั้งที่เป็น ภูมิปัญญาและนามธรรม เพื่อสร้างความรัก ความหวงแหน ความเข้าใจ และความภาคภูมิใจในความเป็นชาติ ตลอดจนเพื่อประโยชน์ในการศึกษาค้นคว้าของคนรุ่นหลัง

๕) การเสริมสร้างความเป็นเลิศ หมายถึง การส่งเสริมและสนับสนุนให้บุคคลที่มีความรู้ความสามารถพิเศษทางด้านภูมิปัญญา ได้มีโอกาสแสดงออกและพัฒนาความรู้ความสามารถพิเศษทางด้านภูมิปัญญาอย่างเต็มตามศักยภาพ ถึงขั้นสมควรได้รับการยกย่องว่าเป็นเอตทัคคะทางภูมิปัญญา หรือผู้ทรงภูมิปัญญาในด้านนั้นๆ รวมถึงการส่งเสริมและสนับสนุนให้บุคคลและหน่วยงานทั้งในระดับท้องถิ่นและระดับชาติได้ทำกิจกรรมทางภูมิปัญญา เพื่อส่งเสริมผู้ที่มีความรู้ความสามารถพิเศษทางด้านภูมิปัญญา อันจะนำไปสู่การสร้างเอตทัคคะทางภูมิปัญญาหรือผู้ทรงความเป็นเลิศทางภูมิปัญญาในอนาคต

๖) การถ่ายทอด หมายถึง การนำภูมิปัญญาที่ผ่านการเลือกสรรกลั่นกรองแล้วไปใช้ในกระบวนการให้การศึกษาทั้งในและนอกระบบโรงเรียน เพื่อให้สมาชิกในสังคมเกิดความเข้าใจตระหนักในคุณค่า และนำไปปฏิบัติอย่างเหมาะสมและสอดคล้องกับยุคสมัย

๗) การส่งเสริม หมายถึง การสนับสนุนให้บุคคลหรือหน่วยงานสามารถจัดกิจกรรมด้านภูมิปัญญาได้อย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล

๘) การแลกเปลี่ยน หมายถึง การส่งเสริมและสนับสนุนให้บุคคลและหน่วยงานต่างๆ ทั้งในระดับท้องถิ่น ระดับชาติ และระดับนานาชาติ ได้มีโอกาสแลกเปลี่ยนเกี่ยวกับแนวทางส่งเสริมและพัฒนาภูมิปัญญา เพื่อเพิ่มพูนศักยภาพในการเรียนการสอนและถ่ายทอดความรู้ รวมทั้งการเสริมสร้างความเข้าใจอันดีต่อกัน อันจะนำไปสู่สันติภาพและสันติสุขแห่งการอยู่ร่วมกันของมนุษยชาติ

๙) การประยุกต์ หมายถึง การปรับความรู้เก่ากับความรู้ใหม่ เพื่อให้เหมาะสมกับสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป เช่น การประยุกต์การบวชมาเป็นบวชตันไม้ เพื่อให้เกิดจิตสำนึกการอนุรักษ์ธรรมชาติ การประยุกต์ประเพณีการทำบุญข้าวเปลือกที่วัดมาเป็นการสร้างธนาคารข้าว เพื่อช่วยเหลือผู้ที่ยากไร้ การประยุกต์ดนตรีไทยกับดนตรีสมัยใหม่หรือการร้องรำต่างๆ

๑๐) การสร้างใหม่ หมายถึง การคิดค้นสิ่งใหม่ๆ ที่สัมพันธ์กับความรู้ดั้งเดิม เช่น การประดิษฐ์โปงลาง ซึ่งมีลักษณะคล้ายระนาดแต่แตกต่างทั้งรูปแบบและเสียง การคิดโครงการพัฒนาเพื่อแก้ไขปัญหาของชุมชน โดยอาศัยคุณค่าความเอื้ออาทรที่ชาวบ้านเคยมีต่อกันมาหารูปแบบใหม่ เช่น การสร้างธนาคารโคกระบือ การรวมกลุ่มแม่บ้านเพื่อทำกิจกรรมร่วมกันอย่างเป็นระบบมากยิ่งขึ้น

๓. ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับเครื่องปั้นดินเผาในภาคอีสาน

๓.๑ ความรู้เกี่ยวกับเครื่องปั้นดินเผา

เครื่องปั้นดินเผาในความหมายโดยกว้าง หมายถึง สิ่งของ เครื่องใช้หรือวัตถุอื่นใดที่สร้างขึ้นด้วยดินขณะที่ยังเหนียวหรืออ่อนตัวแล้วนำไปเผาไฟเพื่อใช้งานต่อไป (ทรงพันธ์ วรรณมาศ. ๒๕๓๒, หน้า ๑) เครื่องปั้นดินเผามีความหมายครอบคลุมไปถึงผลิตภัณฑ์นานาชนิดที่ทำจากดินและหินโดยผ่านกรรมวิธีการเผา (Firing Process) ทำให้มีความแกร่งและมีความคงทนถาวร หรืออีกนัยหนึ่ง คือผลผลิตที่ทำจากอนินทรีย์สารอโลหะ (Inorganic non metallic materials) ซึ่งได้แก่แร่ธาตุดินและหินต่างๆ นั่นเอง ซึ่งในสมัยกรีกโบราณ เรียกผลิตภัณฑ์ดังกล่าวนี้ว่า “เครามอส” (Keramos) แปลว่า “สิ่งที่ถูกเผา” มีความหมายตรงกับคำว่า “เซรามิกส์” (Ceramics) แต่ความหมายเซรามิกส์ค่อนข้างจะกว้างกว่า โดย

จะหมายรวมไปถึงอุตสาหกรรมการทำแก้ว (Glass) ผลิตภัณฑ์อุตสาหกรรมการทำซีเมนต์ ปูนขาว ปูนพลลาสเตอร์ ผลิตภัณฑ์อุตสาหกรรมวัตถุทนไฟ (Refractories) และผลิตภัณฑ์อุตสาหกรรมสิ่งขัดถู (Abrasive) ด้วย (ทวิ พรหมพฤษฯ. ๒๕๒๓, หน้า ๑)

สุขุมล เล็กสวัสดิ์ (๒๕๔๘, หน้า ๑) ได้ให้คำนิยามของเครื่องปั้นดินเผาไว้ว่า เครื่องปั้นดินเผาหมายถึง สิ่งที่ทำจากดิน แร่ หิน ผ่านวิธีการผลิตที่ใช้ความร้อนหรือการเผา เพื่อให้มีความแข็งแรง และสามารถนำไปใช้งานได้ เครื่องปั้นดินเผาเป็นส่วนหนึ่งของเซรามิกส์ ซึ่งเป็นวัสดุที่สามารถทนความร้อน และการเสียดสีได้มากกว่าวัสดุชนิดอื่นใดในโลก และยังทนต่อการขีดข่วน การกัดกร่อนจากสารเคมีและไม่เป็นสนิม

ทรงพันธ์ วรรณมาศ (๒๕๓๒, หน้า ๑๖) อ้างถึงใน เปี่ยมสุข เจริญรุ่งเรือง (๒๕๒๔, หน้า ๓-๔) ไว้ว่า งานเครื่องปั้นดินเผา ถูกแบ่งออกอย่างกว้างๆ เป็น ๒ ประเภท คือ

๑. ศิลปะอุตสาหกรรม คือ เครื่องปั้นดินเผาที่ออกมาในรูปของสิ่งของเครื่องใช้ประเภทต่างๆ เช่น จาน ชาม ถ้วย โถ กระเบื้องมุงหลังคา อิฐทนไฟ ท่อดินเผา เครื่องสุขภัณฑ์ เป็นต้น

๒. ศิลปะบริสุทธิ์ คือ งานเครื่องเคลือบดินเผาที่ผลิตออกมาในรูปของศิลปะ มิได้มีความมุ่งหมายในด้านงานใช้สอย งานประเภทนี้สมัยโบราณมักทำขึ้นเพื่อศาสนา เพื่อศรัทธา เช่น พระพุทธรูปดินเผาไฟ รูปเทวดา ยักษ์ สัตว์ โดยมีสุนทรียภาพสูง ในปัจจุบันเรื่องการสร้างสรรค์งานประเภทดังกล่าวมิได้จำกัดอยู่ในวงการศาสนาเท่านั้น หากแต่ศิลปินสามารถสร้างสรรค์รูปแบบศิลปะอันเป็นอิสระตามความคิดเห็นของตนเอง เช่น ปั้นรูปเหมือน หรือ องค์ประกอบเป็นภาพนูนสูงต่างๆ การเคลือบกระเบื้องเป็นเรื่องขององค์ประกอบสี เป็นต้น

สุขุมล เล็กสวัสดิ์ (๒๕๔๘, หน้า ๒) ได้แบ่งประเภทเครื่องปั้นดินเผาไว้ดังนี้

๑. เครื่องถ้วยชาม ได้แก่ ผลิตภัณฑ์สำหรับใส่อาหารที่ใช้ในชีวิตประจำวันทั้งที่บ้าน ร้านอาหาร หรือโรงแรม เป็นต้น มีลักษณะที่ต่างกันไปตามสมบัติของเนื้อดิน การออกแบบและการเผา

๒. กระเบื้อง หมายถึง ผลิตภัณฑ์ที่ใช้ประดับตกแต่งในงานก่อสร้างอาคารบ้านเรือน ได้แก่ กระเบื้องปูพื้น กระเบื้องปูผนัง ทั้งภายในและภายนอกอาคาร กระเบื้องโมเสก กระเบื้องมุงหลังคา

๓. อิฐก่อสร้าง ใช้สำหรับทำผนังกำแพงและปูพื้น เช่น อิฐมอญ อิฐบล็อก อิฐโปร่ง

๔. เครื่องตกแต่งบ้าน หมายถึง ผลิตภัณฑ์ที่ใช้ในการตกแต่งอาคารบ้านเรือนทุกชนิด เช่น เสาระเบียง โต๊ะ เก้าอี้ เป็นต้น

๕. เครื่องสุขภัณฑ์ ได้แก่ ผลิตภัณฑ์ที่ใช้ในห้องน้ำและห้องปฏิบัติการ เช่น อ่างล้างมือ โถส้วม เป็นต้น

๖. เครื่องประดับ หมายถึง ผลิตภัณฑ์ที่ใช้ประดับตกแต่งร่างกาย เช่น ต่างหู สร้อยคอ ที่ติดผม รวมทั้งเครื่องประดับบ้านเรือนเพื่อความสวยงาม เช่น ตุ๊กตา กล้องใส่เครื่องประดับ เป็นต้น

๗. เครื่องใช้ในครัวเรือน ได้แก่ ผลิตภัณฑ์สำหรับใช้สอยในชีวิตประจำวันชนิดอื่นๆ เช่น กระถาง ต้นไม้ โอ่งหม้อน้ำ แจกัน โคมไฟ เป็นต้น

นอกจากนี้ ปุณณรัตน์ พิชญ์ไพบุลย์ (๒๕๓๘, หน้า ๒-๑๓) ได้กล่าวถึงดินที่ใช้ทำเครื่องปั้นดินเผาว่า ดินเหนียวที่ใช้ขึ้นรูปเครื่องปั้นดินเผาเป็นวัตถุดิบที่มีคุณสมบัติเฉพาะตัวที่แตกต่างจากดินเหนียวทั่วไป โดยมีองค์ประกอบที่ไม่แน่นอนของทราย หิน และสารอินทรีย์ย่อยสลายแล้วทับถมกันเป็นผิวหน้าดินซึ่งมีความลึกตั้งแต่ ๑๐-๒๐ เซนติเมตร จนกระทั่งหลายเมตร ตามธรรมชาติระหว่าง

ชั้นหน้าดินและชั้นดินภายในเปลือกโลกจะมีดินเหนียวผสมอยู่ แต่มีบางแห่งที่ผิวหน้าดินถูกทำลายด้วยแรงกระทำจากธรรมชาติ เช่น การกระทำของกระแสน้ำและกระแสนลม เป็นต้น

ทวี พรหมพฤกษ์ (๒๕๒๓, หน้า ๑๖-๑๙) ได้แบ่งประเภทผลิตภัณฑ์เครื่องปั้นดินเผา เป็น ๓ ประเภทใหญ่ๆ โดยแบ่งตามลักษณะของเนื้อดิน และอุณหภูมิที่ใช้ในการเผา ดังนี้

๑. ผลิตภัณฑ์ประเภทเอิเทนแวร์ (Earthen Ware) เป็นผลิตภัณฑ์ที่นิยมทำกันโดยทั่วไปเป็นส่วนใหญ่และส่วนมากเผาในอุณหภูมิต่ำ ลักษณะโดยทั่วไปเป็นผลิตภัณฑ์ค่อนข้างหนา เนื้อหยาบ มีความพรุนตัวค่อนข้างมาก สีของผลิตภัณฑ์ส่วนมากเป็นสีน้ำตาลอ่อน สีเทาอ่อน สีเหลืองอ่อน เป็นผลิตภัณฑ์ทั้งชนิดที่เคลือบและไม่เคลือบ เวลาเคาะเสียงจะไม่กังวานเหมือนผลิตภัณฑ์ชนิดอื่น เนื้อดินชั้นส่วนมากเตรียมจากดินเหนียวธรรมดาโดยทั่วไป ส่วนมากนิยมใช้ดินในท้องถิ่น เมื่อยังไม่ได้เผามักเป็นสีน้ำตาลเข้ม สีเทาแก่ เมื่อนำไปปั้นต้องผสมกับดินเชื้อ ช่วยให้มีความพรุนตัว ไม่ทำให้ผลิตภัณฑ์แตกเสียหายง่าย ผลิตภัณฑ์ประเภทเอิเทนแวร์ชนิดสีขาวที่ได้จากวัตถุดิบที่เป็นดินขาว เป็นจำพวกจาน ชาม ภาชนะเครื่องใช้ เครื่องประดับต่างๆ ส่วนผลิตภัณฑ์ประเภทเอิเทนแวร์ที่ใช้วัตถุดิบดินแดง ได้แก่ หม้อดิน กระถาง โอ่งน้ำดื่ม เป็นต้น

๒. ผลิตภัณฑ์ประเภทสโตนแวร์ (Stone Ware) หมายถึงผลิตภัณฑ์ที่เผาถึงจุดสุกตัว ส่วนมากสีเนื้อดินเกิดจากสีธรรมชาติของดิน เช่น สีเทา สีน้ำตาล เผาในอุณหภูมิค่อนข้างสูง ประมาณ ๑,๑๙๐ - ๑,๓๙๐ องศาเซลเซียส ผลิตภัณฑ์ประเภทนี้เนื้อหยาบ เนื้อแน่น และมีความแข็งแกร่งมาก น้ำและของเหลวไม่สามารถซึมผ่านได้ มีลักษณะคล้ายเอิเทนแวร์ แต่เผาในอุณหภูมิสูงกว่า เสียงกังวานกว่า วัตถุดิบต้องมีความทนไฟสูง มีความเหนียว เมื่อเผาแล้วเป็นสีอะไรก็ได้ แต่ต้องมีความแข็งแกร่ง มีชนิดที่เตรียมดินจากธรรมชาติมาปั้นโดยตรง เช่น ผลิตภัณฑ์โอ่งมังกรราชบุรี เป็นต้น นอกจากนี้ยังนิยมทำภาชนะใส่อาหาร จาน ชาม ถ้วยกาแฟ เป็นต้น

๓. ผลิตภัณฑ์ประเภทพอร์ซเลน (Porcelain Ware) เป็นผลิตภัณฑ์ที่เตรียมขึ้นเป็นพิเศษ เนื้อดินสีขาวเผาถึงจุดสุกตัว (Viterous Ware) มีทั้งขาวทึบและโปร่งแสง เผาด้วยอุณหภูมิสูง ส่วนผสมของเนื้อดินประกอบไปด้วยหินชนิดต่างๆ เมื่อนำไปเผาไฟแล้วมีความแข็งแกร่ง น้ำและของเหลวไม่สามารถซึมผ่านได้ มีเนื้อแน่น แกร่ง มีความแข็งสูง มีเสียงดังกังวานเมื่อเคาะ นิยมใช้ทำถ้วยชาม ฟันปลอม แบ่งได้เป็น ๒ ประเภทตามอุณหภูมิการเผา คือ ซอฟต์พอร์ซเลน (Soft Porcelain) เผาที่อุณหภูมิ ๑๒๕๐-๑๓๐๐ องศาเซลเซียส มีเนื้อขาว ซึมน้ำต่ำ นิยมใช้ทำถ้วยชาม ฟันปลอม และ ฮาร์ดพอร์ซเลน (Hard Porcelain) เผาที่อุณหภูมิ ๑๓๐๐-๑๔๕๐ องศาเซลเซียส มีความแข็งแกร่งสูงมาก ทนต่อการกัดกร่อน ใช้ทำโถงรับ ถ้วยสำหรับใช้ในห้องปฏิบัติการเคมี

๓.๒ เครื่องปั้นดินเผาพื้นบ้านอีสาน

สมชาย นิลอาธิ (๒๕๔๓, หน้า ๒๕) ได้กล่าวถึงเครื่องปั้นดินเผาแกร่งพื้นบ้านอีสานไว้ว่า ได้มีการพบหลักฐานจากการขุดค้นทางโบราณคดีพบว่า มนุษย์ได้พัฒนาสังคมมาสู่การผลิตเพื่อเลี้ยงตนเองและชุมชนอยู่ติดที่มากขึ้น บริเวณแอ่งสกลนครแถบลุ่มแม่น้ำสงครามตอนบน ได้พบหลักฐานต่างๆ ภาชนะดินเผา ทั้งที่ทำขึ้นเพื่อใช้สอยในชีวิตประจำวันและเพื่อประโยชน์ในพิธีกรรมความเชื่อเกี่ยวกับความตาย ซึ่งมักจะเป็นภาชนะดินเผาที่เน้นความงามทางด้านศิลปะมากกว่าที่ใช้สอยในชีวิตประจำวันทั่วไป ดังเช่น ภาชนะดินเผาที่บ้านเชียง อำเภอหนองหาน จังหวัดอุดรธานี ซึ่งเป็นภาชนะดินเผาเนื้อดินธรรมดานิเวศน์สีน้ำตาลขุดลายในผิวเนื้อ ชนิดสีเทาลายเชือกทาบ ชนิดสีนวลกันโค้ง

และชนิดมีลายเขียนสีเป็นรูปและลวดลายต่างๆ เป็นต้น ส่วนในภาคอีสานบริเวณที่เรียกว่าแอ่งโคราชนั้น มีการพบหลักฐานภาชนะเครื่องปั้นดินเผาเนื้อดินธรรมดาเผาไฟดำ ทั้งที่เพื่อใช้สอยในชีวิตประจำวัน และใช้ในพิธีกรรมความเชื่อเกี่ยวกับความตายกระจายอยู่ทั่วไป ซึ่งมีลักษณะรูปแบบแตกต่างกันไปหลายกลุ่มใหญ่ๆ คือ เครื่องปั้นดินเผากลุ่มทุ่งกุลารุ่ กลุ่มทุ่งสำริด และกลุ่มโนนชัย นักวิชาการกำหนดอายุประมาณ ๓,๐๐๐-๒,๕๐๐ ปีจนถึงประมาณตอนต้นสมัยประวัติศาสตร์ การทำเครื่องปั้นดินเผาในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ทั้งกลุ่มชนในแอ่งสกลนครและแอ่งโคราช ล้วนเป็นเครื่องปั้นดินเผาเนื้อดินธรรมดาเผาไฟดำเหมือนกัน เป็นการใช้เทคโนโลยีพื้นบ้าน คือ เผาแบบเตานอกหรือเตาฟางเหมือนกัน แต่เทคโนโลยีการปั้นมีพัฒนาการที่แตกต่างกันไป วิธีการปั้น เมื่อประมาณ ๓,๕๐๐ - ๘,๐๐๐ ปี ใช้วิธีปั้นด้วยมือบีบขึ้นรูปทรงภาชนะอย่างง่าย จนถึงการปั้นด้วยวิธีการกดดินกับแบบภาชนะเครื่องจักสาน และการปั้นด้วยการใช้ไม้ตีประกอบหินดู ส่วนในรุ่นหลังๆ เมื่อประมาณ ๓,๐๐๐ - ๒,๕๐๐ ปี มีการรู้จักใช้แป้นหมุนเป็นเครื่องทุ่นแรงในการปั้นขึ้นรูปภาชนะดินเผาเพิ่มขึ้นแล้ว ซึ่งทำให้สามารถปั้นภาชนะให้มีเนื้อบาง และประณีตสวยงามมากขึ้น

จากการขุดค้นหลักฐานทางโบราณคดีเกี่ยวกับเครื่องปั้นดินเผาในภาคอีสานนั้นมีข้อสังเกตว่า เครื่องปั้นดินเผาที่ใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวัน มักจะมีรูปแบบธรรมดาๆ แต่เครื่องปั้นดินเผาที่ใช้ในพิธีกรรมความเชื่อเกี่ยวกับความตาย ส่วนใหญ่มักจะมีรูปแบบและการประดับตกแต่งด้วยลวดลายและสีสนประณีตสวยงามมากกว่าเสมอ จนมาถึงสมัยทวารวดี ยังคงทำเครื่องปั้นดินเผาเนื้อดินธรรมดาเผาไฟดำ เหมือนสมัยก่อนประวัติศาสตร์ แต่ใช้วิธีปั้นด้วยการใช้ไม้ตีประกอบหินดู และใช้วิธีการที่เรียกว่าแป้นหมุน

ด้วยสภาพแวดล้อมธรรมชาติค่อนข้างแห้งแล้งกันดาร อยู่ในสภาพสังคมเกษตรกรรมแบบยังชีพเพื่อเลี้ยงตัวเองและสังคมชุมชนตัวเองและมีการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันกับชุมชนอื่นในแถบใกล้เคียงกันในพื้นที่ค่อนข้างจำกัดตามสภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ จึงทำให้ชาวอีสานต้องแสวงหาอุปกรณ์เครื่องใช้กันเอง และแลกเปลี่ยนกันระหว่างครอบครัวและระดับชุมชนเรื่อยมา

เครื่องปั้นดินเผาถือว่าเป็นเครื่องใช้ในชีวิตประจำวันที่สำคัญในการดำรงชีวิตและขาดไม่ได้ เพราะคนอีสานต้องใช้เก็บถนอมรักษาสิ่งที่จำเป็นในการดำรงชีวิตอย่างต่อเนื่องอยู่เสมอ เช่น ใช้เป็นภาชนะใส่ข้าว น้ำดื่ม น้ำใช้ เกลือ ผักตอง ปลาร้า ตลอดจนใช้เก็บสุรา น้ำตาลเก็บวัสดุพวกนุ่นและฝ้าย เสื้อผ้า เครื่องใช้ในครัวเรือน ครก ถ้วย ชาม

สังคมอีสานจะมีการผลิตเครื่องปั้นดินเผาเนื้อดินธรรมดา เพื่อตอบสนองประโยชน์ใช้สอยในชีวิตประจำวันทั่วไปทุกจังหวัดสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน เครื่องปั้นดินเผาเนื้อธรรมดายังไม่สามารถตอบสนองความต้องการได้ทั้งหมด และมีขีดจำกัดในตัวเองเกี่ยวกับความคงทนและปริมาณบรรจุน้อย บางครั้งไม่สามารถใช้เก็บถนอมรักษาบางสิ่งบางอย่างได้ตามต้องการเท่าที่ควร ด้วยเหตุนี้จึงพบว่าการผลิตเครื่องปั้นดินเผาเนื้อแกร่งหลายแห่งในภาคอีสาน ทั้งในบริเวณแอ่งโคราชและแอ่งสกลนคร ซึ่งสามารถตอบสนองประโยชน์ใช้สอยในชีวิตที่จำเป็นหลักๆ ได้อย่างกว้างขวางและมีคุณภาพดีกว่าเครื่องปั้นดินเผาเนื้อดินธรรมดาที่มีการผลิตกันทั่วไป

๔. แนวความคิดเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์ที่ดินและการตั้งถิ่นฐาน

๔.๑ แนวความคิดเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์ที่ดิน

การใช้ที่ดิน (Land use) หมายถึง การนำที่ดินมาใช้ประโยชน์เพื่อตอบสนองความต้องการของมนุษย์ในด้านต่างๆ เช่น เพื่อการทำเกษตรกรรม เพื่ออยู่อาศัย เป็นต้น และพื้นที่แต่ละแห่ง จะมีลักษณะและคุณสมบัติของพื้นที่ซึ่งแตกต่างกันไป จึงทำให้ที่ดินในแต่ละแห่งมีสมรรถนะในการนำมาใช้ประโยชน์ที่ต่างกัน เช่น การเกษตรกรรม ที่อยู่อาศัย พาณิชยกรรม และอุตสาหกรรม ซึ่งพื้นที่บางแห่งก็มีคุณสมบัติเพื่อการเกษตรกรรมเพียงอย่างเดียว หรือพื้นที่บางแห่งเหมาะสำหรับการใช้ประโยชน์ในการทำกิจกรรมของมนุษย์และสิ่งมีชีวิตหลายรูปแบบ ก่อให้เกิดการนำพื้นที่ธรรมชาติมาใช้ประโยชน์ที่ดินในกิจกรรมต่างๆ เพื่อตอบสนองความต้องการของมนุษย์ จึงมีผลกระทบต่อระบบนิเวศของพื้นที่นั้นๆ ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงไปเป็นระยะเวลาหลายศตวรรษจนถึงในปัจจุบัน ก่อให้เกิดทั้งการพัฒนาและเกิดปัญหาทั้งในและนอกพื้นที่นับตั้งแต่นั้นมา สำหรับปัจจุบันส่วนใหญ่ประเทศไทยยังไม่มี การวางแผนการใช้ประโยชน์ที่ดินอย่างเป็นระบบ โดยเฉพาะอย่างยิ่งทางด้านเกษตรและที่อยู่อาศัย เมื่อประชากรเพิ่มมากขึ้น ความต้องการที่ดินและที่อยู่อาศัยจะเพิ่มมากขึ้นตามลำดับ เกิดการเปลี่ยนแปลงพื้นที่ไปอย่างรวดเร็ว ก่อให้เกิดปัญหาการใช้ที่ดินตามมามากมาย (ดร.ชนิ เอ็มพันธ์, ๒๕๓๑, หน้า ๒๐๐)

๔.๒ การตั้งถิ่นฐาน

การตั้งถิ่นฐาน หมายถึง การที่มนุษย์จัดการสร้างสรรค์สิ่งต่างๆบนโลก เช่น บ้านเรือน โรงเรียน ถนน โรงงาน วัด โรงเรียน สำนักงาน สวนสาธารณะ เพื่อเป็นที่อยู่อาศัยและทำมาหากิน (วิสุดา นาคทัต, ๒๕๒๕, หน้า ๓)

ลักษณะการตั้งถิ่นฐานที่ปรากฏ จากการที่มนุษย์จัดการกับสิ่งรอบตัวให้เหมาะสมกับการดำรงอยู่ เป็นผลงานจากความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม สภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ที่แตกต่างกันบนโลก ทำให้ลักษณะการตั้งถิ่นฐานในท้องถิ่นต่างๆ มีสภาพแตกต่างกันไป

ลักษณะการตั้งถิ่นฐานที่แตกต่างกัน นอกจากเป็นผลมาจาก ความแตกต่างทางภูมิศาสตร์แล้ว ยังเป็นผลมาจากความแตกต่างด้านวัฒนธรรมความเจริญของมนุษย์ด้วย มนุษย์มีความเจริญในแต่ละท้องถิ่นต่างกัน มีความสร้างสรรค์ต่างกัน ในสภาพแวดล้อมที่คล้ายคลึงกัน จึงอาจมีการตั้งถิ่นฐานที่ แตกต่างกันไป เช่นเดียวกันกับกาลเวลาที่มนุษย์พัฒนาขึ้น ย่อมทำให้การดำรงชีพและรูปแบบการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์เปลี่ยนแปลงไป

การตั้งถิ่นฐานในชนบทมักเป็นแบบรวมกลุ่มและแบบกระจาย ขึ้นอยู่กับลักษณะภูมิประเทศ ภูมิอากาศ ความอุดมสมบูรณ์ของดิน ลักษณะของการเกษตร แหล่งน้ำและความต้องการในการป้องกันตัว รวมถึงความแตกต่างในเรื่องขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมซึ่งมีผลทำให้รูปแบบการตั้งถิ่นฐานแตกต่างออกไปในแต่ละท้องถิ่น (วันทนี ศรีรัฐ, ๒๕๒๕, หน้า ๒๔)

๔.๓ การตั้งถิ่นฐานมนุษย์ที่สัมพันธ์กับลักษณะภูมิประเทศ

สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติมีอิทธิพลต่อการตั้งถิ่นฐานมนุษย์ ส่งผลให้จำนวนและขนาดของแหล่งตั้งถิ่นฐานเกิดขึ้นในพื้นที่อันเหมาะสม และต่อมาจำนวนประชากรและหน้าที่ของแหล่งตั้งถิ่นฐานดังกล่าวเพิ่มมากขึ้นจนสังเกตเห็นได้ชัด สภาพภูมิศาสตร์ที่เหมาะสมต่อการตั้งถิ่นฐานนั้นจะเป็นปัจจัยดึงดูดให้เกิดการตั้งถิ่นฐานด้วย โดยเฉพาะสภาพภูมิประเทศที่เป็นพื้นที่ราบลุ่ม เหมาะแก่การ

เพาะปลูก และใกล้แหล่งน้ำ อุดมไปด้วยทรัพยากรทางธรรมชาติ ลักษณะพื้นที่ราบกว้างใหญ่ เช่นในภาคกลางและภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย ซึ่งมีดินอันอุดมสมบูรณ์ และมีน้ำหล่อเลี้ยงเหมาะแก่การเกษตรดั้งเดิม ที่ราบอันอุดมจึงเป็นปัจจัยดึงดูดให้ประชากรเข้าไปตั้งถิ่นฐานอย่างหนาแน่น นอกจากนี้ที่ราบตามหุบเขา และที่ราบทางชายฝั่งทะเล ก็เป็นแหล่งตั้งถิ่นฐานที่หนาแน่น เพราะมีสภาพแวดล้อมที่เอื้ออำนวยนั่นเอง ส่วนบริเวณที่เป็นที่สูงและป่าเขาก็ไม่เหมาะต่อการตั้งถิ่นฐาน เช่น เทือกเขาทางภาคเหนือและภาคตะวันตกของประเทศไทย ตลอดจนบริเวณซึ่งมีดินที่ไม่อำนวยต่อการเกษตร ประกอบกับการขาดน้ำจะส่งผลให้มีการตั้งถิ่นฐานเบาบาง เช่น ทางภาคอีสานตอนล่างและแถบทุ่งกุลาร้องไห้ เป็นต้น (ฉัตรชัย พงศ์ประยูร, ๒๕๓๖, หน้า ๑๖๔)

๕. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

เกื้อกูล ฉายอรุณ (๒๕๔๘) ได้ทำการศึกษา “ผลกระทบของการประกอบอาชีพหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาบ้านเทอดไทย ตำบลเทอดไทย กิ่งอำเภอทุ่งเขาหลวง จังหวัดร้อยเอ็ด” พบว่าผลกระทบทางเศรษฐกิจได้ส่งผลให้อาชีพหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาของบ้านเทอดไทยสามารถทำรายได้ให้กับชุมชนในท้องถิ่นมากขึ้น ภาวะหนี้สินลดน้อยลง นำรายได้มาใช้จ่ายบริโภคเพิ่มมากขึ้น ส่วนผลกระทบทางสังคมจากการประกอบอาชีพหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาบ้านเทอดไทย ผู้ประกอบอาชีพนี้มีความสัมพันธ์ทางครอบครัวและเครือญาติที่อบอุ่นมากขึ้น มีการร่วมมือกันในการพัฒนาท้องถิ่นมากยิ่งขึ้น สภาพชุมชนดีมีความอบอุ่น

วรชัย จินาล่อง และพิศัญญ์ บุญไชย (๒๕๔๕-๒๕๔๖) ได้ทำการศึกษา “การศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับการปั้น เพื่อพัฒนาในเชิงพาณิชย์ เพื่อชุมชนเข้มแข็ง : ศึกษากรณีบ้านหม้อ หมู่ ๑๑ ตำบลเขวา อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม” พบว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นในงานหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาที่บ้านหม้อนั้นเป็นภูมิปัญญาที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษสู่ลูกหลาน มาแล้วประมาณ ๑๐๐ ปี และยังคงใช้วิธีปั้นและการเผาแบบดั้งเดิม นอกจากนี้ยังมีการพัฒนารูปแบบเพิ่มมากขึ้นจากการปั้นหม้อเพียงอย่างเดียว ได้มีการปั้นของใช้อย่างอื่นด้วย เช่น กระถางดอกไม้ แจกัน คนโท นอกจากนี้ยังมีการพัฒนาด้านเครื่องมือการปั้นแต่ยังขาดความคล่องตัวเนื่องจากยังไม่มีผู้รู้หรือผู้เชี่ยวชาญเกี่ยวกับการปั้นรูปแบบใหม่ เพื่อการพัฒนาผลผลิตให้ดียิ่งขึ้นไป ซึ่งบ้านหม้อในปัจจุบันเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นอีกแห่งหนึ่งในจังหวัดมหาสารคาม มีนักท่องเที่ยวเข้ามาเยี่ยมชมทำให้เกิดรายได้ให้แก่ชุมชนมากยิ่งขึ้น แต่คนในชุมชนเองยังต้องการหันไปประกอบอาชีพอย่างอื่น ดังนั้นผู้วิจัยเสนอแนะว่าควรมีการส่งเสริมและสนับสนุนให้มีรายได้มากยิ่งขึ้นกว่าเดิมเพื่อเป็นแรงจูงใจให้คนในชุมชนไม่ออกนอกพื้นที่เพื่อไปประกอบอาชีพอย่างอื่น รวมทั้งปลูกฝังให้เยาวชนรักและภูมิใจในภูมิปัญญาท้องถิ่นที่บรรพบุรุษได้สืบทอดมา

อมรรัตน์ สอนคง (๒๕๕๔) ได้ทำการศึกษา “การอนุรักษ์ พื้นฟู และพัฒนาผลิตภัณฑ์เครื่องปั้นดินเผาโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน กลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา” พบว่ากลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา มีอารยธรรมเครื่องปั้นดินเผาที่เก่าแก่และยาวนาน และเหลือเพียงแค่ ๒ ชุมชนเท่านั้นที่ยังคงมีการประกอบอาชีพเครื่องปั้นดินเผาอยู่ ดังนั้นในการอนุรักษ์ผลิตภัณฑ์เครื่องปั้นดินเผาของกลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา นั้น ทางผู้วิจัยเองได้ทำการศึกษาจากเตาเผา การผลิตอิฐร่วมกับคนในชุมชน นอกจากนี้ยังมีการพัฒนาผลิตภัณฑ์เครื่องปั้นดินเผาในรูปแบบต่างๆ โดยการรื้อฟื้นผลิตเครื่องใช้ในครัวเรือนตามรูปแบบใน

อดีต มีการย่อส่วนลงเพื่อเป็นของฝากและประยุกต์ตกแต่งผลิตภัณฑ์เพื่อให้น่าสนใจต่อนักท่องเที่ยวที่เข้ามาซื้อหาเป็นของฝากของที่ระลึก ซึ่งการกระทำดังกล่าวทำให้เกิดการอนุรักษ์ ฟื้นฟู และพัฒนาการผลิตเครื่องปั้นดินเผาโดยการร่วมมือของชุมชนได้ประสบผลสำเร็จ และสามารถเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศ เพิ่มสินค้าภูมิปัญญาพื้นเมือง สืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นและเป็นแบบอย่างในการฟื้นฟูภูมิปัญญาท้องถิ่นในชุมชนอื่นๆต่อไป

พระราชกร สุธอวณ (๒๕๕๑) ได้ทำการศึกษา “ภูมิปัญญาพื้นบ้านในการอนุรักษ์ฟื้นฟูและพัฒนาศิลปหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาเชิงเศรษฐกิจชุมชนของจังหวัดศรีสะเกษ” พบว่า การถ่ายทอดภูมิปัญญาของศิลปหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาของจังหวัดศรีสะเกษนั้น ได้มีการสืบทอดกันมาตามสายเลือดของครอบครัว จากพ่อแม่สู่ลูก กระทำกันภายในครอบครัวแบบมุขปาฐะ การผลิตมีการกระทำแค่ภายในครอบครัว รูปแบบกิจการเป็นเจ้าของคนเดียว ไม่มีการรวมกลุ่มผู้ประกอบการประเภทเดียวกันเพื่อต่อรองราคาผลิตภัณฑ์ ขาดการบริหารจัดการและปัญหาด้านเงินทุน ทำให้ผู้ประกอบการในชุมชนเปลี่ยนไปประกอบอาชีพอื่นแทน ผู้วิจัยได้เสนอแนวทางในการพัฒนาภูมิปัญญาพื้นบ้านเพื่อการอนุรักษ์ฟื้นฟูและพัฒนาศิลปหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาเชิงเศรษฐกิจชุมชนไว้ว่า ควรเพิ่มรูปแบบผลิตภัณฑ์ให้มีความหลากหลายมากขึ้น เช่น อุปกรณ์ตกแต่งบ้านและสวน หรือของที่ระลึก ภาครัฐควรเข้ามาส่งเสริมผลิตภัณฑ์ต่างๆ ให้รู้จักเป็นที่แพร่หลายในระดับทั้งในประเทศและต่างประเทศ ส่งเสริมให้มีการท่องเที่ยวชมงานหัตถกรรมดังกล่าว ช่วยเหลือด้านแหล่งเงินทุน การประชาสัมพันธ์สร้างงาน สร้างรายได้ และเห็นคุณค่าของงานหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผา เพื่อเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจและชุมชน

ทองเหลือง บุญพร้อม (๒๕๓๖) ได้ทำการศึกษา “การสืบสานการทำเครื่องปั้นดินเผาของชาวส่วยบ้านข่าสมิง อำเภอสงขะ จังหวัดสุรินทร์” พบว่าจากความเจริญของบ้านเมืองที่ใช้หม้ออลูมิเนียมให้ความร้อนมากกว่า การหุงต้มไฟฟ้าที่ใช้อย่างแพร่หลายในปัจจุบัน ทำให้ความต้องการใช้หม้อดินลดน้อยลง ทำให้หมู่บ้านที่เคยทำการปั้นหม้อเลิกผลิตไป นอกจากนี้ยังมีปัจจัยอื่นๆ เช่น แหล่งดินเหนียวถูกแปรเปลี่ยนเป็นที่นา เปลือกไม้หายากกว่าเดิม ผู้ผลิตไม่มีการพัฒนารูปแบบผลิตภัณฑ์ใหม่ๆ เพื่อตอบสนองความก้าวหน้าของสังคม และผู้ผลิตต้องมีการดำเนินการทั้งหมดไม่ใช่เพียงผลิตอย่างเดียว รวมถึงการจัดจำหน่ายเองด้วย การปั้นหม้อแบบดั้งเดิมนี้อาจสูญสลายไปตามกาลเวลาได้หากไม่มีการอนุรักษ์เอาไว้ ผู้วิจัยได้เสนอแนะแนวทางการอนุรักษ์ไว้ว่า ควรมีการสนับสนุนอาชีพปั้นหม้อและพัฒนาแบบให้ทันสมัยมากขึ้น แต่ยังคงอนุรักษ์การผลิตแบบดั้งเดิมเอาไว้และมีการสงวนแหล่งดินเหนียวห้ามทำการบุกรุกโดยการกำหนดพื้นที่ที่แน่นอน โดยสงวนแหล่งตัดหินโบราณ ซึ่งเป็นแหล่งเดียวกับแหล่งดินเหนียว ปรับปรุงเส้นทางเข้าไปเยี่ยมชมให้มีสะดวกมากขึ้น มีการรวมกลุ่มช่างปั้นหม้อโดยการสนับสนุนจากภาครัฐ ในด้านของรูปแบบของผลิตภัณฑ์ควรย่อส่วนของผลิตภัณฑ์ให้เล็กลงเพื่อจำหน่ายเป็นของที่ระลึก และควรมีการประชาสัมพันธ์เผยแพร่แหล่งท่องเที่ยวและความรู้เกี่ยวกับการปั้นหม้อแก่นักเรียนในท้องถิ่น เพื่อเป็นความรู้พื้นฐานที่นำไปสู่การคิดค้น สร้างสรรค์ผลิตภัณฑ์ให้ดียิ่งขึ้นต่อไป

วีระศักดิ์ จุลดาสัย พณิฐา ยงพิทยาพงศ์ และอาติมา ศรีปากดี (๒๕๕๐) ได้ทำการศึกษา “การจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านเครื่องปั้นดินเผาบ้านกลาง ตำบลโนนตาล อำเภอกำแพงแสน จังหวัดนครพนม” พบว่า การสืบทอดภูมิปัญญาเครื่องปั้นดินเผาบ้านกลางมีมาช้านานถึง ๑๕๐ ปี มีแหล่งดินเหนียวที่มีคุณภาพ มีแหล่งป่าที่ใช้ทำเชื้อเพลิง และมีกลุ่มช่างที่ถ่ายทอดความรู้เป็นจำนวนมาก ซึ่งมีการ

ถ่ายทอดแบบตัวต่อตัวโดยเริ่มที่การถ่ายทอดภายในครอบครัว เยาวชนภายในชุมชน และการถ่ายทอดจากภาครัฐ คือจากกรมวิทยาศาสตร์บริการ กระทรวงอุตสาหกรรม นอกจากนี้ยังมีการถ่ายทอดจากภายนอกชุมชน ที่การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นนอกชุมชน และสามารถหาแนวทางนำภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านเครื่องปั้นดินเผามาบูรณาการกับเทคโนโลยีสมัยใหม่ เพื่อสร้างมูลค่าเพิ่มให้กับผลิตภัณฑ์และสร้างรายได้ให้กับชุมชนต่อไป

จามร พงษ์ไพบูลย์ (๒๕๕๐) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “กระบวนการเรียนรู้และสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น : กรณีศึกษา “เพลงโหมฟาง” ของจังหวัดตราด” ได้ค้นพบว่า กระบวนการเรียนรู้และการสืบทอด “เพลงโหมฟาง” กระบวนการเรียนรู้ที่พ่อเพลง แม่เพลงใช้ในการเรียนรู้ทั้งหมด เป็นรูปแบบผสมผสาน ที่มีทั้งแบบทางตรง และแบบทางอ้อม ประกอบด้วยขั้นตอนสำคัญ ๔ ขั้นตอน คือ

๑. สร้างความรู้ ความเข้าใจ โดยวิธีการต่างๆ เช่น การสาธิต การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ประสบการณ์กับบุคคล ไม่มีตำราเรียน ลองผิดลองถูกโดยการปฏิบัติจริง แล้วนำสิ่งที่พบมาพัฒนาตนเองไปเรื่อย ๆ เป็นการเรียนรู้ที่ไม่รีบร้อนแต่ค่อยเป็นค่อยไป

๒. การฝึกปฏิบัติจริง โดยทดลองปฏิบัติจริงจนค้นพบว่า ประสบผลสำเร็จเพียงใด มีปัญหาสิ่งใดที่ควรปรับแก้ และพัฒนาให้ดีขึ้น

๓. การปรับปรุงแก้ไข เป็นการแก้ไขข้อบกพร่องต่างๆ จากการฝึกปฏิบัติด้วยตนเองและจากผู้อื่น ชี้แนะ

๔. การประยุกต์ใช้ โดยปรับการร้องและเล่นให้เหมาะสมกับสถานการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นในสถานการณ์นั้น

จากการพิจารณางานวิจัยของ จามร พงษ์ไพบูลย์ ประสาท เน้นกระบวนการเรียนรู้จำเป็นต้องศึกษาผ่านกระบวนการกิจกรรม สอดคล้องกับ อิศรปริดา (๒๕๑๘) กล่าวว่า การเรียนรู้ไม่ว่าจะเป็นแบบที่ครูเป็นผู้จัดกิจกรรมหรือค้นคว้าเอง จะมีลักษณะ ดังนี้

๑. การเรียนรู้สิ่งกับ (Learning concepts)

๒. การเรียนรู้ด้านทักษะ (Learning skills)

๓. การเรียนรู้เจตคติ และซาบซึ้ง (Learning to solve problems and thinking)

๔. การเรียนรู้เพื่อแก้ปัญหาและความคิด (Learning attitudes and appreciations)

พบว่า ในการจัดกระบวนการเรียนรู้สามารถรับองค์ความรู้โดยตรงและโดยอ้อมจากองค์ความรู้ในรูปแบบต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งผ่านกิจกรรมที่ก่อให้เกิดการสร้างองค์ความรู้ สอดคล้องกับ อนุรักษ์ บุญท้าว และคณะ (๒๕๔๕) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “สภาพการถ่ายทอดและสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นอีสาน ด้านการละเล่นกลองเงิ้ง ในอำเภอร่องคำ จังหวัดกาฬสินธุ์” โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาสภาพการถ่ายทอดและสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นอีสาน ด้านการละเล่นกลองเงิ้ง ในอำเภอร่องคำ จังหวัดกาฬสินธุ์ ในการวิจัยได้ใช้กรอบในการศึกษากระบวนการในการเรียนรู้การละเล่นกลองเงิ้ง โดยดำเนินการตามขั้นตอน ๔ ขั้นตอน คือ

ขั้นตอนที่ ๑ การแยกแยะภูมิปัญญานิทรรศน์

ขั้นตอนที่ ๒ การฝึกฝนพัฒนาการตามแบบ

ขั้นตอนที่ ๓ การใช้สู่ฐานปฏิบัติ

ขั้นตอนที่ ๔ การกำหนดแนวทางอนุรักษ์และพัฒนา

ผลจากการศึกษาวิจัยชิ้นนี้พบว่าในการถ่ายทอดและสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่นอีสาน ด้านการเล่นกลองเลิ้งนั้น กิจกรรมการเรียนรู้นั้นควรให้ความสำคัญในเรื่องการเรียนรู้ วิธีการเล่นกลองเลิ้ง การเข้าร่วมชมการสาธิต การฝึกซ้อมการเล่น การศึกษา และเรียนรู้ถึงความเชื่อ ประเพณี วัฒนธรรมการเล่นกลองเลิ้ง

จากการพิจารณาจะเห็นว่า กระบวนการเรียนรู้เป็นการได้มาซึ่งองค์ความรู้ในเรื่องนั้นๆ โดยกระบวนการเรียนรู้จะเน้นที่ผู้เรียนสามารถได้องค์ความรู้ เมื่อกล่าวถึงกระบวนการเรียนรู้กับชุมชน จำเป็นต้องมีการจัดการเรียนรู้ โดยผู้เรียนมีส่วนร่วมในกระบวนการเรียนรู้ มีการผสมผสานกิจกรรมการเรียนรู้ ให้ไปมาซึ่งองค์ความรู้สามารถแก้ไขและติดตามผลขององค์ความรู้นั้นได้ เมื่อผู้เรียนได้องค์ความรู้จำเป็นต้องมีการสืบทอดองค์ความรู้นั้นไม่ให้หายไป

ปทุมมาศ สุทธิสวัสดิ์ (๒๕๔๘) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การพัฒนากระบวนการเรียนรู้และการสืบทอดภูมิปัญญาศิลปะการแสดงหนังใหญ่ วัดสว่างอารมณ์ จังหวัดสิงห์บุรี” ได้ให้ทัศนะไว้ว่า การสืบทอดศิลปะการแสดงหนังใหญ่ หมายถึง การถ่ายทอดหรือการส่งต่อภูมิปัญญาการแสดงหนังใหญ่ที่ผู้ทรงภูมิปัญญาสั่งสมประสบการณ์ องค์ความรู้จากคนรุ่นหนึ่งสู่คนอีกรุ่นหนึ่ง มีวิธีการเรียนรู้และสืบทอดศิลปะการแสดงหนังใหญ่ คือ

๑. กระบวนการเรียนรู้และสืบทอดภูมิปัญญาศิลปะการแสดงหนังใหญ่จากการลงมือปฏิบัติจริง

๒. กระบวนการเรียนรู้สืบทอดภูมิปัญญาศิลปะการแสดงหนังใหญ่จากการลงมือฝึกฝน

๓. กระบวนการเรียนรู้และสืบทอดภูมิปัญญาศิลปะการแสดงหนังใหญ่จากประเพณี วัฒนธรรม หรือพิธีกรรม

๔. กระบวนการเรียนรู้และสืบทอดภูมิปัญญาศิลปะการแสดงหนังใหญ่จากหลักสูตรการเรียนการสอนขององค์กรการศึกษา

๕. กระบวนการเรียนรู้และสืบทอดภูมิปัญญาศิลปะการแสดงหนังใหญ่จากกระบวนการกลุ่ม

ในขณะที่ กานดา เตชะชนหมาก (๒๕๕๔) ได้ทำการศึกษาเรื่อง “กระบวนการเรียนรู้และสืบทอดภูมิปัญญาการทอผ้ามัดหมี่ของผู้ทรงภูมิปัญญาไทพวนบ้านหินปัก อำเภอบ้านหมี่ จังหวัดลพบุรี” มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาบริบทของชุมชนในมิติทุนทางสังคมวัฒนธรรมของบ้าน หินปักที่ส่งผลถึงภูมิปัญญาการทอผ้ามัดหมี่ และกระบวนการเรียนรู้ พัฒนาและสืบทอดภูมิปัญญา การทอผ้ามัดหมี่ของผู้ทรงภูมิปัญญาไทพวนบ้านหินปัก โดยประยุกต์ใช้ระเบียบวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยใช้กรอบในการตอบคำถามกระบวนการเรียนรู้และสืบทอดภูมิปัญญาดังนี้

๑. กระบวนการเรียนรู้และสืบทอดจากสถาบันทางครอบครัว เรียนรู้จากพ่อแม่ หรือกิจกรรมทางครอบครัว

๒. กระบวนการเรียนรู้และสืบทอดเกิดจากกิจกรรมของชุมชน

๓. กระบวนการเรียนรู้และสืบทอดจากกระบวนการกลุ่ม การรวมกลุ่มจะก่อให้เกิดเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกัน และมีการแลกเปลี่ยนระหว่างกลุ่ม

๔. กระบวนการเรียนรู้และสืบทอดเกิดจากการศึกษาในระบบ ปัจจุบันจะมีสถาบันทางการศึกษาจัดหลักสูตรเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น หลักสูตรตรงนี้จะเป็นการสืบทอดภูมิปัญญาให้คงอยู่ และมีการประยุกต์ให้เหมาะสมตามยุคสมัย

๕. กระบวนการเรียนรู้และสืบทอดภูมิปัญญาจาก ครู (ผู้มีความรู้) ผู้ที่มีหน้าที่สำคัญที่จะก่อให้เกิดการเรียนรู้และสืบทอดภูมิปัญญาที่สำคัญก็คือ “ครู” หรือผู้ที่ถ่ายทอด ผู้ที่เป็นแบบอย่าง

ภายใต้กรอบการศึกษาดังกล่าว กานดา เตชะชั้นหมาก ได้ค้นพบว่า การสืบทอดภูมิปัญญาการทอผ้ามัดหมี่ของผู้ทรงภูมิปัญญาการทอผ้ามัดหมี่ คือ มูลเหตุจูงใจให้สืบทอด คือ รายได้และการเห็นคุณค่าภูมิปัญญา วิธีการสืบทอดผ่านระบบครอบครัว กลุ่ม ชุมชน และการเป็นวิทยากร ผู้รับการสืบทอด ลูกหลาน สมาชิกกลุ่ม คนในชุมชน ผู้สนใจ เนื้อหาที่สืบทอดลวดลาย การมัด การย้อม การให้สี การทอ และการแปรรูป

บทที่ ๓

ระเบียบวิธีการวิจัย

ขั้นตอนในการดำเนินการศึกษาเรื่อง “การสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาบ้านเทอดไทย ตำบลเทอดไทย อำเภอฟุ่่งเขาหลวง จังหวัดร้อยเอ็ด” ผู้ศึกษาได้ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) มีจุดมุ่งหมายเพื่อการศึกษากระบวนการเรียนรู้และนำไปสู่การสืบสานและดำรงภูมิปัญญาท้องถิ่น ทั้งโดยการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกของผู้ที่มีองค์ความรู้ที่ร่วมสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านการทำหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผา และรวบรวมข้อมูลทั้งปฐมภูมิและทุติยภูมิ เพื่อให้ได้ข้อมูลหลายภาคส่วนเพื่อนำมาวิเคราะห์และหาแนวทางในการสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่นของหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผา เพื่อให้คงอยู่สืบไป โดยมีกระบวนการในการดำเนินการวิจัยดังต่อไปนี้

๑. การเลือกพื้นที่ในการศึกษา
๒. การเลือกกลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญ
๓. การเก็บรวบรวมข้อมูล
๔. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย
๕. ขั้นตอนในการวิจัย
๖. การตรวจสอบข้อมูล
๗. การวิเคราะห์ข้อมูล

๑. การเลือกพื้นที่ในการศึกษา

การเลือกพื้นที่ในการศึกษา หัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาบ้านเทอดไทย ตำบลเทอดไทย อำเภอฟุ่่งเขาหลวง จังหวัดร้อยเอ็ด” ซึ่งเป็นภูมิปัญญาที่เกิดขึ้นสืบเนื่องมาจากการอพยพย้ายถิ่นฐานของช่างฝีมือที่มาจากจังหวัดนครราชสีมา และเมื่อมาตั้งถิ่นฐานบริเวณบ้านเทอดไทย มีการปรับใช้วัตถุดิบเพื่อการทำหัตถกรรมตามพื้นถิ่น และภูมิปัญญาของหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาบ้านเทอดไทยแห่งนี้ ยังคงหลงเหลืออยู่เพียงแห่งเดียวในจังหวัดร้อยเอ็ดเท่านั้น สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ที่ต้องมีการอนุรักษ์สืบสานภูมิปัญญาการปั้นเครื่องปั้นดินเผาดั้งเดิมเอาไว้ให้คงอยู่สืบไปให้ได้

๒. การเลือกกลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

การเลือกกลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญในการวิจัยในครั้งนี้ ดำเนินการโดยวิธีการเลือกรายชื่อจากคนที่ได้มีการรวมตัวกันในกลุ่มที่มีชื่อว่ากลุ่มปั้นเตาบ้านเทอดไทย ซึ่งมีประสบการณ์ในการทำหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาดั้งเดิมมาก่อนทั้งสิ้น แต่ปัจจุบันผันตัวเองมารวมกลุ่มปั้นเตา เนื่องจากมีได้รายได้ดีกว่า รวมทั้งพ่อแม่แม่เฒ่าที่เคยปั้นเตามายาวนานจนปัจจุบันไม่สามารถปั้นได้เนื่องจากมีอายุมากแล้วประมาณ ๒๘ คน โดยมีเกณฑ์การพิจารณาคัดเลือกผู้ให้ข้อมูลสำคัญมีคุณสมบัติดังนี้

๑. เป็นผู้ที่มีประสบการณ์เคยปั้นเครื่องปั้นดินเผาแบบดั้งเดิม
๒. เป็นผู้ที่สามารถถ่ายทอดความรู้เรื่องหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาบ้านเทอดไทย กระบวนการขั้นตอนต่างๆ ในการปั้นได้

๓. เป็นผู้ที่ได้รับการสืบทอดและมีความรู้เรื่องหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผา และสามารถเล่าถึงประสบการณ์และกระบวนการที่ได้รับจากการสืบทอดได้

สำหรับการเก็บข้อมูลภาคสนาม ได้จากการศึกษาข้อมูลเพิ่มเติมจากผู้ให้ข้อมูลที่เกี่ยวข้องที่ผู้ให้ข้อมูลสำคัญอ้างถึง ผู้วิจัยเก็บข้อมูลภาคสนามเพิ่มเติมเพื่อให้ข้อมูลมีความน่าเชื่อถือมากยิ่งขึ้น

๓. การเก็บรวบรวมข้อมูล

การเก็บรวบรวมข้อมูลในการวิจัยมีขั้นตอนดังต่อไปนี้

๑. การศึกษาข้อมูลทุติยภูมิ ที่ได้จากการรวบรวมแนวความคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องงานวิจัยและการศึกษาต่างๆ รวมถึงข้อมูลพื้นฐานของพื้นที่ศึกษา เช่น ข้อมูลด้านประชากร ข้อมูลโครงสร้างทางเศรษฐกิจของชุมชน ลักษณะทางภูมิศาสตร์ และข้อมูลอื่นๆที่เกี่ยวข้อง

๒. การศึกษาข้อมูลปฐมภูมิ ที่ได้จากการออกสำรวจภาคสนาม จากการสังเกตการณ์และสัมภาษณ์เชิงลึกกับบุคคลที่เกี่ยวข้อง โดยกลุ่มเป้าหมายหลักคือกลุ่มช่างปั้นเครื่องปั้นดินเผาเพื่อศึกษาถึงรูปแบบและวิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นของหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาบ้านเทอดไทย โดยมีแนวทางการดำเนินงานดังต่อไปนี้

๒.๑ ผู้วิจัยได้ศึกษาแนวทางเทคนิคการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกและสังเกตการณ์อย่างละเอียด ลักษณะของกรรมวิธีการทำหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผา เพื่อสะดวกต่อการเก็บข้อมูล โดยได้ศึกษาแนวคิดและวิธีการเกี่ยวกับการวิจัยเชิงคุณภาพของ สุธงศ์ จันทวานิช (๒๕๕๖)

๒.๒ การใช้แนวคำถามโดยเป็นคำถามปลายเปิด เป็นแนวทางในการสัมภาษณ์ เพื่อให้การสัมภาษณ์สามารถบรรลุตามวัตถุประสงค์และได้รับข้อมูลอันเป็นประโยชน์ต่อการวิจัยในครั้งนี้ได้

๒.๓ การรวบรวมข้อมูลจากการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกนั้น โดยพื้นที่ศึกษาเป็นพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และคำพูดที่ได้จากการสัมภาษณ์จะเป็นภาษาถิ่น ตัวผู้วิจัยมีถิ่นกำเนิดดั้งเดิมจึงไม่สามารถเข้าใจศัพท์พื้นถิ่นหรือคำพูดเฉพาะของท้องถิ่นนั้นๆได้ง่าย จำเป็นต้องมีคนในพื้นที่หรือผู้ใช้ภาษาท้องถิ่นเป็นประจำมาช่วยในการอธิบายความหมาย ถอดความ แปลความให้ตรงกับภาษาไทยภาคกลางมากที่สุด

รายชื่อของผู้ให้ข้อมูลโดยสังเขป

๑. นางหมา รณเรืองฤทธิ์
๒. นายปราโมทย์ จันทรทอง
๓. นางจันทร์ แก่นนาคำ
๔. นายสุวรรณ ต้องประดิษฐ์
๕. นายจำรัส สุนทรวัฒน์
๖. นายสมพร พันอากาศ
๗. นางบัวลา ดิษคำ
๘. นายบุญหนา คำมาตย์
๙. นางสุพิศ คำมาตย์
๑๐. นายบุญเรียง มณีแสง
๑๑. นายสวาท ยามี่
๑๒. นางกฤษณา ประสานศรี

๑๓. นายคำพันธ์ สารผล
๑๔. นางสุดใจ นาวัลย์
๑๕. นายสุวรรณ ทบประดิษฐ์
๑๖. นายสัน ประสารศรี
๑๗. นายสม ดงงาม
๑๘. นายแดง ศรีแสง
๑๙. นางเพ็ง สโนว์
๒๐. นายบุญศรี โคตรมะ
๒๑. นายเที่ยง สร้อยทอง
๒๒. นายณรงค์ ไชจันลา
๒๓. นางเพชร สมสาร
๒๔. นายนิตร ไชจันลา
๒๕. นางเหมือน ชัยพริ้ง
๒๖. นางหนูอาจ รัตนภักดี
๒๗. นายยงยุทธ์ นิลจักร
๒๘. นายจันทา แก่นนาคำ

๒.๔ การสังเกตการณ์ลักษณะภูมิประเทศและลักษณะของทรัพยากรดินที่มีคุณภาพ และมีความเหมาะสมต่อการนำมาผลิตเครื่องปั้นดินเผาของบ้านเทอดไทย

๔. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยมีดังต่อไปนี้

๔.๑ การสัมภาษณ์ เพื่อศึกษาถึงสภาพทั่วไปของชุมชน อัตลักษณ์ของเครื่องปั้นดินเผาบ้านเทอดไทย กระบวนการสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยการสัมภาษณ์กลุ่มช่างผู้มีภูมิปัญญาท้องถิ่น ผู้นำชุมชน

๔.๒ การประชุมกลุ่ม เพื่อการทำงานร่วมกับผู้เกี่ยวข้องในการสืบทอดหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาบ้านเทอดไทยให้คงอยู่ไม่สูญหายไปตามกาลเวลา

๔.๓ การศึกษาเอกสาร ข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ ประวัติความเป็นมา การใช้รูปถ่ายทางอากาศ และภาพถ่ายดาวเทียมในช่วงปีต่างๆมาเปรียบเทียบถึงพัฒนาการการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดินที่มีผลต่อวัฒนธรรมการปั้นเครื่องปั้นดินเผาบ้านเทอดไทย

๔.๔ เวทีเสวนา เพื่อระดมการมีส่วนร่วมจากชุมชน การสืบสานวัฒนธรรม โดยการจัดเวทีกิจกรรมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การระดมความคิดระหว่างช่างปั้นด้วยกัน ผู้นำชุมชนและแม่กระทั่ง เด็กและเยาวชนจากโรงเรียนบ้านเทอดไทย และโรงเรียนเทอดไทยวิทยาคม ที่จะเป็นผู้สืบสานวัฒนธรรมดังกล่าวได้

๔.๕ เวทีการจัดแสดง เพื่อจัดแสดงงาน เป็นโครงการประชุมเชิงปฏิบัติการ เพื่อเป็นการสาธิตการปั้นเครื่องปั้นดินเผาแบบดั้งเดิม คนในงานสามารถร่วมหัดทำเครื่องปั้นดินเผาแบบดั้งเดิมได้ พร้อมทั้งการจัดแสดงเครื่องปั้นต่างๆจากผลงานของช่างปั้นในพื้นที่

๕. ขั้นตอนในการวิจัย

๕.๑ การประชุมกลุ่มระหว่างกลุ่มนักวิจัย กลุ่มคนในพื้นที่ ผู้นำชุมชน เพื่อสร้างความเข้าใจถึงวัตถุประสงค์ในการจัดทำวิจัยในครั้งนี้ และประโยชน์ที่จะได้รับหลังงานวิจัยแล้วเสร็จ

๕.๒ การศึกษาถึงสภาพทั่วไปและบริบทของชุมชนบ้านเทอดไทย ทั้งลักษณะทางกายภาพ เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม การใช้ประโยชน์ที่ดิน การตั้งถิ่นฐาน โดยการศึกษาเอกสาร ใช้แผนที่รูปถ่ายทางอากาศ ภาพถ่ายดาวเทียมเพื่อดูความเปลี่ยนแปลงเชิงพื้นที่ ร่วมกับการสำรวจทัศนคติ แนวความคิด เพื่อหาแนวทางในการสืบสาน โดยการสัมภาษณ์คนในชุมชนร่วมด้วย

๕.๓ การจัดเวทีเสวนา เพื่อเน้นกระบวนการมีส่วนร่วมในชุมชน มีการฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการ สาธิตการปั้นเครื่องปั้นดินเผาแบบโบราณ โดยช่างฝีมือดั้งเดิมบ้านเทอดไทย

๕.๔ การจัดแสดงผลงาน เพื่อให้คนในชุมชนภาคภูมิใจในภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีคุณค่า และคู่ควรในการอนุรักษ์ให้สูญหายไป

๖. การตรวจสอบข้อมูล

เพื่อให้เกิดความเชื่อมั่นในการวิจัยว่าได้ข้อมูลที่ถูกต้อง ครบถ้วนตามวัตถุประสงค์การวิจัย ผู้วิจัยได้นำข้อมูลที่เก็บรวบรวมได้มาตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลแบบสามเส้า (triangulation) (Denzin, ๑๙๗๐) ซึ่งสุภาวศ์ จันทวานิช (๒๕๓๑, หน้า ๑๒๘) ได้เสนอไว้ โดยอาศัยวิธีการดังต่อไปนี้

๖.๑ ตรวจสอบสามเส้าด้านข้อมูล โดยการตรวจสอบแหล่งของข้อมูล แหล่งที่มาเพื่อใช้พิจารณาในการตรวจสอบ ได้แก่ เวลา สถานที่ และบุคคล ที่ต่างกัน จำเป็นต้องได้ข้อมูลที่ตรงกัน

๖.๒ ตรวจสอบสามเส้าด้านวิธีการรวบรวมข้อมูล ที่ใช้กระบวนการรวบรวมข้อมูลหลายวิธีในเรื่องเดียวกันด้วยวิธีการที่ต่างกัน ได้แก่ การสังเกต การสัมภาษณ์เจาะลึก การศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้อง

นอกจากนี้ยังมีการตรวจสอบข้อมูลแบบสรุปสะสม เมื่อผู้วิจัยสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญจบในแต่ละประเด็นแล้ว ต้องมีการทบทวนความถูกต้องโดยการถามย้อนกลับอีกรอบเพื่อตรวจสอบยืนยันความแม่นยำของข้อมูลอีกครั้ง

๗. การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากการเก็บรวบรวมข้อมูล ทั้งข้อมูลปฐมภูมิและทุติยภูมิมาศึกษา วิเคราะห์ และตรวจสอบ ทั้งสภาพสภาพพื้นที่ การใช้ประโยชน์ที่ดิน การตั้งถิ่นฐานของชุมชน ลักษณะทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม รวมไปถึงกระบวนการในการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาบ้านเทอดไทยว่าควรปรับปรุงและเพิ่มเติมอย่างไรบ้างเพื่อให้ภูมิปัญญาเหล่านี้ยังคงอยู่

บทที่ ๔

สภาพทั่วไปภายในพื้นที่ศึกษา

สภาพทั่วไปของพื้นที่ศึกษา อันได้แก่ลักษณะทางกายภาพ เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดิน รวมทั้งการตั้งถิ่นฐานของชุมชนบ้านเทอดไทย ซึ่งมีความสำคัญและมีอิทธิพลต่อความเป็นอัตลักษณ์และการดำรงอยู่ ตลอดจนการลดลงของวัฒนธรรมเครื่องปั้นดินเผาบ้านเทอดไทย โดยมีลักษณะทั่วไปดังต่อไปนี้

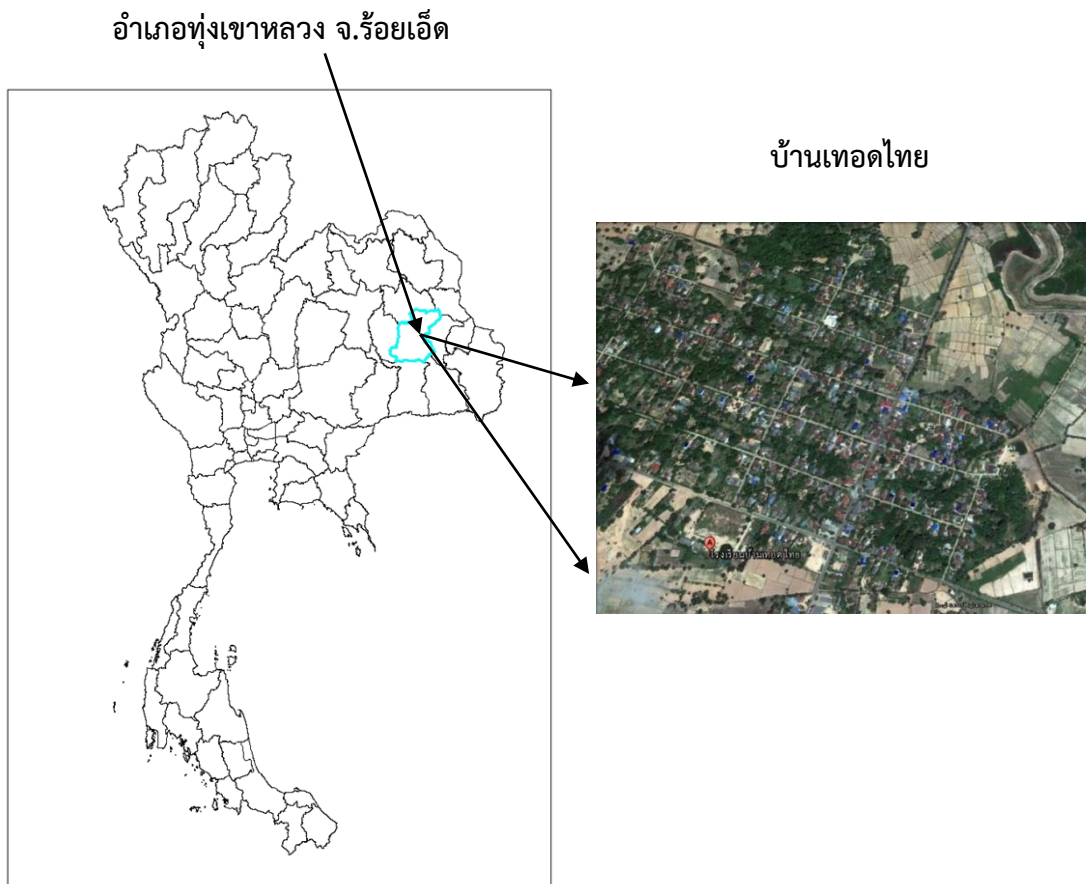
๔.๑ สภาพทั่วไปของพื้นที่ศึกษา

๔.๑.๑ ขอบเขตของพื้นที่ศึกษา

พื้นที่ศึกษามีพื้นที่ที่ครอบคลุมชุมชนบ้านเทอดไทย แบ่งออกเป็น ๔ หมู่บ้าน คือ หมู่ ๑, หมู่ ๒, หมู่ ๓ และหมู่ ๔ อยู่ในตำบลเทอดไทย อำเภอทุ่งเขาหลวง จังหวัดร้อยเอ็ด ตั้งอยู่ทางทิศใต้ของอำเภอทุ่งเขาหลวง และอยู่ทิศตะวันออกของจังหวัดร้อยเอ็ด

ภาพที่ ๑ ขอบเขตพื้นที่ศึกษา ๑
ที่มา : Google Earth

ภาพที่ ๒ ขอบเขตพื้นที่ศึกษา ๒

๔.๑.๒ ประวัติความเป็นมาของบ้านเทอดไทย

ในอดีตประชากรบ้านเทอดไทยเป็นกลุ่มชนอพยพจากกลุ่มชน ๒ กลุ่ม คือ ชนเผ่าลาว และชนเผ่าไทย ชนเผ่าชาวลาวอพยพมาจากบ้านยางกลาง ตำบลเหล่า อำเภอรวัชบุรี จังหวัดร้อยเอ็ด สาเหตุที่อพยพมาจากบ้านเรือนอยู่ห่างไกลที่ทำนา สำหรับชนเผ่าไทยที่อพยพมานั้น มาจาก จังหวัดนครราชสีมา เป็นชนเผ่าที่เรียกว่า ไทยเบิ้ง หรือไทยโคราช สาเหตุที่อพยพมาบ้านเทอดไทยเนื่องจาก บริเวณถิ่นที่อยู่เดิมในจังหวัดนครราชสีมาสภาพความเป็นอยู่ที่แห้งแล้ง โดยมีหลวงกระปุง ผู้เป็นช่างปั้นหม้อและเป็นผู้มาสำรวจดินที่มีความเหมาะสมสำหรับการปั้นหม้อ ณ บริเวณห้วยดางเดียว บ้านเทอดไทย หลังจากที่ได้หลวงกระปุงได้ทดลองปั้นดูแล้วพบว่าดินดังกล่าวมีคุณภาพดี เหมาะสมในการปั้นหม้อ จึงได้ชักชวนคนในหมู่บ้านอพยพย้ายถิ่นฐานมาตั้งรกรากที่บ้านเทอดไทย เพื่อประกอบอาชีพที่ติดตัวมาคือการปั้นหม้อ โดยมาตั้งถิ่นฐานและแยกคุ่มหรือบ้านคนละบ้านระหว่างชนเผ่าคนไทยโคราช และชนเผ่าลาว คือ คุ่มไทย และคุ่มลาว (هما ธรณเรื่องฤทธิ์, ๒๕๕๗ : สัมภาษณ์)

การอพยพมาตั้งถิ่นฐานของชุมชนครั้งแรกโดยชาวไทยที่มาจากนครราชสีมา ซึ่งมีความสามารถในการปั้นหม้อนั้น ได้ตั้งถิ่นฐานในบริเวณที่เรียกว่า ดงโต้งไต้ ซึ่งอยู่ใกล้บริเวณห้วยดางเดียว ซึ่งมีดินที่เหมาะสมสำหรับการปั้นหม้อ แต่ต่อมาไม่นานเกิดการเสียชีวิตของคนในหมู่บ้านติดต่อกัน จึงเป็นความเชื่อที่ว่าเจ้าที่แห่งนั้นไม่สามารถตั้งถิ่นฐาน ณ บริเวณเดิมได้ จึงได้อพยพย้ายเข้ามาตั้งถิ่นฐานในหมู่บ้านเทอดไทยจนกระทั่งปัจจุบัน (هما ธรณเรื่องฤทธิ์, ๒๕๕๗ : สัมภาษณ์)

หลังจากนั้นทั้งคุ้มไทยและคุ้มลาวเมื่อตั้งถิ่นฐานอยู่ไปยาวนานจึงมีความสนิทสนมกลมเกลียวกัน จึงถูกเรียกว่าบ้านไทย ต่อมาเมื่อมีคนอพยพมาอาศัยเพิ่มมากขึ้นเรื่อยๆและอยู่รวมกันเรียกว่าบ้านไทยใหญ่ และได้ขยายหมู่บ้านแยกออกไปเรียกว่า บ้านไทยน้อย เมื่อมีความหนาแน่นของประชากรเพิ่มมากขึ้น ผู้ใหญ่บ้านคนเดียวปกครองไม่ได้ จึงขออนุญาตตั้งหมู่บ้านเพิ่ม ประกอบกับผู้คนในเขตนี้ชอบค้าขายและมีการแลกเปลี่ยนสินค้ามากขึ้น จนกลายเป็นศูนย์กลางทางการค้า จึงตั้งชื่อว่า บ้านตลาด และชุมชนอีกกลุ่มแยกไปตั้งหมู่บ้านใหม่อีกคือ บ้านปอหุ โดยเรียกชื่อตามต้นไม้คือ ต้นปอหุ

ในปี พ.ศ. ๒๔๘๖ นายวาสนา วงศ์สุวรรณ นายอำเภอธวัชบุรี ได้ตัดถนนเชื่อมติดต่อกันทั้ง ๓ หมู่บ้าน โดยเปลี่ยนชื่อจากบ้านไทยใหญ่เป็นบ้านเทอดไทย บ้านตลาดเป็นบ้านตลาดใหญ่

จากนั้นในปี พ.ศ. ๒๔๙๕ ตำบลเหล่าได้แยกเพิ่มเป็นอีกตำบลหนึ่งคือ ตำบลเขาวง ทำให้มีหมู่บ้านลดลงประกอบกับบ้านเทอดไทยมีประชากรเพิ่มขึ้น จึงตั้งหมู่บ้านอีกคือบ้านยางด่อ โดยในปี พ.ศ. ๒๕๒๗ บ้านเทอดไทยได้แยกจากตำบลเหล่า เป็นตำบลเทอดไทย ซึ่งปัจจุบันบ้านเทอดไทยแยกการปกครองออกเป็น ๔ หมู่บ้านคือ บ้านเทอดไทย หมู่ที่ ๑ ,บ้านตลาดใหญ่ หมู่ที่ ๒ บ้านปอหุ หมู่ที่ ๓ และบ้านยางด่อ หมู่ที่ ๔ (สมพร พันอากาศ ,๒๕๕๗ : สัมภาษณ์)

ภาพที่ ๓ การตั้งถิ่นฐานของชุมชนบ้านเทอดไทย
ที่มา : Google Earth

๔.๑.๓ ลักษณะภูมิประเทศ

ลักษณะภูมิประเทศส่วนใหญ่ของบ้านเทอดไทยเป็นแบบที่ราบลุ่ม มีลำห้วยตางเดียวที่อยู่ทางทิศเหนือของหมู่บ้าน เป็นแหล่งน้ำไว้ใช้อุปโภคบริโภคตลอดทั้งปี

ที่ตั้ง

บ้านเทอดไทย ตั้งอยู่ทางทิศใต้ของที่ว่าการอำเภอทุ่งเขาหลวง จังหวัดร้อยเอ็ด มีเส้นทางคมนาคมติดต่อกับหมู่บ้านอื่นๆ โดยมีอาณาเขตติดต่อกับหมู่บ้านอื่นๆดังนี้

ทิศเหนือ ติดต่อกับ บ้านท่าโพธิ์ ตำบลทุ่งเขาหลวง อำเภอทุ่งเขาหลวง จังหวัดร้อยเอ็ด

ทิศใต้ ติดต่อกับ บ้านยางกลาง ตำบลเหล่า อำเภอทุ่งเขาหลวง จังหวัดร้อยเอ็ด

ทิศตะวันออก ติดต่อกับ บ้านขมิ้น ตำบลเทอดไทย อำเภอทุ่งเขาหลวง

จังหวัดร้อยเอ็ด

ทิศตะวันตก ติดต่อกับ บ้านสะพานทอง ตำบลเหล่า อำเภอทุ่งเขาหลวง

จังหวัดร้อยเอ็ด

๔.๑.๔ ลักษณะภูมิอากาศ

บ้านเทอดไทยได้รับอิทธิพลจากลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือ และลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้พัดผ่าน ซึ่งมีลักษณะภูมิอากาศคล้ายคลึงกับภูมิอากาศภาคตะวันออกเฉียงเหนือโดยทั่วไป ปรากฏอยู่ ๓ ฤดูกาล ได้แก่

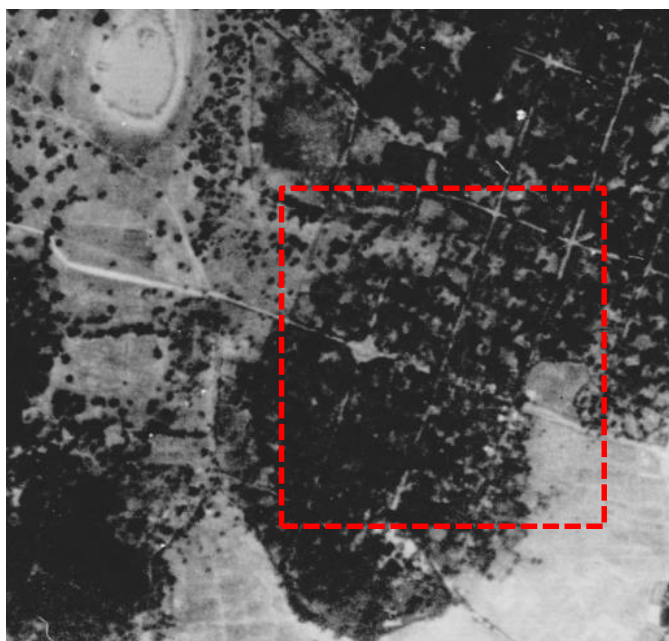
(๑) ฤดูร้อน เริ่มตั้งแต่เดือนมีนาคมถึงเดือนพฤษภาคมของทุกปี อากาศแห้งแล้ง และร้อนจัดมาก มีอุณหภูมิค่อนข้างสูง

(๒) ฤดูฝน เริ่มตั้งแต่เดือนมิถุนายนถึงเดือนตุลาคมของทุกปี ได้รับอิทธิพลจากลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้พัดผ่าน และพายุดีเปรสชันจากทะเลจีนใต้ ทำให้มีฝนตกชุกมากและมักประสบปัญหาภัยธรรมชาติ คือภาวะน้ำท่วมเกือบทุกปี

(๓) ฤดูหนาว เริ่มตั้งแต่เดือนพฤศจิกายนถึงเดือนกุมภาพันธ์ของทุกปี เนื่องจากได้รับอิทธิพลจากลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือพัดพาความหนาวเย็นมาจากประเทศจีน ทำให้เกิดอากาศหนาวเย็นและแห้งแล้ง

๔.๑.๕ การใช้ประโยชน์ที่ดินและการตั้งถิ่นฐาน

การใช้ประโยชน์ที่ดินในพื้นที่บ้านเทอดไทย ส่วนใหญ่เป็นสิ่งปลูกสร้างประเภทที่อยู่อาศัยและพื้นที่เกษตรกรรม เนื่องจากพื้นที่ดังกล่าวเป็นพื้นที่ชนบท การเปลี่ยนแปลงเป็นพื้นที่ปลูกสร้างเป็นประเภทพื้นที่เพื่อการพาณิชย์กรรมจึงมีไม่มาก ส่วนใหญ่จึงมีการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดินจากพื้นที่เกษตรกรรมเป็นพื้นที่เพื่อการอยู่อาศัย การตั้งถิ่นฐานของชุมชนมีความหนาแน่นอยู่ในหมู่บ้านทั้ง ๔ หมู่ การตั้งถิ่นฐานจากอดีตจนถึงปัจจุบันโดยจากการกล่าวมาข้างต้นที่ว่าการอพยพย้ายถิ่นฐานจากที่อื่นมาตั้งถิ่นฐาน ณ บริเวณบ้านเทอดไทยในปัจจุบัน จึงเพิ่มความหนาแน่นของพื้นที่อยู่อาศัยมากยิ่งขึ้น และมีประชากรเพิ่มจำนวนมากขึ้นตามลำดับ โดยสามารถศึกษาได้จากรูปถ่ายทางอากาศในช่วงปีต่างๆกันต่อไปนี้

ภาพที่ ๔ พื้นที่ชุมชนปีพ.ศ. ๒๔๙๕

ภาพที่ ๕ พื้นที่ชุมชนปีพ.ศ. ๒๕๑๐

ภาพที่ ๖ พื้นที่ชุมชนปีพ.ศ. ๒๕๔๕

ภาพที่ ๗ พื้นที่ชุมชนปีพ.ศ. ๒๕๕๓

จากรูปถ่ายทางอากาศและภาพถ่ายดาวเทียมข้างต้นจะเห็นว่า พื้นที่ศึกษามีการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดินจากพื้นที่ป่าไม้เปลี่ยนแปลงเป็นพื้นที่สิ่งปลูกสร้าง ในภาพแรก ปีพ.ศ. ๒๕๔๕ พื้นที่ศึกษาเป็นพื้นที่ป่าไม้ และหลังจากเวลาผ่านไปพื้นที่ดังกล่าวได้แปรเปลี่ยนเป็นพื้นที่สิ่งปลูกสร้างประเภท

ที่อยู่อาศัย อันเนื่องมาจากการอพยพและการขยายตัวของชุมชนเพิ่มขึ้น เปลี่ยนแปลงเป็นชุมชนขนาดใหญ่ไปตามกาลเวลา

ภาพที่ ๘ ลักษณะการใช้ประโยชน์ที่ดินในพื้นที่ศึกษา

๔.๑.๖ ทรัพยากรธรรมชาติ

(๑) ทรัพยากรดิน

ลักษณะสภาพดินโดยทั่วไปของบ้านเทอดไทยมีลักษณะเป็นดินร่วนปนทราย เหมาะแก่การเพาะปลูกพืช ส่วนดินบริเวณห้วยดางเดียวที่นำมาเป็นวัตถุดิบในการปั้นหม้อนั้น มีสีดำและเป็นดินเหนียว แต่ต้องขุดเอาหน้าดินออกประมาณ ๖๐ - ๗๐ เซนติเมตร ถึงจะเป็นดินเหนียวที่นำมาใช้ปั้นหม้อได้

(๒) ทรัพยากรน้ำ

บ้านเทอดไทยมีทรัพยากรน้ำที่ใช้หล่อเลี้ยงชีวิตของคนในหมู่บ้านคือ ลำห้วยดางเดียวที่อยู่ทางทิศเหนือของบ้านเทอดไทย และมีการขุดบ่อเก็บน้ำไว้ใช้ยามหน้าแล้งบริเวณใกล้กับลำห้วยดางเดียวด้วย นอกจากนี้ทุกครอบครัวมีบ่อน้ำส่วนบุคคลที่อยู่ใกล้บ้าน และใช้เครื่องสูบน้ำมาใช้ภายในครัวเรือน สำหรับน้ำดื่ม ส่วนใหญ่ประชากรจะมีการใช้โอ่งสำหรับเก็บน้ำฝน หรือมีถังซีเมนต์ขนาดใหญ่เพื่อรองน้ำฝนไว้ดื่มตลอดทั้งปี

ลำห้วยดางเดี่ยว

ดินที่ขุดมาใช้ในการทำหัตถกรรม

ภาพที่ ๙ ทรัพยากรน้ำและดิน

๔.๑.๗ ประชากร

บ้านเทอดไทย มีจำนวนหมู่บ้าน ๔ หมู่บ้าน มีทั้งหมด ๕๘๕ ครัวเรือน ประชากรรวมทั้งสิ้น ๒,๑๕๖ คน โดยแยกเป็นชาย ๑,๐๗๑ คน และหญิง ๑,๐๘๕ คน (ข้อมูล ณ เดือนมิถุนายน พ.ศ.๒๕๕๖)

ตารางแสดงหมู่บ้าน ผู้นำชุมชนและจำนวนประชากรบ้านเทอดไทย

หมู่ที่	ชื่อหมู่บ้าน	ชื่อ-สกุล กำนัน/ผู้ใหญ่บ้าน	ครัวเรือน	จำนวนประชากร		รวม ประชากร
				ชาย	หญิง	
๑	บ้านเทอดไทย	นายสมควร ดิษดำ	๑๒๐	๒๒๔	๒๓๖	๔๖๐
๒	บ้านตลาดใหญ่	นายสุภชัย รัตนภักดี	๑๕๘	๒๙๗	๓๑๕	๖๑๒
๓	บ้านปอหนู	นายทองม้วน ตุ่มวัด	๙๕	๑๘๒	๑๗๕	๓๕๗
๔	บ้านยางด่อ	นายวิจิตร แก้วบุญเรือง	๒๑๒	๓๘๒	๓๔๕	๗๒๗
รวม			๕๘๕	๑,๐๘๕	๑,๐๗๑	๒,๑๕๖

ที่มา : องค์การบริหารส่วนตำบลเทอดไทย, ๒๕๕๖

๔.๑.๘ ลักษณะทางเศรษฐกิจ

สำหรับสภาพเศรษฐกิจในชุมชนบ้านเทอดไทยได้สะท้อนออกมาในลักษณะของอาชีพของคนในชุมชน ปัจจุบันอาชีพของคนในชุมชนได้แปรเปลี่ยนไปตามกาลเวลาและสภาพเศรษฐกิจ แต่โดยภาพรวมอาชีพของคนในชุมชนบ้านเทอดไทยสามารถแบ่งได้กว้างๆ ดังต่อไปนี้

๑) **ด้านการเกษตรกรรม** ประชากรส่วนใหญ่มีอาชีพทำนาปีและเมื่อหมดฤดูการทำนาจะมีอาชีพเสริมเพื่อหารายได้พิเศษ ได้แก่ การเลี้ยงโค กระบือ การทำสวน ปลุกพืชผักสวนครัว

๒) ด้านปศุสัตว์ ประชากรส่วนใหญ่เลี้ยงไว้เพื่อขาย เช่น สุกร โค กระบือ ส่วนเป็นไก่ บางส่วนเลี้ยงไว้เพื่อขายและเลี้ยงไว้เพื่อเป็นอาหาร

๓) ด้านอุตสาหกรรม ส่วนใหญ่เป็นอุตสาหกรรมในครัวเรือนและงานหัตถกรรมต่างๆ เช่น การทอผ้าลายขิด การจักสาน งานปั้นหม้อ งานปั้นเตา

๔) ด้านการค้าและการบริการ ชาวบ้านในหมู่บ้านมักมีร้านค้าขายของประเภทต่างๆ โดยมากเป็นร้านขายของชำ ร้านให้บริการซ่อมรถจักรยานและมอเตอร์ไซค์ ร้านตัดผมของสุภาพบุรุษ ร้านเสริมสวยของสุภาพสตรี โรงสีข้าว เป็นต้น

๔.๑.๙ ลักษณะทางสังคมและวัฒนธรรม

(๑) การศึกษา

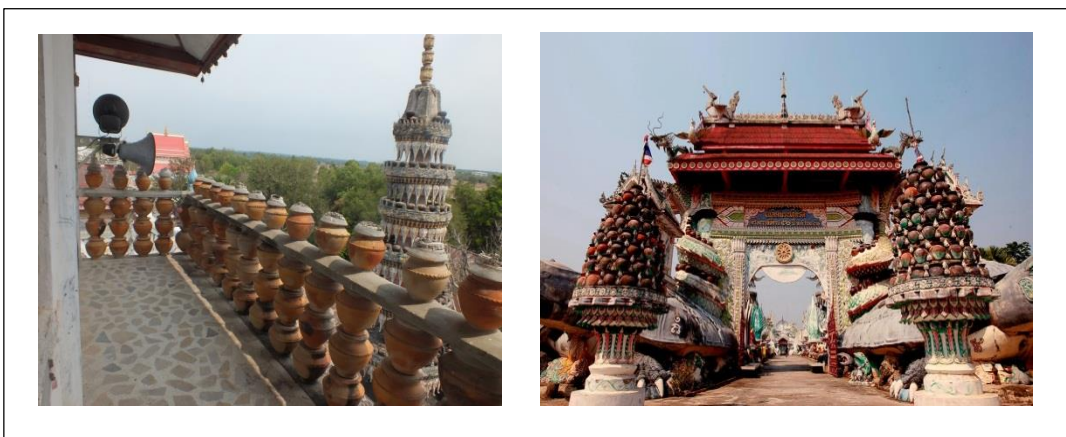
บ้านเทอดไทยมีสถานศึกษาในระดับประถมศึกษาคือโรงเรียนบ้านเทอดไทย ตั้งอยู่ในเขตหมู่ ๔ บ้านยางต่อ สังกัดอยู่กับสำนักงานเขตการประถมศึกษาจังหวัดร้อยเอ็ด เขต ๑ โรงเรียนบ้านเทอดไทย ก่อตั้งขึ้นเมื่อปี พ.ศ. ๒๓๔๒ เริ่มเปิดสอนตั้งแต่ ชั้นประถมศึกษาปีที่ ๑-๔ ต่อมาในปีพ.ศ. ๒๕๒๑ ได้มีการปรับเปลี่ยนหลักสูตรประถมศึกษาแบบใหม่ ขยายการศึกษาภาคบังคับจาก ๔ ปี เป็น ๖ ปี ดังนั้นโรงเรียนบ้านเทอดไทยจึงขยายการศึกษาออกไปจนจบชั้นประถมศึกษาปีที่ ๖ และในปีพ.ศ. ๒๕๒๘ ได้เปิดชั้นเรียนชั้นเด็กเล็กขึ้น เพื่อเป็นการเตรียมตัวนักเรียนก่อนที่จะเข้าสู่ชั้นประถมศึกษา

(๒) สถาบันและองค์การทางศาสนา

ชุมชนในชนบทส่วนใหญ่ยึดมั่นในพระพุทธศาสนา และมีวัดเป็นศูนย์รวมจิตใจ บ้านเทอดไทยก็เช่นเดียวกันมีสถาบันและองค์การทางศาสนาดังนี้

(๑) วัดแสนสุขาราม	อยู่ในเขตหมู่ที่ ๑
(๒) วัดสำราญ	อยู่ในเขตหมู่ที่ ๒
(๓) วัดบ้านปอหุ	อยู่ในเขตหมู่ที่ ๓
(๔) วัดป่าโนนสวรรค์	อยู่ในเขตหมู่ที่ ๔

โดยเฉพาะวัดป่าโนนสวรรค์ ซึ่งเป็นวัดที่เป็นศูนย์รวมจิตใจของคนในชุมชนแห่งหนึ่ง และเป็นวัดที่เห็นความสำคัญของวัฒนธรรมการปั้นหม้อของคนในชุมชนซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของบ้านเทอดไทย โดยนำหม้อของคนในชุมชนมาประดับตกแต่งวัดให้สวยงาม

ภาพที่ ๑๐ วัดป่าโนนสวรรค์ที่ใช้หัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาในชุมชนมาประดับตกแต่งวัด

(๓) การสาธารณสุข

บ้านเทอดไทยมีโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพชุมชนประจำตำบลเทอดไทย ๑ แห่ง อยู่ในเขตหมู่ที่ ๑ บ้านเทอดไทย ตำบลเทอดไทย อำเภอทุ่งเขาหลวง จังหวัดร้อยเอ็ด นอกจากนี้ยังมีหน่วยบริการ อสม. แต่ละหมู่บ้านเพื่อบริการขั้นมูลฐานของการรักษาพยาบาลเบื้องต้น

สถานประกอบการพยาบาลของเอกชน ๑ แห่ง อยู่ในเขตหมู่ที่ ๔ บ้านยางต่อ ตำบลเทอดไทย อำเภอทุ่งเขาหลวง จังหวัดร้อยเอ็ด

อัตราการมีและการใช้ส้วมราดน้ำ ร้อยละ ๑๐๐ เปอร์เซนต์ ซึ่งในอดีตชาวบ้านไม่เห็นความสำคัญของส้วม เนื่องจากมีความเชื่อว่าการที่คนในบ้านมาขับถ่ายอุจจาระและปัสสาวะในบ้านเป็น “ชะล่า” หรือ “คะล่า” ซึ่งหมายถึง สิ่งต้องห้าม ประกอบกับการหาน้ำใช้ในอดีตนั้นหายาก ต้องหาน้ำมาใช้จากลำห้วยมีระยะทางไกล เมื่อหมู่บ้านมีความเจริญมากขึ้น มีการขุดบ่อน้ำใช้ในครัวเรือนและมีเจ้าหน้าที่สาธารณสุขมาแนะนำเรื่องการใช้ส้วมอย่างถูกสุขลักษณะ และประโยชน์จากการใช้ส้วม ปัจจุบันบ้านเทอดไทยจึงใช้ส้วมกันทุกครัวเรือนจนถึงทุกวันนี้ (สมพร พันอากาศ, ๒๕๕๗ : สัมภาษณ์)

(๔) การบริการขั้นพื้นฐาน

โดยบ้านเทอดไทยมีสถานที่ราชการตั้งอยู่ดังต่อไปนี้

๑. โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพชุมชน	ตั้งอยู่ในเขตหมู่ที่ ๑
๒. โรงเรียนบ้านเทอดไทย	ตั้งอยู่ในเขตหมู่ที่ ๑

(๕) การคมนาคม

การคมนาคมโดยส่วนใหญ่เป็นการคมนาคมทางบก โดยใช้ถนนเป็นเส้นทางหลัก ในการคมนาคมเชื่อมต่อภายในหมู่บ้านทั้ง ๔ หมู่บ้าน โดยส่วนใหญ่เป็นถนนคอนกรีต นอกจากนี้ยังคงมีถนนลูกรังภายในหมู่บ้านอีกจำนวนหนึ่งซึ่งบางส่วนอยู่ในสภาพชำรุด เนื่องจากสภาพใช้การมานาน สำหรับถนนเพื่อการเชื่อมต่อกับพื้นที่อื่นๆ ที่อยู่โดยรอบจะเป็นถนนลาดยาง สามารถเดินทางสะดวก โดยสามารถใช้เส้นทางดังกล่าวเชื่อมต่อไปยังอำเภอทุ่งเขาหลวง อำเภอธวัชบุรี อำเภอเสลภูมิ และอำเภอเมือง จังหวัดร้อยเอ็ดได้อย่างสะดวกสบาย

(๖) การโทรคมนาคม

บ้านเทอดไทยยังขาดการบริการทางโทรศัพท์บ้าน ประชาชนส่วนใหญ่ใช้โทรศัพท์มือถือ

(๗) ระบบไฟฟ้า

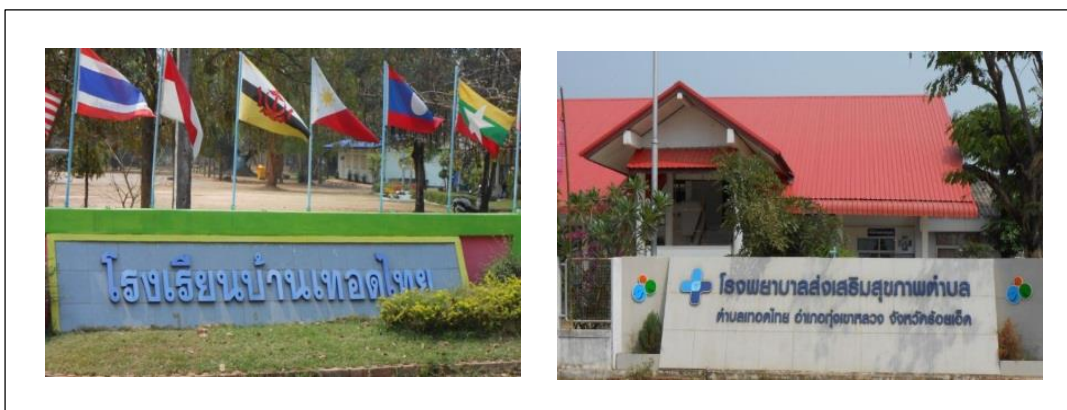
บ้านเทอดไทยมีกระแสไฟฟ้าครบทุกหมู่บ้าน แต่การให้แสงสว่างตามจุดต่างๆ ในเขตหมู่บ้านยังไม่มีเพียงพอกับความต้องการของประชาชน

(๘) ระบบประปา

บ้านเทอดไทย ยังขาดแคลนน้ำดื่มน้ำใช้ที่สะอาดและเพียงพอต่อความต้องการของคนในชุมชน ทางองค์การบริหารส่วนตำบลเทอดไทยจำเป็นต้องขอความช่วยเหลือจากหน่วยงานอื่นมาโดยตลอดเมื่อถึงฤดูแล้งแต่ยังไม่เพียงพอต่อความต้องการและประสบปัญหาเกี่ยวกับน้ำประปาไม่สะอาด อีกทั้งไม่มีแหล่งเก็บน้ำดิบ ไว้ใช้นอกฤดูฝน ซึ่งเป็นปัญหาทำให้ขาดแคลนน้ำสะอาดในการอุปโภค บริโภค

(๙) คติความเชื่อ ประเพณี และพิธีกรรมของบ้านเทอดไทยที่เกี่ยวข้องกับ หัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผา

ชาวบ้านเทอดไทยยังคงมีความเชื่อทางไสยศาสตร์ควบคู่กับการนับถือพระพุทธศาสนา การนับถือผีสางเทวดาต่างๆ ยังคงมีอยู่มาก เพราะเชื่อว่าสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหล่านี้สามารถดลบันดาลให้ทุกสิ่งเป็นไปอย่างปรารถนาหรือเป็นปรกติได้ ดังนั้นจึงมีการเซ่นสรวงบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ เพื่อให้ได้รับความเมตตาคุ้มครองจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ โดยคติความเชื่อเหล่านี้ปรากฏอยู่ในการประกอบอาชีพ วิถีชีวิต ซึ่งมีความเชื่อที่สำคัญๆและเกี่ยวเนื่องกับหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาซึ่งเป็นคติความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับการประกอบอาชีพ ในการนำดินจากห้วยดางเดียวมาใช้เป็นวัตถุดิบในการปั้นหม้อนั้น ในเดือนหกของทุกปี หากบ้านใดที่นำดินจากห้วยดางเดียวมาประกอบอาชีพ ต้องมีการเซ่นไหว้ด้วยอาหารคาวหวานกับหลวงกระปุง ผู้บุกเบิกดินบริเวณห้วยดางเดียวเพื่อนำมาปั้นเป็นเครื่องปั้นดินเผา และสืบทอดวัฒนธรรมดังกล่าวจนถึงปัจจุบัน โดยมีความเชื่อว่าวิญญาณของหลวงกระปุงยังคงอยู่คอยดูแลที่ดินนั้นๆ พร้อมทั้งทำหน้าที่คุ้มครองปกป้องรักษาชาวบ้านเทอดไทยที่ยังคงสืบทอดวัฒนธรรมการปั้นหม้อมาจนถึงทุกวันนี้ (จันทร์ แก่นนาคำ, ๒๕๕๗ : สัมภาษณ์)

ภาพที่ ๑๑ โรงเรียนและโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบลเทอดไทย

๔.๒ สภาพทั่วไปของชุมชนที่มีอิทธิพลต่อความเป็นอัตลักษณ์และการดำรงอยู่ของหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาบ้านเทอดไทย

ในด้านของลักษณะทางกายภาพของพื้นที่ศึกษา สภาพเศรษฐกิจ สังคมวัฒนธรรม การใช้ประโยชน์ที่ดินรวมไปถึงการตั้งถิ่นฐานของคนในชุมชนบ้านเทอดไทย ล้วนมีอิทธิพลต่อความเป็นอัตลักษณ์ของหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาบ้านเทอดไทยด้วยกันทั้งสิ้น เนื่องจากว่า วัฒนธรรมและวิถีชีวิตต่างๆ ล้วนแปรผันตามลักษณะทางกายภาพของพื้นที่ เช่น ลักษณะภูมิประเทศ ลักษณะภูมิอากาศ คนในพื้นที่จำเป็นต้องปรับตัวเข้ากับลักษณะทางกายภาพหรือลักษณะทางภูมิศาสตร์ เพื่อความอยู่รอด ซึ่งจากวัฒนธรรมเครื่องปั้นดินเผาบ้านเทอดไทยนี้ เป็นการนำเอาวัฒนธรรมจากถิ่นอื่นเข้ามาปรับใช้ให้สอดคล้องกับทรัพยากรที่มีอยู่ในพื้นที่แห่งนี้เช่นเดียวกัน โดยสามารถแยกรายละเอียดถึงความสัมพันธ์ดังกล่าวได้ดังต่อไปนี้

(๑) การตั้งถิ่นฐาน

การตั้งถิ่นฐาน หมายถึง การที่มนุษย์จัดการสร้างสรรค์สิ่งต่างๆบนโลก เช่น บ้านเรือน ไร่นา ถนน โรงงาน วัด โรงเรียน สำนักงาน สวนสาธารณะ เพื่อเป็นที่อยู่อาศัยและทำมาหากิน (วิสุตนาทิต. ๒๕๒๕, หน้า ๕) หัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาบ้านเทอดไทยได้เกิดขึ้นจากการเคลื่อนย้ายเพื่อเกิด การตั้งถิ่นฐานของชุมชนแห่งใหม่ ในด้านของการตั้งถิ่นฐานในชนบท การเลือกที่ตั้งเพื่อการตั้งถิ่นฐาน ของหมู่บ้านเป็นสิ่งสำคัญที่ต้องพิจารณา เนื่องจากในอดีต การคมนาคมติดต่อกันทำได้ยากลำบาก สิ่ง ที่ต้องคำนึงถึงหรือพิจารณาก่อนเป็นอันดับต้นๆ คือ แหล่งน้ำ เนื่องจากจำเป็นต้องใช้ในการอุปโภคบริโภค การพิจารณาเลือกที่ตั้งอีกประเภทหนึ่ง คือ ใกล้กับพื้นที่ทำกิน (วันทนิย ศรีรัฐ. ๒๕๒๕, หน้า ๒๗) จาก การค้นคว้าเอกสารและการสัมภาษณ์ผู้ที่เกี่ยวข้องในเรื่องการอพยพย้ายถิ่นฐานของช่างปั้นหม้อจาก จังหวัดนครราชสีมาเพื่อมาตั้งรกรากที่บ้านเทอดไทยแห่งนี้พบว่า ในอดีตพื้นที่เดิมที่จังหวัดนครราชสีมา นั้น มีความแห้งแล้งกันดาร จึงมีการเสาะแสวงหาพื้นที่แห่งใหม่เพื่อความอยู่รอด ดังนั้นพื้นที่แห่งใหม่ ต้องมีความอุดมสมบูรณ์มากกว่า และต้องมีพื้นที่ที่มีทรัพยากรอย่างเพียงพอไม่ลำบากและอดอยาก เหมือนพื้นที่ซึ่งย้ายมา ดังนั้นจึงมีตัวแทนของคนในถิ่นเดิม ออกเดินทางเพื่อสำรวจพื้นที่ไปเรื่อยๆ จนกระทั่งพบพื้นที่บ้านเทอดไทยแห่งนี้ ซึ่งมีดินที่มีคุณภาพดีเหมาะสมต่อการปั้นหม้อ ซึ่งเป็นแหล่งพื้นที่ ที่ทำกิน และสามารถนำภูมิปัญญาความรู้ที่มีอยู่เดิมไปใช้เพื่อการทำมาหากินได้ในระยะยาวได้ นอกจากนี้ พื้นที่ดังกล่าวยังใกล้แหล่งน้ำ คือห้วยดางเดียว เพื่อใช้ในการอุปโภคและบริโภคเหมาะแก่การตั้งถิ่นฐาน จึงได้กลับไปชักชวนกลุ่มคนที่ส่วนใหญ่ล้วนเป็นช่างปั้นหม้ออพยพย้ายถิ่นฐานมาอยู่บ้านเทอดไทยแห่งนี้ การเคลื่อนที่ทางวัฒนธรรมจึงได้เกิดขึ้นตั้งแต่นั้นมา ประกอบกับเกิดการตั้งถิ่นฐานของชุมชนแห่งใหม่ สร้างวัฒนธรรมใหม่ๆ เกิดการปรับตัวให้สอดคล้องกับลักษณะของพื้นที่แห่งนี้ และร่วมใช้วัตถุดิบ มา ประกอบอาชีพสร้างรายได้และสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผามายาวนาน และสร้างรายได้ให้กับชุมชนนับตั้งแต่นั้นมา

(๒) การเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดิน

จากการอพยพโยกย้ายถิ่นฐานของประชากรที่เป็นช่างปั้นซึ่งเดินทางมาจากจังหวัด นครราชสีมาเพื่อมาตั้งถิ่นฐานที่บ้านเทอดไทยแห่งนี้ ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดินที่มี อิทธิพลต่อความเป็นตัวตนของหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาแห่งบ้านเทอดไทยแห่งนี้ เมื่อมีการย้ายถิ่นฐาน จากที่หนึ่ง ไปสู่อีกที่หนึ่ง จึงเกิดกระบวนการที่เรียกว่าการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดิน จากพื้นที่ซึ่งเป็นพื้นที่ของการเป็นที่อยู่อาศัย หรือเป็นพื้นที่เกษตรกรรม เมื่อมีการย้ายถิ่นฐานพื้นที่ ดังกล่าวนั้นจึงแปรสภาพไปเป็นพื้นที่ที่รกร้างว่างเปล่า หรือในที่สุดกลายเป็นพื้นที่ป่า ในขณะที่พื้นที่ซึ่งถูก อพยพย้ายถิ่นฐานเข้ามาอยู่ โดยพื้นที่เดิมอาจเป็นพื้นที่ที่รกร้างว่างเปล่า หรือเป็นพื้นที่ป่าไม้ ได้แปร เปลี่ยนเป็นพื้นที่เพื่อการอยู่อาศัย หรือพื้นที่เกษตรกรรม สืบเนื่องจากกิจกรรมต่างๆที่เป็นรูปแบบการใช้ ประโยชน์ที่ดินในลักษณะต่างๆ ล้วนเกิดจากการเปลี่ยนแปลงจากมนุษย์ด้วยกันทั้งสิ้น พื้นที่บ้านเทอด ไทย จะสามารถเห็นได้ชัดจากภาพถ่ายทางอากาศและภาพถ่ายดาวเทียมที่เห็นถึงพัฒนาการการ เปลี่ยนแปลงแต่ละช่วงปี ว่าถูกเปลี่ยนแปลงไปเป็นพื้นที่เพื่อการอยู่อาศัย เกิดเป็นชุมชนและมีพัฒนาการ และขยายชุมชนขึ้นไปเรื่อยๆ ตามกาลเวลาและตามขนาดของประชากร พื้นที่ซึ่งเคยเป็นพื้นที่ดิน ธรรมดา กลับมีคุณค่าแปรผันไปเป็นสิ่งของมีราคาสร้างรายได้ให้กับครัวเรือน อย่างบริเวณริมลำห้วยดาง เดียว หากไม่มีการสำรวจของหลวงกระปุงที่มาหาดินที่มีคุณภาพเพื่อการปั้นหม้อ พื้นที่ดินดังกล่าวก็จะ

ไม่มีการใช้ให้เกิดประโยชน์มากมายเหมือนในปัจจุบัน และไม่มีเอกลักษณ์ความเป็นตัวตนของพื้นที่บ้านเทอดไทยอย่างที่ปรากฏในทุกวันนี้

(๓) เศรษฐกิจ

ในอดีต อาชีพหลักของประชากรบ้านเทอดไทยส่วนใหญ่จะประกอบอาชีพทำนา ในหมู่บ้านจะมีเศรษฐกิจค่อนข้างดี เนื่องจากการค้าขายในหมู่บ้าน ไทยโคราชหรือไทยเบ็งที่อพยพมาตั้งถิ่นฐาน ได้มาซื้อหมูที่ชาวบ้านเลี้ยงไว้ภายในบ้าน ในด้านการค้าขายในหมู่บ้านเริ่มต้นขึ้นจากคนจีนที่อพยพลงมาเข้ามาค้าขายภายในหมู่บ้าน และหมู่บ้านใกล้เคียงได้มาซื้อสินค้า เกิดเป็นศูนย์กลางแลกเปลี่ยนสินค้าเกิดขึ้น และรวมเรียกบริเวณดังกล่าวว่า “ตลาด” มีการนำเครื่องปั้นดินเผาในหมู่บ้านมาจำหน่ายที่ตลาดด้วย พาหนะที่ใช้สัญจรในอดีตนิยมใช้ เกวียน ม้า และชาวบ้านบางคนก็เลี้ยงโคและกระบือ เพื่อนำไปขายต่อยังตลาดที่กรุงเทพมหานคร โดยมีนายฮ้อย (พ่อค้าโคและกระบือ) เป็นผู้นำทาง ดังนั้นจึงมีการนำเครื่องปั้นดินเผาจากบ้านเทอดไทยใส่เกวียนขึ้นไปจำหน่ายยังพื้นที่อื่นๆด้วย จะเห็นได้ว่าเศรษฐกิจในอดีตของหมู่บ้านเทอดไทยมีความเจริญมากกว่าหมู่บ้านใกล้เคียง (สำนักงานศึกษาธิการจังหวัดร้อยเอ็ด. ๒๕๔๓, หน้า ๓๐)

ดังนั้นลักษณะทางเศรษฐกิจเป็นองค์ประกอบหนึ่งที่ทำให้หัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาของบ้านเทอดไทยยังคงสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นมาจนถึงทุกวันนี้ เนื่องจากเครื่องปั้นดินเผาดังกล่าวสามารถสร้างรายได้ให้กับชุมชน เพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจมีเงินทุนเวียนภายในชุมชนมากขึ้น จากที่เคยปั้นเพื่อใช้กันเพียงแคภายในครัวเรือน เมื่อมีระบบตลาดหรือเกิดเป็นศูนย์กลางการค้าขายเกิดขึ้น จึงมีการปั้นเพื่อการจำหน่ายเกิดขึ้นนับแต่นั้นมา การทำหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาจึงแพร่หลายภายในชุมชนมากยิ่งขึ้น ทั้งนี้เพื่อรองรับตลาดที่ขยายตัวในเรื่องของกำลังซื้อที่มีปริมาณเพิ่มขึ้น สามารถสร้างรายได้ให้กับหมู่บ้านเป็นจำนวนมาก รวมทั้งเป็นหัตถกรรมท้องถิ่นที่ควรค่าต่อการอนุรักษ์ไว้เป็นอย่างดี

(๔) สังคมและวัฒนธรรม คติความเชื่อ ประเพณี และพิธีกรรมของบ้านเทอดไทยที่เกี่ยวข้องกับหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผา

ในด้านสังคมและวัฒนธรรมได้มีอิทธิพลต่อความเป็นอัตลักษณ์ของหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาชุมชนบ้านเทอดไทยเป็นอย่างมาก เนื่องจากชุมชนดังกล่าวเป็นชุมชนแห่งช่างฝีมือที่อพยพมาจากที่อื่น ดังนั้นเมื่อเกิดการอพยพย้ายถิ่นฐานมาตั้งชุมชนแห่งใหม่ เกิดเป็นสังคมใหม่เกิดขึ้นเนื่องจากไม่ใช่เพียงกลุ่มคนกลุ่มเดียวที่มาจากจังหวัดนครราชสีมาเท่านั้น ยังมีกลุ่มคนอื่นอพยพย้ายถิ่นเข้ามาตั้งรกรากพื้นที่เดียวกันด้วย ประกอบกับพื้นที่แห่งเดิมยังคงมีคนพื้นถิ่นอาศัยอยู่ก่อนมาแต่ดั้งเดิมแล้ว ดังนั้นจึงเกิดการรวมกลุ่มของกลุ่มคนหลายกลุ่มคนเข้าด้วยกัน ก่อตัวเป็นชุมชนใหม่เกิดขึ้น เกิดเป็นสังคมใหม่เกิดขึ้น แต่วัฒนธรรมที่ติดตัวมาได้เลือนหายไป เนื่องจากเป็นอาชีพที่สามารถสร้างรายได้ให้กับชุมชนได้ ในทางกลับกันเมื่อมีคนมาอยู่รวมกันมากขึ้น ประกอบกับมีตลาดรองรับและเกิดกำลังซื้อผลิตภัณฑ์ดังกล่าวเพิ่มมากขึ้น กลับทำให้คนในชุมชนบ้านเทอดไทยหันมาผลิตเครื่องปั้นดินเผากันอย่างแพร่หลาย เสริมสร้างรายได้ให้กับคนในชุมชนเพิ่มขึ้นมากกว่าเดิม

นอกจากนี้วัฒนธรรมของคนภาคอีสานยังมีความเชื่อในเรื่องของการนับถือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ การบูชาผีร่วมกับการศรัทธาในพระพุทธศาสนา เพราะเชื่อว่าสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหล่านี้จะสามารถดลบันดาลสิ่งต่างๆให้เป็นไปตามความต้องการได้ ดังนั้นความเชื่อเหล่านี้ส่งผลให้วัฒนธรรมหลายสิ่งยังคงอยู่สืบมาจนถึงปัจจุบัน หัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาบ้านเทอดไทยก็เช่นเดียวกัน ยังคงมีการบูชาผู้มีพระคุณในการ

หาดินเพื่อเป็นวัตถุดิบในการปั้นจนกระทั่งถึงทุกวันนี้ ซึ่งการนำดินจากห้วยตางเดียวมาใช้เป็นวัตถุดิบในการปั้นหม้อ ต้องมีการเซ่นไหว้หลวงกระปุง ผู้บุกเบิกดินบริเวณห้วยตางเดียวเพื่อนำมาปั้นเป็นเครื่องปั้นดินเผาในเดือนหกของทุกๆปี โดยบูชาเรียกว่า “เหล้าไห ไก่ตัว” หรือแม้กระทั่งในกระบวนการในการทำเครื่องปั้นดินเผาแบบดั้งเดิมที่ต้องพึ่งพาดินฟ้าอากาศเป็นสิ่งสำคัญ เช่น การเผาเครื่องปั้นดินเผาที่ต้องเผากลางแจ้ง หากวันใดที่กำลังประกอบกิจกรรมดังกล่าวอยู่นั้น เกิดมีพายุพัดลมแรงทำให้ไม่สามารถเผาได้ ผู้ที่เป็นช่างก็จะบูชาอ้อนวอนสิ่งศักดิ์สิทธิ์ให้ช่วยปิดเป่าลมพายุให้พัดพาไปในทิศทางอื่นเพื่อไม่เป็นอุปสรรคในการประกอบกิจกรรม ซึ่งจากคำบอกเล่าพบว่าสามารถเป็นไปตามคำขอนั้นๆ แทบทุกครั้ง จึงทำให้ผู้ที่ประกอบอาชีพปั้นเครื่องปั้นดินเผามีกำลังใจในการทำงาน แม้กระทั่งดินฟ้าอากาศที่ไม่เอื้ออำนวยก็ยังสามารถประกอบอาชีพได้

นอกจากนี้ยังมีความเชื่ออื่นๆ ที่เกี่ยวกับวัฒนธรรมการปั้น เช่น กระบวนการขั้นตอนในการปั้น ในอดีตมีความเชื่อที่ต้องให้ผู้ที่ตั้งงานแล้วเท่านั้นจึงเป็นผู้ปั้นได้ หรือความเชื่อที่ว่าหากเป็นคนบ้านอื่นจะไม่สามารถนำดินที่ห้วยตางเดียว บ้านเทอดไทยแห่งนี้ไปทำหัตถกรรมเครื่องปั้นสำเร็จได้ เนื่องจากเชื่อว่าหลวงกระปุงมอบให้คนที่บ้านเทอดไทยนี้เท่านั้น (จันทร์ แก่นนาคำ, ๒๕๕๗ : สัมภาษณ์) ดังนั้นจะเห็นว่าสังคมและวัฒนธรรมต่างๆ ที่เกิดขึ้นภายในชุมชนล้วนมีอิทธิพลต่อความเป็นอัตลักษณ์หรือความเป็นตัวตนของเครื่องปั้นดินเผาบ้านเทอดไทยเป็นอย่างยิ่ง หากแต่ว่ากระแสวัฒนธรรมอื่นที่หลั่งไหลเข้ามาในระยะหลังได้ส่งผลให้วัฒนธรรมการปั้นเครื่องปั้นดินเผาได้ลดจำนวนลงไปมาก แต่เป็นเรื่องของความท้าทายของคนในชุมชนที่ต้องร่วมกันอนุรักษ์วัฒนธรรมนี้เอาไว้ให้คงอยู่สืบไปจนชั่วรุ่นลูก รุ่นหลาน

บทที่ ๕

รูปแบบและวิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น ด้านหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาสู่ชุมชน

การผลิตหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาบ้านเทอดไทย ตำบลเทอดไทย อำเภอทุ่งเขาหลวง จังหวัดร้อยเอ็ด ได้มีการปั้นเครื่องปั้นดินเผาเป็นอาชีพเสริม หลังจากการว่างเว้นจากการเกี่ยวข้าว โดยมีอาชีพหลักคือการทำนา ซึ่งชาวบ้านในหมู่บ้านจะมีระยะเวลาในการปั้นหม้อประมาณ ๔ เดือน โดยเริ่มจากเดือนมกราคม จนกระทั่งประมาณเดือนเมษายน จากการสอบถามคนในชุมชน ทั้งที่ยังคงทำหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาอยู่ และที่เลิกการทำหัตถกรรมไปแล้ว เพื่อเป็นแนวทางในการศึกษาถึงรูปแบบและขั้นตอนในการทำหัตถกรรมดังกล่าว ตลอดจนแนวทางในการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นให้คงอยู่

กระบวนการการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาบ้านเทอดไทยนั้น มีกระบวนการและขั้นตอนการผลิตที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตัว ซึ่งการถ่ายทอดภูมิปัญญาดังกล่าวเป็นกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาจากบรรพบุรุษชาวไทยโคราชที่อพยพมาจากจังหวัดนครราชสีมา เพื่อแสวงหาพื้นที่เพื่อการตั้งถิ่นฐานและทำมาหากินแหล่งใหม่ จึงมีการถ่ายทอดภูมิปัญญาจากรุ่นสู่รุ่นออกมาในรูปแบบของภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีความเป็นเอกลักษณ์ ซึ่งภูมิปัญญากระบวนการ ขั้นตอนในการผลิตเครื่องปั้นดินเผาบ้านเทอดไทยที่มีเอกลักษณ์พิเศษ ดังต่อไปนี้

๕.๑ ภูมิปัญญาการทำเครื่องปั้นดินเผา

๕.๑.๑ ภูมิปัญญาในการเลือกและเตรียมวัตถุดิบในการผลิตหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาบ้านเทอดไทย

วัตถุดิบที่สำคัญในการทำหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผา คือ ดินเหนียวและดินเชื้อ ดินเหนียวที่นำมาปั้นจะนำมาจากจากห้วยดางเดียว ซึ่งเป็นพื้นที่สาธารณะของหมู่บ้าน การขุดดินต้องขุดเอาหน้าดินออกไปก่อน จึงจะเจอดินเหนียวที่มีลักษณะสีดำและเหนียวเมื่อจับดูว่าเหนียวดี จึงนำมาใช้ปั้นได้ และเมื่อเผาแล้วจะได้สีขาว ในอดีตจะให้พ่อบ้านเป็นคนไปขุดใส่รถลากมากองไว้ที่ใต้ถุนบ้าน และให้แม่บ้านเป็นคนปั้น แต่ในปัจจุบันมีการใช้รถตักดินตักใส่รถบรรทุกหกล้อและนำมาส่งให้ถึงบ้าน ปัจจุบันดินหนึ่งคันรราคา ๓๖๐ บาท (จันทร์ แก่นนาคำ, ๒๕๕๗ : สัมภาษณ์) โดยจะนำมาพักไว้บริเวณใต้ถุนบ้านก่อนแล้วค่อยนำมาปั้น

สำหรับดินเชื้อ โดยช่างปั้นจะมีการเตรียมดินเชื้อเพื่อเป็นส่วนผสมของเครื่องปั้นจะได้มีความแข็งแรง ไม่ร้าวซึม โดยใช้ดินจากห้วยดางเดียวมาผสมกับแกลบสด โดยการทำดินเชื้อเริ่มจากการนำดินจากห้วยดางเดียวซึ่งเป็นดินชุดเดียวกันกับดินปั้น มาคลุกเคล้ากับดินโคลน แล้วปั้นให้เป็นก้อน วางผึ่งแดดจนกว่าจะแห้งสนิท และนำไปเผาเก็บไว้ เมื่อนำมาใช้ก็จะนำดินเชื่อนี้มาทำให้ละเอียดเป็นผงโดยตำด้วยครกมองหรือครกกระเดื่องให้ละเอียดแล้วนำมาผสมกับดินที่จะนำมาปั้น

วัตถุดิบในการผลิตอีกประเภทคือ เชื้อเพลิงที่ใช้เผาเครื่องปั้น ได้แก่ ไม้ฟืนซึ่งหาได้ตามท้องไร่ท้องนา เช่น ไม้ไผ่แห้ง ฟางข้าว โดยใช้ลานดินกลางแจ้งเป็นบริเวณวางเตาเผาชั่วคราว และเผากลางแจ้งซึ่งเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นแบบดั้งเดิม (สุวรรณ ต้องประดิษฐ์, ๒๕๕๗ : สัมภาษณ์)

หากพิจารณาการผลิตหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผา โดยเฉพาะการปั้นหม้อ จากการสำรวจและเก็บข้อมูลภาคสนามพบว่า มีลำดับขั้นตอนและวิธีการทำ คือ การเตรียมดิน การขึ้นรูป การขยายสัดส่วน การเก็บรายละเอียด การตกแต่งลวดลาย การผึ่งหรือตากและการเผา ซึ่งขั้นตอนการเตรียมดิน ถือได้ว่าเป็นขั้นตอนที่สำคัญมาก ซึ่งถือว่าการสรรหาวัตถุดิบเพื่อเป็นต้นกำเนิดในการผลิตหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาบ้านเทอดไทย โดยขั้นตอนการเตรียมดินมีภูมิปัญญาท้องถิ่นในการคัดเลือกและเตรียมวัตถุดิบเพื่อนำไปสู่กระบวนการขั้นตอนการผลิตที่ถือได้ว่าเป็นความชาญฉลาดของช่างปั้นเพื่อให้ผลิตผลที่ออกมามีคุณภาพ

ดังนั้นสำหรับขั้นตอนการเตรียมดินในเบื้องต้น คือการจัดหาดินเหนียวที่เป็นวัตถุดิบที่สำคัญร่วมกับดินเชื้อและการเตรียมดินเพื่อขึ้นรูปที่ได้จากดินที่ผ่านการย่ำและนวดจนได้ที่ โดยการเตรียมดินในเบื้องต้น ที่ประกอบไปด้วยดินเหนียวและดินเชื้อซึ่งมีกรรมวิธีดังต่อไปนี้

๕.๑.๒ การเตรียมดินเหนียว

เมื่อนำดินเหนียวที่ขุดจากห้วยดางเดียว ที่ไม่มีเศษใบไม้ รากไม้ กรวด หินต่างๆ หรือเศษวัสดุอื่นๆ ที่จะก่อให้เกิดปัญหาในคุณภาพของหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผา โดยจะอยู่ใต้หน้าดินในระดับความลึกประมาณ ๖๐ - ๗๐ เซนติเมตร ในอดีตผู้ผลิตใช้จอบและไถนำดินเหนียวออกมา ในลักษณะเป็นก้อน แล้วนำไปเก็บไว้ที่บ้านหรือบริเวณที่จะปั้นเครื่องปั้นดินเผา แต่ในปัจจุบันมีการว่าจ้างรถขุดดินและตักดินใส่รถบรรทุกและนำมาเทกองในบริเวณบ้านที่จะผลิตได้โดยตรง โดยไม่ต้องเสียเวลาไปขุดเอง ณ บริเวณด้วยดางเดียวเหมือนในอดีต

หลังจากนั้นทุบดินที่เป็นก้อนด้วยวัสดุแข็ง ให้เป็นก้อนเล็กเท่าที่จะเล็กได้ หลังจากนั้นจึงนำดินที่ทำให้เป็นก้อนเล็กๆ นั้นใส่ภาชนะ เช่น โน้โองม้งกร และแช่ด้วยน้ำไว้ ๑ คืน หรือภาษาพื้นถิ่นเรียกว่า การหมักดิน โดยนำท่วมดินทุกก้อน เพื่อให้ดินเปื่อยและเหนียว เหมาะสำหรับการขึ้นรูป ถือได้ว่าเป็นการล้างดินให้สะอาดด้วย โดยเศษวัสดุอื่นๆ ที่ไม่เกี่ยวข้อง เช่น เศษใบไม้หรือเศษกรวดทรายอื่นๆ จะลอยตัวหรือตกตะกอนและสามารถกำจัดออกไปได้ง่ายในขั้นตอนนี้ ในตอนเช้าก่อนช่างปั้นจะตื่นมาเตรียมดินที่แช่น้ำไว้แต่เช้าโดยเทน้ำส่วนเกินทิ้งไปเพื่อไม่ให้ดินเหลวและจนเกินไป โดยช่างปั้นจะอาศัยความชำนาญในการพิจารณาความเหลวของดิน เนื่องจากมีผลสืบเนื่องไปถึงอัตราส่วนในการผสมระหว่างดินเหนียวและดินเชื้อในขั้นตอนการย่ำดินและนวดดินด้วย (เฉลียว จันทราชา, ๒๕๕๗ : สัมภาษณ์)

การเตรียมดินเหนียวโดยการแช่น้ำไว้หนึ่งคืน

กองดินที่นำมาจากห้วยตางเดียวและกองไว้บริเวณบ้าน

รูปภาพที่ ๑๒ การเตรียมดินเหนียว

๕.๑.๓ การเตรียมดินเชื้อ

ดินเชื้อ เป็นวัตถุดิบที่ไม่มีความเหนียว ช่วยควบคุมความคงตัวในการหดรและขยายตัวของดินเหนียวให้มีความสัมพันธ์กับความร้อนที่ได้รับจากการเผาเพื่อป้องกันการแตกหักของภาชนะในขณะเวลาเผา ทำได้โดยการนำดินโคลนจากแหล่งเดียวกับดินที่จะใช้ทำเครื่องปั้นมาผสมกับแกลบสด แล้วปั้นเป็นก้อน หลังจากนั้นจึงนำไปตากให้แห้งสนิท และนำไปเผากลางแจ้งจนสุกเหลือง แล้วเก็บไว้ผสมกับดินเหนียวเวลาเตรียมดินเพื่อปั้น เมื่อนำมาใช้ต้องบดหรือตำดินเชื้อให้ละเอียดโดยใช้หรือครก กระเดื่อง ภาษาถิ่นอีสานเรียกว่า “ครกมอง” จากนั้นทำการร่อนดินเชื้อด้วยเชิงหรือตะแกรง เพื่อคัดกรองและคัดเม็ดดินเชื้อให้ได้ขนาดตามต้องการ ซึ่งคุณสมบัติและคุณภาพของเครื่องปั้นดินเผามีความแตกต่างกันไปตามขนาดของเม็ดดินเชื้อที่ หากต้องการชิ้นงานที่มีความประณีต ขนาดของเม็ดดินเชื้อที่ร่อนไว้ใช้ต้องเล็กละเอียดตามด้วย หากดินเชื้อเม็ดใหญ่และหยาบ ผิวภาชนะที่ได้ก็จะไม่ละเอียดและประณีต (บุบผา มณีแสง, ๒๕๕๗ : สัมภาษณ์)

ก้อนดินเชื้อที่เผาแล้ว

ดินเชื้อที่ตำไว้รอการผสมกับดินเหนียว

ภาพที่ ๑๓ การเตรียมดินเชื้อ

๕.๑.๔ การเตรียมดินเพื่อขึ้นรูปด้วยการย่ำดินและนวดดิน

การย่ำดินและนวดดิน เป็นขั้นตอนการผสมดินเหนียวที่ผ่านการแช่น้ำและดินเชื้อที่บดละเอียดแล้ว โดยนำดินเหนียวที่ผ่านการแช่น้ำหนึ่งคืบมาผสมกับดินเชื้อในอัตราส่วนพอเหมาะบนพื้นผ้าใบ และในขั้นตอนนี้สามารถปรับแก้ปัญหาคูณภาพของดินได้ เช่น หากดินแข็งเกินไปสามารถเติมน้ำได้ หรือหากดินเหลวและมากจนเกินไปอาจเพิ่มดินเชื้อแต่เพิ่มได้ไม่มากนัก หลังจากนั้นจึงเหยียบและย่ำด้วยเท้าพลิกไปมาหลายรอบ สลับกับการโรยดินเชื้อเพื่อคลุกเคล้าให้ดินเหนียวและดินเชื้อกลายเป็นเนื้อเดียวกัน ในขั้นตอนนี้หากพบสิ่งแปลกปลอมอื่นๆ ที่ไม่เกี่ยวข้อง เช่น รากไม้ กรวด หิน ใบไม้ ก็สามารถหยิบทิ้งได้ เมื่อเริ่มเข้าที่เป็นเนื้อเดียวกันระหว่างดินเชื้อและดินเหนียวแล้ว จึงแบ่งดินเป็นก้อนๆ แล้วนวดด้วยมือซ้ำอีกครั้ง เพื่อเก็บเศษดินหินหรือสิ่งแปลกปลอมอื่นๆ ทิ้งไป ทั้งนี้การนวดดินยังเป็นการไล่ฟองอากาศที่อยู่ในเนื้อดินออกให้หมด และเพิ่มความเหนียวของดินและสามารถประมาณการดินที่นวด โดยใช้มือสัมผัสว่ามีความเหนียวเหมาะสมสำหรับการขึ้นรูปหรือไม่ โดยอาศัยประสบการณ์ของช่างปั้นที่จะพิจารณาด้วยตนเอง เมื่อผ่านการนวดจนได้ที่ช่างปั้นจะปั้นเป็นแท่งแล้วพักไว้ โดยนำผ้าชุบน้ำมาคลุมเอาไว้เพื่อป้องกันดินแห้ง และรอทำในขั้นตอนเตรียมการขึ้นรูปต่อไป (บัวลา ดิษคำ, ๒๕๕๗ : สัมภาษณ์)

การนำดินออกมาจากโอ่งที่แช่น้ำไว้ทั้งคืน

การนำดินเชื้อร้อนตะแกรงเพื่อผสมกับดินเหนียว

การย่ำดินให้เหนียวเพื่อรวมเป็นเนื้อเดียวกันกับดินเชื้อ

๕.๒ ภูมิปัญญาในการเลือกใช้อุปกรณ์และเครื่องมือในการปั้นเครื่องปั้นดินเผาบ้านเทอดไทย

อุปกรณ์เครื่องมือในการผลิตหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผา ได้แก่ อุปกรณ์ในการเตรียมดิน ขึ้นรูป ตกแต่งลวดลาย และอุปกรณ์ที่ใช้ในการเผา ซึ่งอุปกรณ์บางประเภทในปัจจุบันไม่ได้นำมาใช้แล้ว เนื่องจากมีอุปกรณ์อื่นๆมาทดแทน โดยเฉพาะอุปกรณ์ในการเตรียมดิน ปัจจุบันได้ว่าจ้างรถขุดดินและรถ ตักดินนำดินใส่รถบรรทุกนำมาส่งที่บ้านทำให้มีความสะดวกมากขึ้น อุปกรณ์บางอย่างก็หมดความสำคัญ ลง ในที่นี้จะกล่าวรวมถึงอุปกรณ์ที่ช่างเคยใช้ในอดีต เนื่องจากเป็นภูมิปัญญาของช่างที่เลือกอุปกรณ์ และเครื่องมือเพื่อใช้ในการทำหัตถกรรมได้อย่างชาญฉลาด โดยสามารถจำแนกอุปกรณ์ได้ดังต่อไปนี้

๕.๒.๑ อุปกรณ์ในการเตรียมดิน

โดยอุปกรณ์ในการเตรียมดินจะนำไปใช้ตั้งแต่การขุดดินเหนียวจากแหล่งดินที่ห้วยดาง เดียว ตลอดจนเป็นอุปกรณ์เพื่อเตรียมดินทั้งดินเหนียวและดินเชื้อให้พร้อมเพื่อรอการปั้น โดยพ่อบ้าน หรือผู้ชายจะเป็นผู้ไปขุดและนำใส่รถลากกลับมาที่บ้านเพื่อรอให้แม่บ้านหรือผู้หญิงจะเป็นคนปั้น ปัจจุบันไม่มีการออกชุดแบบดังกล่าวแล้ว เนื่องจากเกิดเหตุการณ์เศร้าสลดที่มีผู้ขุดดินแล้วดินถล่มลงมา ทับผู้ขุดเสียชีวิต ดังนั้นจึงมีการว่าจ้างรถตักดินและรถบรรทุกมาขุดและตักดินแทน (จันทร์ แก่นนาคำ, ๒๕๕๗ : สัมภาษณ์) ซึ่งอุปกรณ์ดังกล่าวได้แสดงให้เห็นถึงภูมิปัญญาท้องถิ่นในการปั้นหม้อมีดังต่อไปนี้

๑) **จอบ** เป็นอุปกรณ์สำหรับขุดหน้าดินก่อนจะใช้ไม้ขุดดิน สำหรับขั้นตอนนี้ ในอดีตผู้ที่จะไปขุดดินมาจากห้วยดางเดียวต้องใช้จอบขุดเพื่อเปิดหน้าดินก่อน ซึ่งหน้าดินส่วนใหญ่เป็นดินร่วน เหนียวและมีความแข็ง เมื่อขุดลึกลงไปในระดับหนึ่งจนพบดินเหนียวจึงเปลี่ยนเป็นใช้ไม้ขุดแทน แต่ในปัจจุบันได้ใช้รถขุดดินและตักดินใส่รถบรรทุกนำมาส่งที่บ้าน

๒) **ไม้ขุด** เป็นอุปกรณ์ใช้ในการขุดดินเหนียวจากแหล่งดินมาเก็บไว้ เพื่อเตรียมการใน ขั้นตอนการแช่ดิน ทำจากไม้เนื้อแข็งเพื่อความทนทาน เช่น ไม้แดง ไม้ประดู่ ไม้ขุดมีลักษณะคล้ายไม้ พาย ขนาดความยาวประมาณ ๒ เมตร หัวท้าย มีลักษณะแบน กว้างประมาณ ๑๕ เซนติเมตร และยาว ๓๐ เซนติเมตร ด้ามไม้ขุดบริเวณส่วนกลางมีขนาดพอเหมาะต่อการจับถือขณะใช้ขุดดิน ส่วนหัวท้ายมีความคมพอที่จะตัดดินเหนียวออกเป็นก้อนได้ตามต้องการ

๓) **มีด** เป็นเครื่องมือในการตัดดินเหนียวแห้งออกเป็นชิ้นเล็กๆ แทนการบดหรือทุบ เพราะดินเหนียวที่แห้งสนิทแล้วจะหดรัดและแน่นกว่าปกติ ช่างจึงใช้วิธีตัดดินด้วยมีดที่ขารุดแล้วหรือ ไม่ได้ใช้ประโยชน์ในด้านอื่นๆ เช่น มีดอีโต้ที่ไม่คมแล้ว เป็นต้น

๔) **เสลี่ยง** เป็นอุปกรณ์สำหรับใส่ดินเหนียวที่ขุดได้ไปเก็บรวมไว้ในที่พื้นที่ที่จะทำการปั้น มีลักษณะเป็นรูไม้ไผ่สานต่อกันด้วยเชือกหรือตอกไม้ไผ่ผูกติดกับคานหาม

๕) **รถเข็นดิน** มีไว้เพื่อบรรทุกดินเหนียว ดินเชื้อ อุปกรณ์ต่างๆ ตลอดจนนำผลิตภัณฑ์ ออกจำหน่ายสู่ชุมชน ซึ่งปัจจุบันไม่ใช้แล้วเพราะใช้รถยนต์บรรทุกดินเข้ามาส่งถึงบ้าน

๖) **แผ่นพลาสติกหรือถุงปุ๋ย** เป็นอุปกรณ์ที่ใช้ปูรองดินเหนียวกับดินเชื้อในขั้นตอนการ ย่ำดินและนวดดิน มักใช้ถุงปุ๋ยหรือแผ่นพลาสติก เนื่องจากสะดวกและง่ายต่อการจับเพื่อพลิกดินไปมา

๗) **ครกกระเดื่อง** หรือ ภาษาถิ่นอีสานเรียก “ครกมอง” ทำจากไม้ขุด เพื่อการบด และตำดินเชื้อให้มีความละเอียด อาจจะใช้มือตำ หรือใช้เท้าเหยียบตามความถนัดของช่างปั้น

๘) **ตะแกรงร่อน หรือกระด้ง** บางครั้งภาษาถิ่นอีสานเรียก “เชิง” เป็นอุปกรณ์สำหรับ ร่อนดินเชื้อให้มีความละเอียดหลังผ่านการบดหรือตำ โดยคัดแยกส่วนที่หยาบไว้สำหรับบดในครั้งต่อไป

ลักษณะของตะแกรงร่อนเป็นไม้ไผ่จักสานให้เป็นช่อง ซึ่งมีขนาดพอที่เมล็ดดินเชื้อลอดผ่านไปได้และนำไปผสมดินเหนียว ในขั้นตอนการย่ำดิน แต่บางบ้านก็ซื้อตะแกรงเหล็กสำเร็จรูปเพื่อใช้ร่อนครั้งละมากๆ (บุญหนา คำนาศรี, ๒๕๕๗ : สัมภาษณ์)

๕.๒.๒ อุปกรณ์ในการขึ้นรูป

อุปกรณ์ในการขึ้นรูปเป็นเครื่องมือที่ช่วยให้การตีให้เครื่องปั้นดินเผาขึ้นเป็นรูปเป็นร่าง อุปกรณ์ที่สำคัญ ได้แก่ ไม้ตี ไม้กรอเบา แท่นไม้หรือแท่นปูนรองเบา ไม้ตี หินดู และใบสวี่

๑) ไม้ตี

ไม้ตีใช้คู่กับหินดูเพื่อเก็บรายละเอียดระหว่างการขึ้นรูปให้เป็นภาชนะที่สมบูรณ์ ทำให้พื้นผิวของภาชนะราบเรียบ มีความหนาและความบางอย่างสม่ำเสมอ ไม้ตีแต่ละชนิดมีคุณสมบัติและใช้ประโยชน์ในการใช้งานแตกต่างกันไป เช่น ไม้ค้อมีลักษณะบางเบา มีการตกแต่งลวดลาย ใช้ขึ้นรูปในส่วนปากและคอ ส่วนไม้หลาหรือไม้ราบ จะมีลักษณะกะทัดรัด แต่หนักกว่าไม้ค้อมีขอบเท่าตัว โดยไม้หลาจะไม่มีลวดลาย ใช้ตีประกอบหินดูเก็บรายละเอียดในขั้นตอนการขึ้นรูป ทำให้ผิวภาชนะเรียบ บางครั้งช่างปั้นจะทำทั้งไม้ค้อมและไม้หลาอันเดียวกัน ทำให้ไม่เป็นการเสียเวลาในการสลับไม้ ทั้งนี้ไม้ตีมีหลายขนาดแล้วแต่ความถนัดของช่างและขนาดของภาชนะ (สุวรรณ การประดิษฐ์, ๒๕๕๗ : สัมภาษณ์)

ภาพที่ ๑๕ ไม้ตี

๒) หินดู

เป็นอุปกรณ์ในการขึ้นรูปหม้อปั้นทุกชนิด ช่างปั้นทำขึ้นเพื่อใช้งานในการขยายสัดส่วนของภาชนะ โดยใช้ควบคู่กับไม้ตี และใช้หินดูเป็นอุปกรณ์เพิ่มแรงขยายขนาด ใช้รองรับน้ำหนักการตีที่ผิวภาชนะ หินดูมีลักษณะเหมือนดอกเห็ดและก้านเห็ดซึ่งเป็นที่ยึด มีทั้งขนาดเล็ก ปานกลาง และใหญ่ ขึ้นอยู่กับขนาดของภาชนะที่กำลังจะตีขึ้นรูป ในอดีตหินดูทำจากก้อนหินจริง แต่ต่อมาประสบปัญหาไม่สามารถหาหินขนาดที่พอเหมาะกับความต้องการได้ จึงมีการคิดค้นประดิษฐ์หินดู โดยทำจากดินเหนียวปั้นผสมกับดินเชื้อ แล้วนำไปเผาให้มีความแกร่ง มีด้ามจับถนัดมือ จากการสอบถามที่มา

ของชื่อ หินดู สันนิษฐานว่า คำว่า “ดู” มาจากภาษาถิ่นอีสาน หมายถึง บ่อย ซ้ำๆ ซึ่งอาจจะหมายถึง เวลาที่ขยายสัดส่วนของภาชนะต้องกระทำซ้ำๆ บ่อยๆ ข้างในภาชนะ และให้เข้าจังหวะไปพร้อมๆ กับไม้ตีที่ตีอยู่ที่ด้านนอกของภาชนะ โดยวัตถุประสงค์ของช่างที่ทำหินดูให้มีรูปร่างโค้งมนคล้ายดอกเห็ดนั้น ก็เพื่อให้ผิวสัมผัสบนหัวหินดู ขณะกระทำหรือดันพื้นผิวด้านในของภาชนะเครื่องปั้นไปปะทะกับแรงไม้ที่ตีอยู่ด้านนอกอย่างสะดวกและเป็นจังหวะ เนื่องจากผิวภาชนะด้านในและหัวหินดูต่างก็โค้งออกด้านนอก สอดรับกันพอดี (บุญเรียง มณีแสง, ๒๕๕๗ : สัมภาษณ์)

ภาพที่ ๑๖ หินดู

๓) ใบส่ว

เป็นอุปกรณ์ในการส่วปาก หรือการทำปากภาชนะ ดังนั้นจำเป็นต้องเลือกใบส่วให้เหมาะกับการใช้งาน คือ ใบส่วควรมีลักษณะบางเบา และเรียบ ในอดีตช่างมักจะใช้ใบส่วที่ได้จากใบส่วประดที่ไม้อ่อนหรือแกล้งจนเกินไป ซึ่งใช้เยื่อผิวชั้นนอกของใบส่วประด กว้างประมาณ ๓ – ๕ เซนติเมตร ยาว ๑๐ – ๑๕ เซนติเมตร โดยนำใบส่วประดที่สมบูรณ์มาลอกเยื่อผิววนอกออก ในส่วนที่เรียกว่า คิวติเคิล (Cuticle) ลักษณะเยื่อที่ได้มีสีขาวใส (วัชรพล แก้วแสนหิน, ๒๕๕๖ : หน้า ๑๔) ก่อนใช้ต้องแช่น้ำก่อนอย่างน้อย ๒๐ นาที เพื่อให้ใบส่วอ่อนนุ่ม ง่ายต่อการใช้งาน และเป็นวัสดุที่ยืดหยุ่นดีเมื่อได้รับความชื้น ซึ่งเมื่อใช้ไปไม่กี่ครั้งก็เกิดความชำรุดได้ง่าย ต้องเปลี่ยนใบใหม่ ปัจจุบันช่างปั้นใช้แผ่นพลาสติกที่มีความทนทานมากกว่าและไม่เสียรูปทรงง่ายเหมือนใบส่วประด (สวิต ยามี่, ๒๕๕๗ : สัมภาษณ์)

๔) อุปกรณ์ในการตกแต่งลวดลาย

อุปกรณ์และเทคนิคในการตกแต่งลวดลายของเครื่องปั้นดินเผาของแต่ละท้องถิ่น และช่างปั้นแต่ละคนมีความแตกต่างกัน ขึ้นอยู่กับการสร้างสรรค์ของช่างแต่ละราย อาจมีหลายวิธี ได้แก่ การขีดขีด การติดปะ การกด การตี และการสลัก เป็นต้น ส่วนการตกแต่งลวดลายของกลุ่มช่างบ้านเทอดไทยตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบันนิยมใช้เทคนิค ๓ วิธี คือ การตกแต่งโดยใช้ไม้ลายตีทับ การขีดขีดด้วยวัสดุแข็ง และการตกแต่งบนปากภาชนะด้วยใบส่ว ดังนี้

๑. การตกแต่งลวดลายโดยใช้ไม้ลาย โดยใช้ไม้ลายตีทับลงบนปากภาชนะ ประกอบหินดู ไม้ลายที่ใช้เป็นการสลักลายลงไป ส่วนใหญ่เป็นลายท้องถิ่น เช่น ลายขีด ลายจักสานงาน ไม้ไผ่ เป็นต้น

๒. การตกแต่งด้วยการขูดขีดให้เป็นลวดลายต่างๆ ด้วยวัสดุแข็ง เช่น ชีไม้ ขอบของไม้ลาย ลงในบริเวณคอของหม้อปั้น

๓. การตกแต่งลวดลายบนปากภาชนะด้วยใบส่ว เป็นกรรมวิธีขึ้นรูปโดยการส่ว ปากภาชนะหม้อปั้นในขณะที่ใช้มือส่วปากปรกติแล้ว ยังสามารถเพิ่มลวดลายในขั้นตอนนี้ได้ ทำให้เกิด รอยหยักโค้งนูน สวยงาม (บุญตา ขวัญเต่า, ๒๕๕๗ : สัมภาษณ์)

๕) อุปกรณ์ในการเผา

อุปกรณ์ที่ใช้ในขั้นตอนการเผาใช้เพียงแคว่สตุที่มีอยู่ใกล้ตัว เนื่องจากการเผาเครื่องปั้นบ้านเทอดไทยเป็นลักษณะการเผาแบบกลางแจ้ง อุปกรณ์หลักคือหรือหมอนรองรับไม้ตะแกรงใน ระหว่างเตรียมเตาเผาเพราะการเผากลางแจ้งต้องเตรียมเตาเผาให้มีลักษณะโปร่ง อากาศและเปลวไฟ ต้องถ่ายเทได้ดี เพื่อให้เกิดการเผาไหม้ที่สมบูรณ์มากที่สุด ผลิตภัณฑ์ที่ได้จึงจะมีคุณภาพ ช่างบางรายใช้ ดินเหนียวผสมดินเชื้อเช่นเดียวกับการเตรียมดินเพื่อปั้นภาชนะ แล้วปั้นให้เป็นรูปทรงที่มีฐานสามารถตั้ง วางได้ โดยทำด้านบนให้เป็นร่องไว้สำหรับรองรับน้ำหนักของไม้ตะแกรงได้พอดี หรือช่างบางรายใช้เศษ ภาชนะหม้อปั้นดินเผาที่แตกหัก หรืออาจเลือกใช้ท่อนไม้สดแทน โดยตัดให้เป็นท่อนขนาดพอเหมาะ จำนวน ๔ หลัก หลังจากนั้นจึงนำไม้ตะแกรงวาง และนำภาชนะวาง เชื้อเพลิง โดยเชื้อเพลิงที่เตรียมหา มานั้น อาจใช้ท่อนไม้ขนาดย่อม ไม้ใหญ่จนเกินไป ไม้ไผ่ ซึ่งประเภทของไม้ที่นำมาเผานั้นจะทำให้สีของ ผลิตภัณฑ์มีความแตกต่างกันออกไปด้วย เช่น ถ้าเป็นไม้ไผ่ ผลิตภัณฑ์ที่ได้จะมีสีขาว ไม้จัก ไม้พินอื่นๆ จะได้สีแดง เป็นต้น หลังจากนั้นก่อไฟเผาและใช้ฟางคลุมทับ เมื่อเผาไหม้ได้ที่แล้วเชื้อเพลิงและเตาก็จะ สูญสลายไป ช่างปั้นจึงไม่พิถีพิถันในการเก็บอุปกรณ์หลักเตาเผามากนัก (คำพัน สารผล, ๒๕๕๗ : สัมภาษณ์)

๕.๓ ภูมิปัญญาในกระบวนการขั้นตอนการผลิตหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาบ้านเทอดไทย

หลังจากที่ได้กล่าวมาแล้วว่าภูมิปัญญาการเลือกและเตรียมจัดเตรียมวัตถุดิบเพื่อการผลิต หัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาบ้านเทอดไทยนั้น ขั้นตอนการเตรียมดินซึ่งเป็นขั้นตอนแรกที่มีความสำคัญ เพื่อนำไปสู่กระบวนการปั้นหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผา นอกจากนี้การเลือกอุปกรณ์ในการทำหัตถกรรม ก็เป็นสิ่งสำคัญ เพราะมีการใช้ภูมิปัญญาในการเลือกสรรอุปกรณ์นำมาปั้นเพื่อให้ขั้นตอนการผลิตมีความ สะดวกและผลิตภัณฑ์ออกมาในรูปลักษณะที่สวยงาม โดยลำดับขั้นตอนต่อไป คือ การขึ้นรูป การขยาย สัดส่วน การเก็บรายละเอียด การตกแต่งลวดลาย การฝังหรือตากและการเผา โดยขั้นตอนเหล่านี้ล้วนมี ภูมิปัญญาที่พื้นถิ่นที่สืบทอดกันมาและมีเอกลักษณ์อันโดดเด่น ซึ่งมีรูปแบบ วิธีการและขั้นตอนการผลิต เครื่องปั้นดินเผาหัตถกรรมบ้านเทอดไทยดังต่อไปนี้

ขั้นตอนการขึ้นรูป

สำหรับขั้นตอนการขึ้นรูป นับตั้งแต่ขั้นตอนแรกถึงขั้นตอนสุดท้าย ประกอบไปด้วย การขึ้น โคร่ง การขยายสัดส่วน การตกแต่งลวดลาย และการเก็บรายละเอียด

๑) การขึ้นโครง

การขึ้นโครงนี้นับว่าเป็นขั้นตอนแรกที่เป็นารออกแบบผลิตภัณฑ์จำพวกภาชนะต่างๆ อย่างง่ายโดยเฉพาะการปั้นหม้อซึ่งมีขั้นตอนแยกย่อยออกไปอีกดังนี้

การจกเข้า เป็นการนำดินเหนียวที่ได้ทำเป็นทรงกระบอกไว้ในขั้นตอนหลังจากการเตรียมดินเสร็จมาปั้นทำเป็นเข้าทรงกระบอก ใช้หัวแม่มือทั้งสองข้างแยกลงในตำแหน่งจุดศูนย์กลางของก้นเข้าทั้งสองด้านพร้อมๆ กัน โดยใช้นิ้วมือทั้งสองช่วยจับแล้วกลิ้งไปรอบๆ จนเกิดรูกลวงทะลุตลอดหัวท้าย หากเป็นภาชนะที่ขนาดไม่ใหญ่มากจะใช้มือในการทำให้เป็นรูกลวงเท่านั้น แต่ถ้าเป็นภาชนะขนาดใหญ่จะใช้มือประกอประกบไม้กรอเข้า และกรอด้วยการกดเข้ากลิ้งไปมาเพื่อให้เข้าดินขยายใหญ่ ทั้งนี้เพื่อให้่ายต่อการขึ้นรูปในขั้นตอนการสืปาก (จันทร์ แก่นาคำ, ๒๕๕๗ : สัมภาษณ์)

ภาพที่ ๑๗ การจกเข้า

การขยายโครง โดยการนำเข้าดินขึ้นแท่นไม้หรือแท่นปูน ให้อยู่ระดับเอวพอที่จะลงมือขึ้นรูปได้โดยง่าย หลังจากนั้นตีด้านข้างของเข้าดินด้วยไม้ที่มีลักษณะแบน โดยใช้มือแทนหินดูในขั้นแรก ช่วยให้ดินขยายออก ส่วนบนของเข้าตีด้วยไม้ที่มีลักษณะแบนเช่นเดียวกันเพื่อทำเป็นปากภาชนะ เพื่อเตรียมสืปากในขั้นตอนต่อไป สำหรับการขยายโครงนี้ทั้งมือและไม้ตีจะต้องชโลมน้ำ

ภาพที่ ๑๘ การตีขยายโครง

ตลอดเวลาเพื่อหล่อลื่นและป้องกันดินเหนียวติดมือและไม้ตี (จันทร์ แก่นาคำ, ๒๕๕๗ : สัมภาษณ์)

การสรีปาก การสรีปากเป็นการใช้อุปกรณ์ที่เรียบเป็นแผ่น เช่น ใบสับประรด หรือ ปัจจุบันใช้แผ่นพลาสติกชุบน้ำ ปาดวนรอบบริเวณปากของโครงที่ขึ้นเอาไว้ ซึ่งจำเป็นต้องอาศัยทักษะและความสามารถเฉพาะตัวของช่างปั้นผู้ชำนาญเท่านั้นจึงจะสรีปากได้เรียบสวยและมีลวดลายอ่อนช้อย ไม่บิดเบี้ยว อุปกรณ์ที่ใช้ในการสรีปากจะต้องมีขนาดพอเหมาะกับส่วนโค้งของปากภาชนะที่จะปั้นและต้องขโมมน้ำให้เปียกชุ่มเพียงพอด้วยเสมอ หลังจากนั้นช่างปั้นจะใช้มือในการเก็บรายละเอียดในการสรีปากอีกครั้งและใช้นิ้วกดลงไปบริเวณคอของภาชนะให้มีส่วนที่เป็นคอด้วย

ภาพที่ ๑๙ การสรีปาก

การนำเข้าที่ได้รับการสรีปากเรียบร้อยไปผึ่งแดด ทั้งนี้เพื่อให้ส่วนปากแห้งหมาด ไม่แตกหักระหว่างการขึ้นรูปทรงและลวดลาย เพราะลวดลายของปากภาชนะจะเสร็จสมบูรณ์ในขั้นตอนนี้ แต่ต้องระมัดระวังมิให้ส่วนอื่นแห้งก่อน เนื่องจากมีความลำบากในการตีหรือตกแต่ง จึงมีการแก้ปัญหาโดยการนำผ้าชุบน้ำมาคลุมส่วนอื่นเอาไว้ให้เกิดความชุ่มชื้น ง่ายต่อการตีนั่นเอง

ภาพที่ ๒๐ การนำเข้าที่ได้รับการสรีปากเรียบร้อยไปผึ่งแดด

สำหรับขั้นตอนการขึ้นโครง ถือว่าเป็นการออกแบบขั้นตอนแรกที่ต้องใช้ภูมิปัญญาและทักษะความชำนาญประกอบกัน โดยเริ่มตั้งแต่การผสมดินเหนียวกับดินเชื้อให้ได้สัดส่วนที่พอเหมาะเพื่อง่ายต่อการขึ้นรูป ตลอดจนดินเหนียวที่มีคุณภาพเหมาะกับการผลิตชิ้นงานที่ต้องการความละเอียดหรือหยาบด้วยทักษะพิเศษทางช่าง โดยการสัมผัสรับรู้และสายตาเท่านั้น (จันทร์ แก่นาคำ, ๒๕๕๗ : สัมภาษณ์)

๒) การตีขยายสัดส่วน

ขั้นตอนการขยายสัดส่วนเป็นการขั้นตอนต่อเนื่องจากการสรีปากและผึ่งแดด โดยใช้เทคนิคกระทุ้งหินทุบประกอบการตีด้วยไม้หลาและไม้ลาย โดยใช้ไม้ตีประกบกับหินทุบและต้องจุ่มหรือชโลมอุปกรณ์ทั้งสองชนิดด้วยน้ำให้เปียกชุ่มเสมอ เพื่อมิให้น้ำมันติดอุปกรณ์ทั้งสอง และเป็นอุปสรรคต่อการผลิต ขณะเดียวกัน ยังเป็นการเพิ่มความชุ่มชื้นให้ภาชนะที่กำลังจะปั้นมิให้แห้งก่อนเสร็จสิ้นในขั้นตอนสุดท้าย ในขั้นแรกช่างจะตีขยายและหุ้มกันภาชนะปิดประสานเป็นเนื้อเดียวกันก่อน จากนั้นจึงตีซ้ำให้ทั่วทำเป็นรูปทรงตามรูปแบบที่ต้องการยกเว้นส่วนปาก เพราะปากได้ผ่านขั้นตอนการสรีปากมาแล้ว ช่างอาศัยความชำนาญและความอดทน ตลอดจนต้องมีท่วงทีและจังหวะในการตีที่สม่ำเสมอ สอดรับกันทั้งสองมือ คือ มือที่ตีด้วยไม้ตีที่อยู่ด้านนอกของภาชนะ และมือที่กระทุ้งด้วยหินทุบภายในภาชนะ หากต้องการให้ท้องภาชนะโป่งพองมาก ก็ต้องออกแรงกระทุ้งหินทุบให้แรงกว่าปกติพร้อมตีด้วยไม้ลายเพื่อเพิ่มแรงสัมผัสให้น้ำมันขยายสัดส่วนได้ง่าย แต่หากต้องการให้เนื้อดินพื้นผิวภาชนะราบเรียบแน่นหนา ช่างปั้นต้องรักษาระดับแรงกระทุ้งหินทุบและแรงกดทับของไม้ตีให้เท่ากันสม่ำเสมอด้วย (ประยูร โคตรมะ, ๒๕๕๗ : สัมภาษณ์)

ภาพที่ ๒๑ การตีขยายสัดส่วน

๓) การตกแต่งลวดลาย

ในขั้นตอนการสรีปากมีการตกแต่งลวดลายไปหนึ่งขั้นตอนแล้ว โดยใช้ปลายเล็บหัวแม่มือทั้งสองข้างกดใบสรีให้เป็นร่องหยักให้เกิดความสวยงาม เมื่อตีขยายสัดส่วนจนได้รูปทรงของภาชนะที่สมบูรณ์แล้ว ขั้นตอนต่อไปคือการตกแต่งลวดลายด้วยการนำไม้ลายตีทับประกอบหินคูนบ่าของภาชนะหม้อปั้น หรือใช้เทคนิคการขีดขีด หรือกดลายจากขอบของไม้ลาย เป็นต้น ลวดลายดังกล่าวเน้นที่ลายประจำถิ่น และการประยุกต์จากลวดลายเดิมให้มีความหลากหลายแล้วแต่จินตนาการของช่างปั้นผู้นั้น (เกษรินทร์ ผันอากาศ, ๒๕๕๗ : สัมภาษณ์)

๔) การเก็บรายละเอียด

เป็นขั้นตอนหลังจากการขยายสัดส่วนและนำไปผึ่งแดดให้หมาด แต่ยังไม่แห้งแข็ง จนเกินไปยากต่อการแก้ไข มุ่งเน้นให้ผลิตภัณฑ์นั้นมีลักษณะสมบูรณ์สวยงาม ทั้งรูปทรง ลวดลาย และพื้นผิว หากพบว่าบริเวณใดบกพร่องสามารถต่อเติมและแก้ไข ก่อนที่จะไปสู่ขั้นตอนการเผา เช่น มีรอยพื้นผิวบุบหรือยุบ การบิดเบี้ยว ลวดลายไม่ละเอียด พื้นผิวหยาบ มีรอยขรุขระ เป็นต้น ช่างปั้นจะต้องเก็บรายละเอียดด้วยการใช้น้ำลูบบางส่วนที่ไม่เรียบ หรือใช้ไม้ตี ตีทับให้เกิดความราบเรียบ หรือโค้งนูนตามรูปแบบอีกครั้ง หรือตีกดทับลวดลายใหม่ ให้สมบูรณ์มากที่สุด ส่วนด้านในของภาชนะ ช่างปั้นจะใช้หินดูขุน้ำให้เปียกชุ่มแล้วขัดสีไปมาภายในเพื่อลบรอยร้าว ป้องกันการร้าวซึมของน้ำ สุดท้ายยคว่ำปากภาชนะลงที่พื้นแล้วใช้ ไม้หลาบตีส่วนก้นให้ราบเรียบ หลังจากนั้นใช้ฝ่ามือกดให้ปุ่มลงเล็กน้อย ทั้งเพื่อใช้เป็นฐานวางตั้ง จากนั้นจึงผึ่งลมให้แห้งและตากแดดไล่ความชื้นก่อนจะทำการเผา (สุดใจ นาวัลย์, ๒๕๕๗ : สัมภาษณ์)

ภาพที่ ๒๒ การเก็บรายละเอียด

๕) การฟุ้งลมและตากแดด

ขั้นตอนการฟุ้งลมและตากแดดเครื่องปั้นดินเผา ซึ่งช่างปั้นจะไม่นำเครื่องปั้นไปตากแดดทันที แต่จะนำผลิตภัณฑ์ไปฟุ้งลมให้แห้งก่อนในบริเวณใต้ถุนเรือนที่มีอากาศถ่ายเทได้ดี เป็นเวลา ๑-๒ วัน หลังจากนั้น จึงนำไปตากแดดจัดอีกประมาณ ๒ วัน เพื่อไล่ความชื้นออกจนหมด เพราะจะทำให้ภาชนะแตกร้าว เนื่องจากจะมีการหดตัวของเนื้อดินอย่างกะทันหัน เมื่อเห็นว่าแห้งสนิทแล้วจึงจะนำสู่ขั้นตอนในการเผาต่อไป ขั้นตอนดังกล่าวถือว่าเป็นภูมิปัญญาในการลดปัญหาการแตกร้าวของผลิตภัณฑ์ เป็นการไล่ความชื้นออกเป็นตามลำดับขั้นตอน แต่ความชื้นก็ยังไม่หมดทั้งหมด เนื่องจากยังมีความชื้นในบรรยากาศคงอยู่ ดังนั้นเมื่อผ่านกระบวนการเผาในอุณหภูมิสูง ๑๐๐ องศาเซลเซียส ความชื้นจึงจะหมดไปอย่างแท้จริง ทำให้ผลิตภัณฑ์หดตัวไปอีก ภาชนะดินเผาจึงมีน้ำหนักและขนาดสัดส่วนลดลงกว่าเดิม (แดง ศรีแสง, ๒๕๕๗ : สัมภาษณ์)

ภาพที่ ๒๓ การฟุ้งลมและตากแดด

๖) การเผา

ในขั้นตอนการเผาผลิตภัณฑ์เครื่องปั้นดินเผาบ้านทอดไทย เป็นการเผาแบบกลางแจ้ง เผาเพียงครั้งเดียว และใช้ไฟต่ำ ใช้เวลาเผาไม่นาน ผู้เผามักจะใช้เวลาช่วงบ่ายก่อนไปในช่วงเย็นที่ลมค่อนข้างสงบ โดยเริ่มจากการปิดกวาดสถานที่สำหรับเผาให้สะอาด แล้ววางไม้พินบนหลักเตาหรือไม้หมอนทั้งสี่มุมให้มีระดับสูงกว่าพื้นประมาณ ๘ - ๑๐ เซนติเมตร ทั้งนี้เพื่อสะดวกต่อการจุดและเติมไฟ การวางเชื้อเพลิงต้องเกลี่ยให้กระจายเสมอกันพอเพื่อให้ความร้อนกระจายได้ทั่วถึงทั้งเตา และควรจัดไม้พินให้มีช่องว่างสำหรับระบายอากาศได้ดี ใช้ไม้พินขนาดเล็กไว้ด้านล่างขนาดใหญ่วางไว้บน หลังจากนั้นจึงนำภาชนะที่จะเผาวางเรียงอย่างเป็นระเบียบโดยให้ภาชนะขนาดใหญ่อยู่ด้านล่างขนาดเล็กอยู่ด้านบน ซ้อนลงในตำแหน่งว่างที่เปลวไฟพุ่งผ่านได้สะดวก ที่สำคัญต้องมีช่องว่างสำหรับการระบายความร้อนและอากาศถ่ายเทได้ เมื่อจัดวางเรียบร้อยแล้วจึงจุดไฟเผาให้เปลวเพลิงลุกไหม้อย่างทั่วถึง และคลุมด้วยฟางอย่างมิดชิดไม่ให้เครื่องปั้นโผล่ออกมา ซึ่งอาจจะทำให้ภาชนะเครื่องปั้นนั้นสุกไม่สม่ำเสมอและแตกหักได้ง่าย ทั้งนี้เพื่อเพิ่มความร้อนและอบความร้อนให้ร้อนมากยิ่งขึ้นด้วย

เครื่องปั้นจะมีคุณภาพดีต้องมีเปลวไฟลุกไหม้อย่างทั่วถึง และคว้นต้องกระจายตัวอย่างสม่ำเสมอ ผู้เผาต้องคอยควบคุมการเผา บริเวณใดที่อากาศไม่ถ่ายเท ต้องคอยใช้ไม้เขี่ยเชื้อเพลิงหรือบริเวณใดที่ลุกไหม้มากเกินไปข้างจะนำน้ำมาพรมฟาง เมื่อเผาไหม้ไปเรื่อยๆ ข้างจะสังเกตสีของฟางซี้ถ้า ถ้าฟางที่เกิดการเผาไหม้เปลี่ยนเป็นสีขาวแสดงว่าเครื่องปั้นสุกใช้ได้ แต่บริเวณใดที่เป็นสีดำแสดงว่าสุกไม่ทั่วถึง เกิดรอยต่างบนผิวภาชนะ ซึ่งการเผาจะใช้ระยะเวลาไม่นาน และวางทิ้งไว้จนกระทั่งเย็นตัวลงจึงลำเลียงเก็บไว้จำหน่ายต่อไป โดยช่างมักเลือกเวลาเผาภาชนะในเวลาพลบค่ำที่ปราศจากลมฝนและสัตว์เลื้อยรบกวน และปล่อยเตาเผาและภาชนะที่เผาเสร็จแล้วไว้ข้ามคืน พอวันรุ่งขึ้นถึงจะลำเลียงผลิตภัณฑ์ที่เย็นตัวลงแล้วมาจัดเก็บไว้เพื่อรอการจำหน่ายต่อไป (คำผิง ศรีแสง, ๒๕๕๗ : สัมภาษณ์)

ปัญหาและอุปสรรคในขั้นตอนการเผาในส่วนใหญ่จะเป็นในเรื่องของลมฟ้าอากาศ หากลมพัดแรงการเผาก็จะไม่สมบูรณ์เครื่องปั้นจะไม่สมบูรณ์และละอองเถ้าถ่านอาจปลิวไปไหม้บริเวณบ้านเรือนได้ ดังนั้นช่างสังเกตลมฟ้าอากาศ และมีความเชื่อในการร้องขอความช่วยเหลือจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์โดยผู้ที่เป็นช่างจะนำดอกไม้ธูปเทียนบูชาอันวอนสิ่งศักดิ์สิทธิ์ให้ช่วยปิดเป่าลมพายุให้พัดพาไปในทิศทางอื่นเพื่อไม่เป็นอุปสรรคในการประกอบกิจกรรมการเผา ซึ่งจากคำบอกเล่าพบว่าสามารถเป็นไปตามคำร้องขอดังกล่าวแทบทุกครั้ง (จันทร์ แก่นนาคำ, ๒๕๕๗ : สัมภาษณ์)

การใช้ฟางข้าวเป็นเชื้อเพลิงในการเผา

การจุดไฟหลังจากวางไม้พินไว้ด้านล่างของเครื่องปั้น

การเติมฟางข้าวระหว่างเผาเพื่อให้เผาไหม้อย่างสม่ำเสมอ

การเขี่ยเชื้อเพลิงเพื่อเปิดช่องว่างให้อากาศถ่ายเท

ภาพที่ ๒๔ การนำหัตถกรรมไปเผาแบบกลางแจ้ง

ภาพที่ ๒๕ หัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาหลังจากเผาเสร็จแล้ว

จากขั้นตอนกระบวนการทำผลิตภัณฑ์เครื่องปั้นดินเผาบ้านเทอดไทยในแต่ละขั้นตอน จะเห็นได้ว่าช่างปั้นไม่ได้ใช้อุปกรณ์หรือเครื่องมือ ทุนแรงที่เป็นเทคโนโลยีที่ทันสมัยมาใช้ในการประกอบการผลิต เว้นเสียแต่ขั้นตอนการขุดดินและนำดินมาไว้ที่บ้านช่าง เพื่อความสะดวกและรวดเร็วจึงมีการว่าจ้างรถตักดินและรถบรรทุกทุกดินเท่านั้น ซึ่งในขั้นตอนอื่นๆ ช่างยังคงใช้วิธีการแบบดั้งเดิมโดยใช้มือที่มีความชำนาญของช่างปั้นนับตั้งแต่ขั้นตอนการเตรียมดิน ทั้งดินเหนียวและดินเชื้อจากแหล่งเดียวกัน คือ บริเวณห้วยดางเดียว การขึ้นรูป การขยายโครง โดยใช้มือตีควบคู่กับไม้ตีและหินดู การขยายสัดส่วนของภาชนะ การเก็บรายละเอียดด้วยไม้หลาบและไม้ลาย การตกแต่งลวดลายด้วยไม้ลายจากท้องถิ่น การฝังด้วยลมและการตากแดด ตลอดจนการเผาแบบกลางแจ้งโดยใช้ไฟต่ำ โดยใช้ไม้ฟืนและฟางข้าวเป็นเชื้อเพลิงสำคัญในการเผา

๕.๔ การถ่ายทอดภูมิปัญญาหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาสู่ชุมชน

หัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาบ้านเทอดไทยได้มีกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นมายาวนานจนกระทั่งปัจจุบัน โดยสามารถแบ่งรูปแบบและวิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาดังกล่าวได้ดังนี้

๕.๔.๑ การถ่ายทอดภูมิปัญญาภายในชุมชน

การถ่ายทอดภูมิปัญญาหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาภายในชุมชนบ้านเทอดไทยนั้น มีการถ่ายทอดมายาวนานตั้งแต่สมัยชุมชนดั้งเดิมที่ยังไม่ได้อพยพมาตั้งถิ่นฐานบริเวณบ้านเทอดไทย ซึ่งช่างปั้นทั้งหมด ได้อพยพเดินทางมาจากจังหวัดนครราชสีมา ซึ่งมีความแข็งแรงและยากลำบากในการหาทรัพยากรธรรมชาติเพื่อดำรงชีวิต โดยในชุมชนเดิมก็มีการถ่ายทอดภูมิปัญญาหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาเมื่อย้ายถิ่นฐานก็นำความเป็นช่างฝีมือติดตัวมาเผยแพร่ต่อให้กับคนในชุมชนและลูกหลานที่เติบโตขึ้นในชุมชนใหม่ นางหมา รณเรืองฤทธิ์ อายุ ๘๗ ปี ได้กล่าวไว้ว่า

“...ที่โคราชมันแล้งเลยพากันย้ายมาที่บ้านเทอดไทย ตามพ่อแม่มาตั้งแต่ ๔ ขวบ ชาวบ้านที่นี่ยังไม่รู้จักการปั้นหม้อ พอย้ายมาเลยมาหัดปั้นหม้อเป็นกันทั้งหมู่บ้านจนถึงทุกวันนี้...”

(นางหมา รณเรืองฤทธิ์.สัมภาษณ์, ๒๕๕๗)

๕.๔.๒ การถ่ายทอดภายในครอบครัว

ภูมิปัญญาหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาบ้านเทอดไทยนั้นเป็นภูมิปัญญาที่มีการถ่ายทอดมาจากชุมชนชาวไทยเบิ่ง จังหวัดนครราชสีมา เมื่อมีการอพยพโยกย้ายถิ่นที่อยู่อาศัย มีการแสวงหาที่ตั้งถิ่นฐานแห่งใหม่เพื่อการอยู่รอดพ้นจากความแห้งแล้งและอดยาก จนกระทั่งได้พบแหล่งดินเหนียวแห่งใหม่ที่มีคุณสมบัติเหมาะสมแก่การประกอบอาชีพหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาซึ่งเป็นอาชีพที่ติดตัวมา ดังนั้นจึงมีการตั้งถิ่นฐาน ณ บ้านเทอดไทยจากรุ่นพ่อแม่ที่หอบหิ้วลูกหลานมาจากชุมชนเดิมเมื่อมาตั้งถิ่นฐานยังชุมชนใหม่ มีทรัพยากรธรรมชาติที่เหมาะสมในการประกอบอาชีพ รวมทั้งชาวไทยโคราชที่มาสรางครอบครัวใหม่กับคนชุมชนเทอดไทย เมื่อมีทายาท จึงได้ถ่ายทอดองค์ความรู้ที่มีสู่ลูกหลาน เพื่อเป็นการสืบทอดภูมิปัญญาให้คงอยู่ไว้ โดยมีการฝึกสอนตั้งแต่ในวัยเด็กโดยพ่อแม่ที่เป็นช่างปั้น ฝึกลูกหลานให้หัดตีหม้อ ช่วยเหลือครอบครัว หลังจากโรงเรียนเลิกก็ต้องมาฝึกตีหม้อเพื่อให้เป็นอาชีพในอนาคต นางจันทร์ แก่นนาคำ อายุ ๗๐ ปี กล่าวไว้ว่า

“...ตอนเข้าก่อนไปโรงเรียนแม่ให้มาจากบ้านไว้ให้แม่ปั้น พอกลับจากโรงเรียนตอนเย็นต้องมาหัดตีให้ได้เป็นหม้อทุกวัน ตั้งแต่อายุ ๑๕ ปี เอาไปออกขายใบละ ๖ สลึง และทำมาเรื่อยๆ จนถึงทุกวันนี้...”

(นางจันทร์ แก่นนาคำ. สัมภาษณ์, ๒๕๕๗)

“...การปั้นหม้อเป็นภูมิปัญญาอันล้ำค่าของบรรพบุรุษที่มอบให้ลูกหลานยึดเป็นอาชีพที่สามารถสร้างรายได้ให้ชาวบ้านเรื่อยมา ถ้าไม่มีรุ่นพ่อแม่สอนการปั้นหม้อมา เราคงไม่มีกินมีใช้อย่างวันนี้...”

(นายสมพร พันอากาศ. สัมภาษณ์, ๒๕๕๗)

๕.๔.๓ การถ่ายทอดโดยการค้นคว้าด้วยตนเอง

หัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาบ้านเทอดไทย นอกจากการถ่ายทอดภูมิปัญญาทั้งจากภายในชุมชนและภายในครอบครัวแล้ว ช่างปั้นจะมีการคิดค้นวิธีการและเทคนิคต่างๆด้วยตนเอง ซึ่งเกิดจากกระบวนการทดลอง และลงมือทำในทุกๆวัน เช่น กระบวนการคิดค้นลายบริเวณคอภาชนะ ซึ่งช่างจะคิดค้นลายด้วยตัวเอง อาจประดิษฐ์ลายไม่ขึ้นมาซึ่งมีความแตกต่างกันแต่ละบ้าน เพราะช่างแต่ละคนเป็นผู้คิดค้นด้วยตัวเองและไม่ซ้ำแบบกับบ้านไหน หรือการทำให้ภาชนะมีสีสดใส เช่น สีแดง ช่างบางบ้านก็นำดินสีแดงผสมน้ำมาทารอบภาชนะให้เกิดเป็นสีแดงสวยงาม ก่อนการนำไปเผา ซึ่งการถ่ายทอดในลักษณะนี้จะเป็นลักษณะเฉพาะที่ช่างผู้นั้นเป็นผู้คิดค้น หรือค้นคว้าด้วยตนเองจากประสบการณ์ตรงจากประสบการณ์ที่เป็นช่างคลุกคลีกับการปั้นในทุกๆ วันนั่นเอง

บทที่ ๖

แนวทางในการสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านหัตถกรรม เครื่องปั้นดินเผา บ้านเทอดไทย

การสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านหัตถกรรมเครื่องปั้นแห่งบ้านเทอดไทย มีแนวทางในการสืบสานภูมิปัญญาดังนี้

๑. ปัญหาและอุปสรรคในการสืบสานภูมิปัญญาหัตถกรรมพื้นถิ่นเครื่องปั้นดินเผาบ้านเทอดไทย

ในการสืบสานความรู้ภูมิปัญญาพื้นถิ่นเครื่องปั้นดินเผาบ้านเทอดไทยให้กับคนรุ่นหลังนั้น เมื่อได้ศึกษาจากการสัมภาษณ์ช่างปั้นในชุมชนพบว่า มีปัญหาต่างๆที่ส่งผลกระทบต่อกระบวนการสืบสานภูมิปัญญาดังกล่าวอยู่หลายประการ ส่วนใหญ่ช่างปั้นในหมู่บ้านจะให้เหตุผลคล้ายคลึงกันคือ คนรุ่นใหม่ไม่ให้ความสนใจศึกษาเป็นอาชีพเสริม เนื่องจากเป็นงานที่สกปรก ต้องใช้ความอดทนสูง และต้องใช้ฝีมือมาก บางคนก็หันไปสนใจในสิ่งที่ทำได้ง่ายกว่าได้ค่าตอบแทนเร็วกว่า เช่น การปั้นเตาถ่าน หรือเตาอั้งโล่

“...ทุกวันนี้เด็กๆ เยาวชนเขาไม่สนใจการปั้นหม้อแล้ว เขากลัวมันเลอะโคลน เขามองว่ามันสกปรก มันคงน่าเสียดายมากถ้าวันหนึ่งสิ่งที่เคยเป็นอาชีพเลี้ยงเรามาแต่เด็กๆ ได้หายไป...”

(นายสวิต ยามี. สัมภาษณ์, ๒๕๕๗)

“...เด็กในสมัยก่อนปั้นหม้อเป็นตั้งแต่เล็กๆ ผิดกับเด็กสมัยนี้ที่ไม่สนใจจะเรียนรู้เลย...”

(นายบุญหนา คำนาศรี. สัมภาษณ์, ๒๕๕๗)

“...ทุกวันนี้เด็กๆ ลูกหลานในหมู่บ้านก็พากันหันไปสนใจการทำเตามากกว่าเพราะใช้เวลาน้อยกว่า ขายได้เร็วกว่าเพราะมีการสั่งจากลูกค้า ทำเสร็จ ก็มีลูกค้ามารับถึงที่เลย แต่ของยายทำไปเรื่อยๆ ทำแล้วก็เก็บไว้ขาย ลูกหลานเลยนิยมทำเตาเพราะขายได้เร็ว ได้เงินง่าย...”

(นางจันทร์ แก่นนาคำ. สัมภาษณ์, ๒๕๕๗)

นอกจากนี้เมื่อยุคสมัยเปลี่ยน เทคโนโลยีความทันสมัยมากขึ้น สังคมชนบทมีการเปลี่ยนแปลงไปเป็นสังคมเมือง มีระบบไฟฟ้า น้ำประปา มีความสะดวกสบายต่อชีวิตความเป็นอยู่ของคนในชุมชน วัฒนธรรมการกินอยู่ก็เปลี่ยนไป การใช้ภาชนะเครื่องปั้นดินเผาเริ่มหมดความนิยมลงเนื่องจากไม่สะดวกในการใช้และแตกหักง่าย ผู้คนนิยมใช้ภาชนะประเภทอลูมิเนียม พลาสติก ทดแทนเนื่องจากซื้อหาง่ายและราคาไม่แพง ภาชนะที่เคยใช้ในชีวิตประจำวันก็เปลี่ยนจากภาชนะดินเผาหุง ต้มแกง ก็เปลี่ยนไปใช้หม้อหุงข้าวไฟฟ้า ใช้กระติกน้ำหรือตู้เย็นใส่น้ำดื่มแทนหม้อแอ่งน้ำ ทำให้ไม่มีตลาดรับซื้อ เมื่อผลิตมาแล้วไม่สามารถขายได้

“...แต่ก่อนใช้หม้อดินกันทุกบ้าน แต่ทุกวันนี้มีน้อยมากที่จะใช้หม้อดิน ใช้ตุ่มใส่น้ำ ทุกวันนี้ขายหม้อไม่ได้เหมือนแต่ก่อน ทำให้ขาดรายได้ ถึงจะขายได้บ้างก็ไม่ได้มากมาย ก็เลยต้องหันมาปั้นเตาที่มีรายได้ดีกว่าการปั้นหม้อ และหางานอื่นๆ ทำแทน...”

(นางเฉลียว จันทราชา. สัมภาษณ์, ๒๕๕๗)

“...ทุกวันนี้การใช้หม้อดินลดลงมาก แต่ก่อนใครๆก็ใช้ แต่ตอนนี้แทบจะไม่มี หลายๆ อย่างก็เปลี่ยนแปลงไปแล้ว ปั้นหม้อแล้วขายไม่ได้ ไม่มีตลาดรองรับ ก็ไม่รู้จะไปขายให้ใครเพราะใครๆ ก็ไม่นิยมใช้หม้อดิน ใช้ตุ่มใส่น้ำกันแล้ว ทุกวันนี้มีหม้อสแตนเลสสำหรับทำกับข้าว มีตุ๋นสำหรับแช่น้ำเย็นๆ แทนตุ่มใส่น้ำ ชาวบ้านก็จำเป็นต้องเลิกปั้นหม้อไปประกอบอาชีพอื่น แต่ถ้าปั้นหม้อแล้วที่ตลาดรองรับก็พร้อมจะกลับมาปั้นหม้อเหมือนเดิม...”

(นางบุบผา มณีแสง. สัมภาษณ์, ๒๕๕๗)

“...ถ้าปั้นหม้อแล้วได้ขาย ชาวบ้านเขาก็อยากปั้นต่อ ถ้าปั้นแล้วขายดีชาวบ้านก็อยากปั้นต่อไปอีก แต่ถ้าปั้นแล้วไม่ได้ขาย ปั้นแล้วไม่มีคนซื้อ ก็ไม่รู้จะปั้นไปทำไม...”

(นางสุพิศ คำมาตย์. สัมภาษณ์, ๒๕๕๗)

ปัญหาที่เกิดขึ้นต่อการสืบสานอีกประการหนึ่งก็คือ ผลิตภัณฑ์เครื่องปั้นดินเผา นั้นไม่มีความโดดเด่นในด้านของผลิตภัณฑ์ที่มีความหลากหลาย ไม่มีเอกลักษณ์ของผลิตภัณฑ์ที่ชัดเจน ทำให้การเพิ่มมูลค่าของผลิตภัณฑ์เป็นไปได้ยาก ตลอดจนไม่ได้มีการพัฒนารูปแบบของผลิตภัณฑ์ให้ทันสมัยมากยิ่งขึ้น เพื่อตอบสนองความต้องการของตลาดในปัจจุบัน

“...การปั้นหม้อของหมู่บ้านเรามีจุดอ่อนด้านการออกแบบที่มีความแปลกใหม่ ทันสมัย การสร้างเอกลักษณ์ให้กับสินค้าของชุมชน ซึ่งเป็นจุดอ่อนที่สำคัญที่ทำให้ความนิยมความนิยมในการใช้หม้อดินลดลง ยิ่งเรารู้ว่ามีสิ่งต่าง ๆ มาแทนที่เราเองก็ควรหาสิ่งที่เป็นเอกลักษณ์ให้กับสินค้าของเรา เพื่อเพิ่มมูลค่าให้กับหม้อดินของบ้านเรา ให้มีคนสนใจยิ่งขึ้น...”

(นางเกษรินทร์ ผันอากาศ. สัมภาษณ์, ๒๕๕๗)

“...จุดอ่อนอีกอย่างหนึ่งของการปั้นหม้อของหมู่บ้านเราคือ การพัฒนาที่ไม่มีความหลากหลาย ต้องมาช่วยกันทำให้มีความทันสมัย จนเกิดเป็นเอกลักษณ์ของหมู่บ้านเทอดไทยของเรา สิ่งเหล่านี้ที่เป็นอีกสาเหตุหนึ่งที่หม้อดินไม่ได้รับความนิยม เทคโนโลยีมีความก้าวหน้าก็จริงแต่ถ้าเราพัฒนาหม้อดินของเราให้มีคุณภาพมากขึ้นมูลค่ามันก็จะยิ่งมากขึ้นด้วย...”

(นางประยูร โคตรมะ. สัมภาษณ์, ๒๕๕๗)

๒. แนวทางในการสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผา บ้านเทอดไทย

สำหรับแนวทางการสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาบ้านเทอดไทยมีดังต่อไปนี้

๑. กระบวนการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนและสถานศึกษา
๒. หน่วยงานภาครัฐในท้องถิ่น มีบทบาทในการสืบทอดภูมิปัญญา
การทำเครื่องปั้นดินเผา
๓. การประชาสัมพันธ์ผ่านสื่อเพื่อเผยแพร่ภูมิปัญญาอันทรงคุณค่า

๑. กระบวนการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนและสถานศึกษา

กระบวนการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนนับว่าเป็นสิ่งสำคัญเป็นอย่างยิ่ง เนื่องจากภูมิปัญญาเกิดจากการสืบทอดของคนในชุมชน โดยคนในชุมชนเองต้องเป็นผู้ส่งผ่านองค์ความรู้ให้คงอยู่สืบไปในรุ่นลูก รุ่นหลานหลายชั่วอายุ ซึ่งการทำให้การสืบสานองค์ความรู้นี้ยังคงอยู่ ต้องมีกระบวนการจัดการในชุมชนตลอดจนสถานศึกษาต้องมีส่วนร่วมดังนี้ คือ

๑.๑ การจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นในรายวิชาที่เกี่ยวข้องของสถานศึกษาในชุมชน

การสืบสานหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาบ้านเทอดไทยให้คงอยู่นั้น จำเป็นต้องให้คนรุ่นใหม่ได้รับองค์ความรู้ของภูมิปัญญาที่มีคุณค่านั้นไว้ และสามารถส่งผ่านความรู้เหล่านั้นไปสู่รุ่นต่อไปให้ได้ ซึ่งง่ายที่สุดคือการถ่ายทอดให้กับนักเรียนที่อยู่ในสถานศึกษา ซึ่งนักเรียนเหล่านั้นเป็นคนรุ่นใหม่ที่อยู่ในชุมชนนั่นเอง

“...อยากให้เด็กและเยาวชนในชุมชนเกิดความรักและหวงแหน การปลูกฝังเราทำได้ โดยการบรรจุภูมิปัญญาการปั้นหม้อลงในหลักสูตรสถานศึกษาเพื่อให้เด็กได้เรียนรู้และช่วยกันสืบทอดต่อไป...”

(นายสวิต ยามี. สัมภาษณ์, ๒๕๕๗)

๑.๒ การจัดทำศูนย์เรียนรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชน

“...ยังคงมีอีกหลายๆ คนในหมู่บ้านที่มีฝีมือการปั้นหม้อ น่าจะมีศูนย์การเรียนรู้ของชุมชนที่สนับสนุนภูมิปัญญาการปั้นหม้อแล้วยกย่องบุคคลให้เป็นครูภูมิปัญญาในชุมชนขึ้นเพื่อร่วมกันสืบสานภูมิปัญญาของบรรพบุรุษเราไว้...”

(นายบุญหนา คำนาศรี. สัมภาษณ์, ๒๕๕๗)

การจัดทำศูนย์เรียนรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชน ให้เป็นศูนย์กลางการเรียนรู้ของชุมชน โดยมีช่างฝีมือที่อยู่ในชุมชนเข้ามาให้ความรู้ ถือได้ว่าเป็นสิ่งสำคัญเพื่อให้คนรุ่นใหม่ หรือคนที่สนใจได้เข้ามาศึกษาภูมิปัญญาอันมีค่าเหล่านี้เอาไว้ และสืบสานภูมิปัญญาให้คงอยู่ตราตรึงลูกหลาน

ทั้งนี้กระบวนการมีส่วนร่วมในชุมชนถือได้ว่าเป็นสิ่งสำคัญเป็นอย่างยิ่ง ทั้งนี้ยังเป็นการอนุรักษ์ภูมิปัญญาดั้งเดิมโดยคนในชุมชนซึ่งเป็นลูกหลานของช่างปั้นบ้านเทิดไทย ที่สำคัญต้องเร่งสร้างจิตสำนึกของคนในชุมชนเกิดความรักและภาคภูมิใจในภูมิปัญญาที่มีคุณค่านี้เอาไว้

“...ยายก็จะให้สองมือของยายปั้นเอง และจะทำแบบนี้ไปเรื่อยๆ จนกว่าจะทำไม่ไหว ยายก็อยากให้อายุๆ หลานๆ ช่วยกันรักษาภูมิปัญญาบรรพบุรุษของเราเอาไว้ให้นานที่สุดอย่างที่ยายทำทุกวันนี้ แนวทางสืบสานงานปั้นให้ยั่งยืนต่อไปคือการร่วมมือร่วมใจกันของชาวบ้านเทิดไทยเรา ช่วยกันปั้น ช่วยกันใช้ พัฒนาหม้อปั้นดินเผาของเราให้ดียิ่งขึ้น...”

(นางจันทร์ แก่นนางคำ. สัมภาษณ์, ๒๕๕๗)

“...ไม่ว่าจะอะไรก็ต้องเปลี่ยนแปลงไปตามเวลา เพื่อให้อยู่รอดในสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป การปั้นหม้อของหมู่บ้านเราเองก็เหมือนกัน การสืบสานภูมิปัญญาการปั้นหม้อของหมู่บ้านเราต้องเริ่มจากการปลูกสำนึกรักและภูมิใจให้เกิดขึ้นในหมู่บ้านก่อน เราจะได้ร่วมกันพัฒนาให้ดียิ่งขึ้นไปอีก...”

(นางคำผิง ศรีแสง. สัมภาษณ์, ๒๕๕๗)

๒. หน่วยงานภาครัฐในท้องถิ่น มีบทบาทในการสืบทอดภูมิปัญญาการทำเครื่องปั้นดินเผา

หน่วยงานภาครัฐในท้องถิ่นต้องมีบทบาทสำคัญในการสืบทอดภูมิปัญญาด้านหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาบ้านเทิดไทย ทั้งนี้หน่วยงานภาครัฐเองจะต้องเป็นผู้สนับสนุนด้านงบประมาณ และต้องตระหนักในองค์ความรู้ภูมิปัญญาที่มีอยู่ให้ยังคงสืบทอดต่อไปจนถึงรุ่นลูกหลานและอีกหลายๆรุ่น จากการสัมภาษณ์พบว่า หน่วยงานภาครัฐของบ้านเทิดไทยมีการตื่นตัวในการสนับสนุนงบประมาณในการอนุรักษ์การทำหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาแบบดั้งเดิม โดยการจัดสรรงบประมาณและให้การสนับสนุน นายสมพร พันอากาศ นายองค์การบริหารส่วนตำบลเทิดไทย กล่าวว่า

“...ในปีงบประมาณ ๒๕๕๘ ได้จัดสรรงบประมาณจัดทำแผนในการอนุรักษ์ภูมิปัญญาการทำหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาบ้านเทิดไทยไว้ โดยส่งเสริมให้เป็นหมู่บ้านเทิดไทยเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ จัดทำเส้นทางท่องเที่ยว วัดป่าโนนสวรรค์ อุโบสถเก่าแก่อายุร้อยปี และการสนับสนุนหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาบ้านเทิดไทยให้มีการพัฒนาผลิตภัณฑ์ที่มีคุณภาพได้มาตรฐาน สามารถเป็นสินค้าหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ (OTOP) ให้ได้...”

(นายสมพร พันอากาศ. สัมภาษณ์, ๒๕๕๗)

นอกจากนี้กลุ่มช่างปั้นเองก็ต้องการให้ภาครัฐและภาคเอกชนเข้ามาช่วยเหลือสนับสนุนให้การสืบสานภูมิปัญญาการทำหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาไม่สูญหาย ทั้งเรื่องการตลาด การสร้างเอกลักษณ์ที่โดดเด่นของผลิตภัณฑ์ พัฒนาผลิตภัณฑ์ให้มีความหลากหลายและทันสมัยตลอดเวลา การศึกษาดูงานในที่อื่นๆ เพื่อกลับมาประยุกต์ใช้และพัฒนาต่อยอดผลิตภัณฑ์ให้ดียิ่งขึ้นไป โดยอาจจะประยุกต์ใช้เทคโนโลยีช่วยในการผลิตให้มีความทันสมัย เข้ากับยุคสมัยมากขึ้น ตลอดจนการวางแผนการตลาด การพัฒนาผลิตภัณฑ์และการบรรจุภัณฑ์ ที่สวยงามได้มาตรฐาน โดยควรมีหน่วยงานมาช่วยสนับสนุนการวางแผนงานธุรกิจท้องถิ่นให้บรรลุเป้าหมาย ตัวอย่างเช่น มหาวิทยาลัยท้องถิ่น ควรให้การสนับสนุนทั้ง

เชิงวิชาการและการตลาด วิจัยและปรับปรุงคุณภาพในการผลิตให้น่าสนใจมากยิ่งขึ้น ตลอดจนหน่วยงานภาครัฐอื่นๆ เช่น พัฒนาชุมชน กศน.หรือวิสาหกิจอำเภอก็ควรเข้ามาช่วยเหลือสนับสนุนด้วยเช่นกัน

“...อยากให้ทางหน่วยงานอื่นๆ เข้ามาช่วยในเรื่องการตลาดและการสร้างเอกลักษณ์ของสินค้า เพราะหากมีตลาดรองรับชาวบ้านก็พร้อมจะช่วยกันขึ้นหม้อภูมิปัญญาหมู่บ้านของเราต่อไป...”

(นายสุวรรณ การประดิษฐ์. สัมภาษณ์, ๒๕๕๗)

“...ลำพังชาวบ้านเองก็คงพัฒนาอะไรได้ไม่มากนัก เราต้องการให้หน่วยงานภายในและภายนอกเข้ามาช่วยเหลือ เช่น องค์การบริหารส่วนตำบลเทอดไทย มหาวิทยาลัย หน่วยงานพัฒนาชุมชน เกษตรอำเภอ อุตสาหกรรมจังหวัด กลุ่มรัฐวิสาหกิจ NGOs และอีกหลายๆ หน่วยงาน เข้ามาให้ความช่วยเหลือในเรื่องการวางแผนการตลาด สถานที่จัดแสดงสินค้า การพัฒนาองค์ความรู้ การพาชาวบ้านไปศึกษาดูงานเพื่อนำความรู้มาปรับใช้เพื่อพัฒนาสินค้าให้มีคุณภาพตามมาตรฐาน...”

(นางคำผิง ศรีแสง. สัมภาษณ์, ๒๕๕๗)

๓. การประชาสัมพันธ์ผ่านสื่อเพื่อเผยแพร่ภูมิปัญญาอันทรงคุณค่า

การประชาสัมพันธ์ผ่านสื่อต่างๆ ให้คนทั่วไปได้รับรู้ถึงภูมิปัญญาที่มีคุณค่าและเป็นองค์ความรู้ที่ควรค่าแก่การอนุรักษ์ต่อคนรุ่นหลังไว้เป็นสิ่งสำคัญเป็นอย่างยิ่ง ทั้งนี้จะช่วยส่งเสริม สนับสนุนให้ภูมิปัญญาท้องถิ่นให้แพร่กระจายออกไปในวงกว้าง ทำให้คนทั่วไปได้รู้จัก ได้เห็นคุณค่า ผู้สนใจสามารถเข้ามาศึกษาได้ด้วยตนเอง และสอดคล้องกับการจัดทำศูนย์เรียนรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นในการทำหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาบ้านเทอดไทย คนทั่วไปที่สนใจจะเข้ามาเรียนรู้และสามารถสืบทอดภูมิปัญญาเหล่านี้ไว้ไม่ให้หายไปได้อีกทางหนึ่ง ซึ่งอาจจะเป็นการจัดแสดงตามงานศิลปวัฒนธรรมต่างๆ การเผยแพร่ทางอินเทอร์เน็ต หรือการจัดทำเอกสารแผ่นพับ สื่อวีดิทัศน์ต่างๆ การจัดทำโปรแกรมสำเร็จรูป การรวบรวมข้อมูลภูมิปัญญาท้องถิ่นต่างๆขึ้นในเว็บไซต์ เพื่อให้คนรุ่นหลังได้ศึกษาได้ด้วยตนเองมากยิ่งขึ้น

บทที่ ๗

สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

การวิจัยเรื่อง “การสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาบ้านเทอดไทย ตำบลเทอดไทย อำเภอฟุ่่งเขาหลวง จังหวัดร้อยเอ็ด” เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อการศึกษากระบวนการเรียนรู้และนำไปสู่การสืบสานและดำรงภูมิปัญญาท้องถิ่น ทั้งโดยการสัมภาษณ์ผู้ที่มีองค์ความรู้ด้านหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาแบบดั้งเดิม การสังเกตการณ์ การประชุมกลุ่มย่อย ตลอดจนรวบรวมข้อมูลทั้งปฐมภูมิและทุติยภูมิ เพื่อให้ได้ข้อมูลหลายภาคส่วนเพื่อนำมาวิเคราะห์ สังเคราะห์และหาแนวทางในการสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่นของหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผา บ้านเทอดไทย จากวัตถุประสงค์ทั้ง ๓ ข้อ ดังต่อไปนี้

๑. เพื่อศึกษาลักษณะทางกายภาพ เศรษฐกิจ สังคมวัฒนธรรม การเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดินและการตั้งถิ่นฐานของชุมชนบ้านเทอดไทย ตำบลเทอดไทย อำเภอฟุ่่งเขาหลวง จังหวัดร้อยเอ็ด ที่มีอิทธิพลต่อความเป็นอัตลักษณ์และการดำรงอยู่ของหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผา บ้านเทอดไทย

๒. เพื่อศึกษารูปแบบและวิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาสู่ชุมชน

๓. เพื่อเสนอแนะแนวทางในการสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผา บ้านเทอดไทย

จากวัตถุประสงค์ทั้ง ๓ ข้อดังกล่าว สามารถสรุปผล อภิปรายผลและข้อเสนอแนะได้ดังต่อไปนี้

๗.๑ สรุปผล

๑. สภาพทั่วไปของชุมชนที่มีอิทธิพลต่อความเป็นอัตลักษณ์และการดำรงอยู่ของหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาบ้านเทอดไทย

พื้นที่ศึกษาตั้งอยู่ในตำบลเทอดไทย อำเภอฟุ่่งเขาหลวง จังหวัดร้อยเอ็ด ตั้งอยู่บริเวณทิศใต้ของอำเภอฟุ่่งเขาหลวง และอยู่ทิศตะวันออกของจังหวัดร้อยเอ็ด หัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาบ้านเทอดไทยได้เกิดขึ้นจากการเคลื่อนย้ายเพื่อเกิดการตั้งถิ่นฐานของชุมชนแห่งใหม่ มีการอพยพย้ายถิ่นฐานของช่างปั้นหม้อจากจังหวัดนครราชสีมาเพื่อมาตั้งรกรากที่บ้านเทอดไทย เนื่องจากพื้นที่เดิมแห้งแล้ง มีการสำรวจพื้นที่และพบว่าบ้านเทอดไทยมีดินที่มีคุณภาพดีเหมาะสมต่อการปั้นหม้อ และใกล้แหล่งน้ำ คือ ห้วยดางเดี่ยว เพื่อใช้ในการอุปโภคและบริโภคเหมาะแก่การตั้งถิ่นฐาน และพากันอพยพย้ายถิ่นฐานมาอยู่บ้านเทอดไทยแห่งนี้ มีการสร้างวัฒนธรรม ณ พื้นที่แห่งใหม่ และสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผามายาวนานจนกระทั่งปัจจุบัน เมื่อมีการถิ่นฐานแห่งใหม่ ณ บ้านเทอดไทย จึงเกิดการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดิน จากพื้นที่รกร้างว่างเปล่าหรือพื้นที่ป่าไม้เปลี่ยนเป็นพื้นที่อยู่อาศัย หรือพื้นที่เกษตรกรรม จากกิจกรรมต่างๆที่กระทำโดยมนุษย์ เกิดเป็นชุมชนและขยายชุมชนออกไปเรื่อยๆ ตามขนาดของประชากร พื้นที่ดินธรรมดา บริเวณริมลำห้วยดางเดี่ยว

สามารถผลิตเป็นผลิตภัณฑ์พื้นถิ่นสร้างรายได้ให้กับครัวเรือน ในด้านเศรษฐกิจ อาชีพหลักของประชากรบ้านเทอดไทยคืออาชีพทำนา ในหมู่บ้านจะมีเศรษฐกิจค่อนข้างดี เนื่องจากมีการค้าขายในหมู่บ้าน มีตลาดค้าขายสินค้า เมื่อมีการทำหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาจึงนำมาจำหน่ายที่ตลาดด้วย และมีการนำเครื่องปั้นดินเผาจากบ้านเทอดไทยไปจำหน่ายยังพื้นที่อื่นๆ เครื่องปั้นดินเผาสามารถสร้างรายได้ให้กับชุมชน เพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจมีเงินหมุนเวียนภายในชุมชนมากขึ้น สามารถสร้างรายได้ ให้กับหมู่บ้าน และในด้านสังคมและวัฒนธรรม ชุมชนบ้านเทอดไทยเป็นชุมชนแห่งช่างฝีมือที่อพยพมาจากที่อื่น เมื่อเกิดการอพยพย้ายถิ่นฐานมาตั้งชุมชนแห่งใหม่ รวมตัวกับกลุ่มคนอื่นที่อพยพย้ายถิ่นเข้ามาตั้งรกรากพื้นที่เดียวกันและร่วมกับชุมชนดั้งเดิม จึงเกิดเป็นการรวมกลุ่มของกลุ่มคนหลายกลุ่ม รวมเป็นชุมชนใหม่ เกิดวัฒนธรรมใหม่ร่วมกัน การทำหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาจึงแพร่หลายภายในชุมชนแห่งใหม่ สามารถสร้างรายได้ให้กับชุมชน มีตลาดรองรับและเกิดกำลังซื้อผลิตภัณฑ์ดังกล่าวเพิ่มมากขึ้น เสริมสร้างรายได้ให้กับคนในชุมชนเพิ่มมากขึ้นกว่าเดิม ในเรื่องของวัฒนธรรมความเชื่อในเรื่องของการนับถือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ การบูชาผีร่วมกับการศรัทธาในพระพุทธรูปศาสนาของคนในภาคอีสานยังมี ได้ส่งผลให้ความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมความเชื่อในเรื่องหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผา เช่น การบูชาหลวงกระป๋องผู้บุกเบิกการหาดินบริเวณห้วยดางเดียวเพื่อเป็นวัตถุดิบในการปั้น หรือในขั้นตอนการเผาเครื่องปั้นดินเผาที่ต้องเผากลางแจ้ง หากมีพายุพัดลมแรงทำให้ไม่สามารถเผาได้ ก็จะมีการบูชาอ้อนวอนสิ่งศักดิ์สิทธิ์ให้ช่วยปิดเป่าลมพายุให้พัดพาไปในทิศทางอื่นเพื่อไม่เป็นอุปสรรคในการประกอบกิจกรรม ซึ่งทำให้ผู้ประกอบการอาชีพนี้มีกำลังใจในการทำงาน เป็นต้น

๒. รูปแบบและวิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาสู่ชุมชน

รูปแบบและวิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาบ้านเทอดไทย มีกระบวนการและขั้นตอนการผลิตที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตัว ซึ่งการถ่ายทอดภูมิปัญญาดังกล่าวเป็นกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาจากบรรพบุรุษชาวไทยโคราชที่อพยพมาจากจังหวัดนครราชสีมา เพื่อแสวงหาพื้นที่เพื่อการตั้งถิ่นฐานและทำมาหากินแหล่งใหม่ จึงมีการถ่ายทอดภูมิปัญญาจากรุ่นสู่รุ่นออกมาในรูปแบบของภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีความเป็นเอกลักษณ์ สามารถแบ่งออกได้เป็น ภูมิปัญญาการทำเครื่องปั้นดินเผาและภูมิปัญญาในการถ่ายทอด

๒.๑ ภูมิปัญญาการทำเครื่องปั้นดินเผา

๒.๑.๑ ภูมิปัญญาในการเลือกและเตรียมวัตถุดิบในการผลิตหัตถกรรม

เครื่องปั้นดินเผา

เริ่มตั้งแต่ขั้นตอนการเตรียมดินเหนียวเพื่อนำมาปั้น การเตรียมดินเชื่อที่เป็นสิ่งสำคัญนำมาผสมกับดินเหนียวเพื่อเพิ่มความยืดหยุ่นของผลิตภัณฑ์เมื่อนำไปเผาจะได้ไม่แตกหักง่าย และการเตรียมดินเพื่อขึ้นรูปด้วยการย่ำดินและนวดดิน ซึ่งเป็นขั้นตอนที่สำคัญในการเตรียมวัตถุดิบก่อนปั้นเครื่องปั้นดินเผา

๒.๑.๒ ภูมิปัญญาในการเลือกใช้อุปกรณ์และเครื่องมือในการปั้นเครื่องปั้นดินเผา

ประกอบไปด้วยอุปกรณ์ในการเตรียมดิน ซึ่งปัจจุบันได้เปลี่ยนไปใช้รถตักดินบริเวณห้วยดางเดียวและใช้รถบรรทุกนำดินมาส่งที่บ้าน แต่ก็ยังคงมีการใช้อุปกรณ์อื่นๆในการเตรียมดินด้วยเช่นกัน ประกอบไปด้วย จอบ ไม้ขุด มีด เสลียง รถเข็นดิน แผ่นพลาสติกหรือถุงปุ๋ย ครกกระเดื่อง

และตะแกรงร่อนหรือกระตัง ส่วนอุปกรณ์ในการขึ้นรูป ได้แก่ ไม้ตี หินดู ใบส่ว อุปกรณ์ในการตกแต่ง ลวดลาย และอุปกรณ์ในการเผา จำพวกไม้ฟืนซึ่งเป็นอุปกรณ์เชื้อเพลิงหลัก

๒.๑.๓ ภูมิปัญญาในขั้นตอนการผลิตหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาบ้านเทอดไทย

เริ่มตั้งแต่ขั้นตอนการขึ้นรูป ประกอบไปด้วย ๑) การขึ้นโครงก่อนจะนำไปตี มี การจกเข้า การขยายโครง การสวี่ปาก และการนำเข้าที่ได้รับการสวี่ปากเรียบร้อยแล้ว ๒) การ ขยายสัดส่วน ๓) การตกแต่งลวดลาย ๔) การเก็บรายละเอียด ๕) การผึ่งลมและตากแดด และ ๖) การ นำผลิตภัณฑ์ไปเผา

๒.๒ การถ่ายทอดภูมิปัญญาหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาสู่ชุมชน

หัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาบ้านเทอดไทยได้มีกระบวนการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น มายาวนานจนกระทั่งปัจจุบัน โดยมีการถ่ายทอดภูมิปัญญาภายในชุมชน การถ่ายทอดภายในครอบครัว และการถ่ายทอดโดยการค้นคว้าด้วยตนเอง

๓. แนวทางในการสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาบ้านเทอดไทย

๓.๑ แนวทางในการสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่นบ้านเทอดไทย

- ๑) กระบวนการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนและสถานศึกษา
- ๒) หน่วยงานภาครัฐในท้องถิ่น มีบทบาทในการสืบสานภูมิปัญญาการทำ เครื่องปั้นดินเผา
- ๓) การประชาสัมพันธ์ผ่านสื่อเพื่อเผยแพร่ภูมิปัญญาอันทรงคุณค่า

๓.๒ ปัญหาและอุปสรรคในการสืบสาน

ปัญหาและอุปสรรคในการสืบสานหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาบ้านเทอดไทยนั้น คือ ขาดผู้สืบทอดในการทำหัตถกรรม ไม่เห็นความสำคัญของการสืบสานองค์ความรู้ที่มีคุณค่ายิ่ง ขาดความ ใส่ใจ กระบวนการหรือขั้นตอนในการผลิตค่อนข้างยุ่งยากและต้องใช้ความอดทนสูง ต้องใช้ระยะเวลาใน การฝึกฝนยาวนาน คนรุ่นใหม่ไม่เห็นความสำคัญ หรือกลุ่มช่างไม่สนับสนุนให้รุ่นลูกหลานสนใจใน หัตถกรรมพื้นถิ่นนี้ หน่วยงานที่เกี่ยวข้องในท้องถิ่นไม่สนับสนุนงบประมาณ ขาดผู้นำในการถ่ายทอด วิถี ชีวิตมีการเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา ผู้คนไม่นิยมใช้เครื่องปั้นดินเผา จึงไม่มีตลาดรองรับ เครื่องปั้นดินเผาเหล่านี้ตลอดจนผลิตภัณฑ์เครื่องปั้นดินเผาไม่หลากหลาย ไม่มีเอกลักษณ์ของผลิตภัณฑ์ ที่ชัดเจน ทำให้การเพิ่มมูลค่าของผลิตภัณฑ์เป็นไปได้ยาก และไม่ได้มีการส่งเสริมให้รูปแบบของ ผลิตภัณฑ์ให้มีความทันสมัยตอบสนองความต้องการของตลาดในปัจจุบัน

๗.๒ การอภิปรายผล

จากผลการวิเคราะห์ข้อมูลและศึกษาเพื่อเสนอแนะแนวทางในการสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่น ด้านหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาบ้านเทอดไทย ตำบลเทอดไทย อำเภอทุ่งเขาหลวง จังหวัดร้อยเอ็ด สามารถอภิปรายผลได้ดังต่อไปนี้

๗.๒.๑ การศึกษาลักษณะทางกายภาพ เศรษฐกิจ สังคมวัฒนธรรม การเปลี่ยนแปลง การใช้ประโยชน์ที่ดินและการตั้งถิ่นฐานของชุมชนบ้านเทอดไทย ตำบลเทอดไทย อำเภอทุ่งเขา หลวง จังหวัดร้อยเอ็ด ที่มีอิทธิพลต่อความเป็นอัตลักษณ์และการดำรงอยู่ของหัตถกรรม เครื่องปั้นดินเผาบ้านเทอดไทย

พบว่าความต้องการในการใช้ที่ดิน ที่เกิดจากความต้องการของมนุษย์ โดยการนำพื้นที่ธรรมชาติมาใช้ประโยชน์ที่ดินในกิจกรรมต่างๆ โดยเฉพาะการเปลี่ยนแปลงจากพื้นที่ป่าไม้เป็นพื้นที่เพื่อการเกษตรกรรม จากพื้นที่เกษตรกรรมมาเป็นพื้นที่เพื่อการอยู่อาศัย ความต้องการใช้ที่ดินเพื่อการอยู่อาศัยเพิ่มมากขึ้น เกิดการเปลี่ยนแปลงพื้นที่อย่างรวดเร็ว ก่อให้เกิดปัญหาต่างๆ ตามมา (ดร.ชนิ เอ็มพันธุ์. ๒๕๓๑, หน้า ๒๐๐) ซึ่งจากการวิเคราะห์ข้อมูลพบว่าลักษณะการใช้ประโยชน์ที่ดินบ้านเทอดไทยได้มีการเปลี่ยนแปลงตามความต้องการของมนุษย์และจำนวนของประชากรที่เพิ่มขึ้นในทุกช่วงปี ความต้องการที่ดินเพื่อการอยู่อาศัยและการทำมาหากินเพิ่มมากขึ้น เนื่องจากชุมชนบ้านเทอดไทยเป็นชุมชนที่มีการอพยพจากจังหวัดนครราชสีมาเพื่อมาตั้งถิ่นฐานใกล้แหล่งวัตถุดิบเพื่อการประกอบอาชีพหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผา เกิดการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดินจากพื้นที่รกร้างหรือพื้นที่ป่าไม้เป็นพื้นที่เพื่อการอยู่อาศัย เมื่อเวลาผ่านไปชุมชนขยายตัวมากขึ้น ขยายตัวไปยังพื้นที่ป่าไม้ เกิดการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดินไปอีก ประกอบกับขาดการวางแผนการใช้ประโยชน์ที่ดินอย่างเป็นระบบในอนาคตก็อาจเกิดปัญหาตามมา เช่น ปัญหาน้ำท่วมขัง ขาดพื้นที่รับน้ำตามธรรมชาติ เป็นต้น

ในด้านการตั้งถิ่นฐานของชุมชนบ้านเทอดไทย ที่มีการอพยพมาจากจังหวัดนครราชสีมา และตั้งถิ่นฐานรวมกลุ่มกันใกล้แหล่งวัตถุดิบการผลิตหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผา ซึ่งมีความอุดมสมบูรณ์ของวัตถุดิบ สอดคล้องกับวันทนี ศิริรัฐ (๒๕๒๕, หน้า ๒๔) ที่กล่าวถึงรูปแบบการตั้งถิ่นฐานในชนบทมักเป็นแบบรวมกลุ่มและแบบกระจาย ขึ้นอยู่กับลักษณะภูมิประเทศ ภูมิอากาศ ความอุดมสมบูรณ์ของดิน ลักษณะของการเกษตรและแหล่งน้ำ รวมถึงความแตกต่างในเรื่องขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมซึ่งมีผลทำให้รูปแบบการตั้งถิ่นฐานแตกต่างออกไปในแต่ละท้องถิ่น ชุมชนบ้านเทอดไทยในอดีตที่มีการอพยพมาตั้งถิ่นฐานรวมกลุ่มกันใกล้แหล่งที่ทำกิน แต่ต่อมาเมื่อเวลาผ่านไป ชุมชนขยายตัวมากขึ้น ยุคสมัยเปลี่ยนไป คนในชุมชนไม่นิยมปั้นเครื่องปั้นดินเผาเหมือนรุ่นพ่อแม่ จึงไม่จำเป็นต้องมีการตั้งถิ่นฐานใกล้แหล่งที่ทำมาหากิน การขยายตัวของชุมชนจึงขยายไปตามแนวนอน โดยให้ความสำคัญกับเส้นทางคมนาคมที่สะดวกสบายมากกว่าที่จะให้ความสำคัญกับการตั้งถิ่นฐานใกล้แหล่งที่ทำกินเหมือนในอดีตที่ผ่านมา

๓.๒.๒ รูปแบบและวิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาสู่ชุมชน

สำหรับรูปแบบและวิธีถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นเครื่องปั้นดินเผาบ้านเทอดไทย เป็นลักษณะการถ่ายทอดแบบศูนย์การเรียนรู้จากครอบครัว โดยจากพ่อแม่สู่ลูก โดยพ่อแม่ที่มีความรู้เรื่องการทำหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาที่เป็นวิชาความรู้ติดตัวมาจากการประกอบอาชีพในชุมชนเดิมที่มาจากจังหวัดนครราชสีมา และเดินทางมาตั้งถิ่นฐานแห่งใหม่ที่บ้านเทอดไทยและสืบทอดภูมิปัญญาดังกล่าวไปยังรุ่นลูกที่อยู่ ณ บ้านเทอดไทย สอดคล้องกับสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติที่ให้แนวความคิดเรื่องการสืบทอดภูมิปัญญาของไทยที่มีหลายรูปแบบ และออกมาในรูปศูนย์การเรียนรู้ ในที่นี้คือศูนย์การเรียนรู้จากครอบครัวนั่นเอง

ทวี พรหมพฤกษ์ (๒๕๒๓, หน้า ๑๖-๑๙) ได้แบ่งประเภทผลิตภัณฑ์เครื่องปั้นดินเผาเป็น ๓ ประเภทใหญ่ๆ ได้แก่ ประเภทเอิเทนแวร์ (Earthen ware) ประเภทสโตนแวร์ (Stone Ware) และประเภทพอร์ซเลน (Porcelain Ware) โดยแบ่งตามลักษณะของเนื้อดิน และอุณหภูมิที่ใช้ในการเผา สอดคล้องกับลักษณะเครื่องปั้นดินเผาบ้านเทอดไทยเป็นผลิตภัณฑ์เครื่องปั้นดินเผาประเภทเอิเทนแวร์ (Earthen ware) เผาในอุณหภูมิต่ำ ลักษณะผลิตภัณฑ์โดยทั่วไปค่อนข้างหนา เนื้อหยาบ มีความ

พรุณตัวค่อนข้างมาก ส่วนมากเป็นสีน้ำตาลอ่อน สีเทาอ่อน สีเหลืองอ่อน เป็นผลิตภัณฑ์ทั้งชนิดที่เคลือบและไม่เคลือบ เนื้อดินปั้นส่วนมากเตรียมจากดินเหนียวที่ขุดได้จากห้วยตางเดียว ในบ้านเทอดไทย เมื่อนำไปปั้นต้องผสมกับดินเชื้อ ช่วยให้มีความพรุณตัว ไม่ทำให้ผลิตภัณฑ์แตกเสียหายง่าย ซึ่งหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาบ้านเทอดไทยนี้เป็นผลิตภัณฑ์ประเภทเอิทธิเทนแวร์ที่ใช้วัตถุดิบดินแดง ได้แก่ หม้อดินกระถาง โอ่งน้ำดื่ม เป็นต้น

เครื่องปั้นดินเผาบ้านเทอดไทยเป็นเครื่องปั้นดินเผาพื้นบ้านอีสานของชุมชนแอ่งโคราชที่อพยพมาตั้งถิ่นฐานที่บ้านเทอดไทย จังหวัดร้อยเอ็ด เนื่องจากมีวัตถุดิบในการปั้นที่มีคุณสมบัติเหมาะสมในการปั้น ซึ่งเป็นเครื่องปั้นดินเผาไฟต่ำ ตามที่สมชาย นิลาธิ (๒๕๔๓, หน้า ๒๕) ได้กล่าวถึงเครื่องปั้นดินเผาแกร่งพื้นบ้านอีสานไว้ว่าการทำเครื่องปั้นดินเผาในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ ทั้งกลุ่มชนในแอ่งสกลนครและแอ่งโคราช ล้วนเป็นเครื่องปั้นดินเผาเนื้อดินธรรมดาเผาไฟต่ำเหมือนกัน เป็นการใช้เทคโนโลยีพื้นบ้าน คือ เผาแบบเตานอกหรือเตาฟาง แต่เทคโนโลยีการปั้นมีพัฒนาการที่แตกต่างกันไป วิธีการปั้น เมื่อประมาณ ๘๐๐ - ๓,๕๐๐ ปี ใช้วิธีปั้นด้วยมือบีบขึ้นรูปทรงภาชนะอย่างง่าย จนถึงการปั้นด้วยวิธีการกดดินกับแบบภาชนะเครื่องจักสาน และการปั้นด้วยการใช้ไม้ตีประกอบหินดู ซึ่งรูปแบบดังกล่าวเป็นวิธีการปั้นเครื่องปั้นดินเผาบ้านเทอดไทยที่มีการใช้หินดู และเผาแบบกลางแจ้ง นอกจากนี้สังคมภาคอีสานอยู่ในสภาพสังคมเกษตรกรรม มีการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน ทำให้ชาวอีสานต้องแสวงหาอุปกรณ์เครื่องใช้กันเอง และแลกเปลี่ยนกันระหว่างครอบครัวและระดับชุมชน ดังนั้นเครื่องปั้นดินเผาจึงเป็นเครื่องใช้ในชีวิตประจำวันที่สำคัญในการดำรงชีวิต เพราะคนอีสานต้องใช้เก็บถนอมรักษาสิ่งที่จำเป็นในการดำรงชีวิตอย่างต่อเนื่อง เช่น ภาชนะใส่ข้าว น้ำดื่ม น้ำใช้ เกลือ ผักดอง ปลา ร้า สุรา น้ำตาล เก็บวัสดุพวกนุ่นและฝ้าย เสื้อผ้า เครื่องใช้ในครัวเรือน ถ้วย ชาม โดยสังคมอีสานมีการผลิตเครื่องปั้นดินเผาเนื้อดินธรรมดา เพื่อตอบสนองประโยชน์ใช้สอยในชีวิตประจำวันทั่วไปทุกจังหวัดสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน ดังนั้นเครื่องปั้นดินเผาเนื้อธรรมดายังไม่สามารถตอบสนองความต้องการได้ทั้งหมด และมีขีดจำกัดในตัวเองเกี่ยวกับความคงทนและปริมาณบรรจุน้อย ดังนั้นจึงมีการผลิตเครื่องปั้นดินเผาเนื้อแกร่งหลายแห่งในภาคอีสานรวมทั้งเครื่องปั้นดินเผาบ้านเทอดไทยด้วย ทั้งนี้สามารถตอบสนองประโยชน์ใช้สอยในชีวิตที่จำเป็นหลักๆได้อย่างกว้างขวางและมีคุณภาพดีกว่าเครื่องปั้นดินเผาเนื้อดินธรรมดาที่มีการผลิตกันทั่วไป

๓.๒.๓. แนวทางในการสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาบ้านเทอดไทย

ปัจจุบันพบว่าจำนวนของผู้ปั้นเครื่องปั้นดินเผาบ้านเทอดไทยได้ลดจำนวนลง เนื่องจากมีผลกระทบหลายประการที่เข้ามาเกี่ยวข้อง ทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ซึ่งในปัจจุบันผลการศึกษาไม่สอดคล้องกับผลการศึกษาของ เกื้อกุล ฉายอรุณ ที่ได้ทำการศึกษาเรื่อง “ผลกระทบของการประกอบอาชีพหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาบ้านเทอดไทย ตำบลเทอดไทย กิ่งอำเภอทุ่งเขาหลวง จังหวัดร้อยเอ็ด” ที่ได้ทำการศึกษาในปีพ.ศ. ๒๕๔๘ การทำหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาบ้านเทอดไทยได้สร้างผลดีทางเศรษฐกิจกับคนในชุมชน ทำรายได้ให้กับชุมชนในท้องถิ่นมากขึ้น ภาวะหนี้สินลดน้อยลง ในทางสังคมจากการประกอบอาชีพหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาบ้านเทอดไทย ผู้ประกอบอาชีพนี้มีความสัมพันธ์ทางครอบครัวและเครือญาติที่อบอุ่นมากขึ้น มีการร่วมมือกันในการพัฒนาท้องถิ่นมากยิ่งขึ้น สภาพชุมชนดีมีความอบอุ่น ในขณะที่ผู้วิจัยได้ลงพื้นที่สำรวจเมื่อปีพ.ศ. ๒๕๕๗ พบว่า จำนวน

บ้านที่ยังคงทำหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาแบบดั้งเดิมมีจำนวนน้อยมาก เมื่อเปรียบเทียบกับงานวิจัยเล่มดังกล่าว เนื่องจากผลกระทบทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมที่เปลี่ยนแปลงไปทำให้เครื่องปั้นดินเผาหมดความสำคัญและสูญสลายไปตามกาลเวลา เนื่องจากการทำหัตถกรรมเครื่องปั้นแบบดั้งเดิมต้องใช้ความอดทน ใช้เวลานานมากกว่าจะได้ภาชนะใบหนึ่งๆ ซึ่งเป็นสาเหตุหนึ่งที่คนรุ่นใหม่จึงไม่นิยมประกอบอาชีพดังกล่าว

ในการนี้ผู้วิจัยได้วิเคราะห์ผลกระทบที่เกิดขึ้นในด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม ที่ทำให้ช่างปั้นไม่สืบสานเครื่องปั้นดินเผาซึ่งเป็นหัตถกรรมท้องถิ่นในการประกอบอาชีพอีกต่อไป ดังนี้

๑) ผลกระทบด้านเศรษฐกิจ

ในด้านของผลกระทบจากทางด้านเศรษฐกิจ ในอดีตมีการปั้นภาชนะเครื่องปั้นดินเผาเพื่อการยังชีพ เป็นรายได้หลักในช่วงหลังฤดูการเก็บเกี่ยวทุกบ้านในหมู่บ้าน ทำให้ชาวบ้านมีรายได้จากการขายผลิตภัณฑ์เครื่องปั้นดินเผา มีการนำใส่รถเข็นออกเร่ขายตามหมู่บ้านอื่น แต่เมื่อเวลาผ่านไป การซื้อขายเครื่องปั้นดินเผาลดลง ไม่เป็นที่นิยมของตลาด ไม่มีสินค้าตลอดทั้งปีเนื่องจากการทำเครื่องปั้นดินเผาสามารถทำได้เพียงปีละ ๑ ครั้งเท่านั้น และมีระยะเวลาแค่ไม่กี่เดือน ประมาณหลังการเก็บเกี่ยวผลผลิตทางการเกษตร คือ หลังฤดูการเกี่ยวข้าว ประมาณเดือน ธันวาคม จนกระทั่งถึงฤดูการทำนาอีกครั้งคือ ในช่วงเดือนพฤษภาคม และเมื่อพิจารณาจากขั้นตอนการผลิตพบว่าจะใช้ขั้นตอนยาวนานและซับซ้อน ใช้ระยะเวลาประมาณ ๑ สัปดาห์ ผลิตภัณฑ์จึงจะสามารถออกจำหน่ายได้ รายได้จึงไม่พอกับรายจ่าย อีกทั้งยังไม่ใช่ที่ต้องการของตลาด เมื่อผลิตมาตลาดไม่ต้องการ ขายไม่ได้ จึงไม่รู้ว่า จะผลิตไปเพื่อใคร ชาวบ้านส่วนใหญ่ที่เคยประกอบอาชีพปั้นเครื่องปั้นดินเผาแบบดั้งเดิมจึงไปประกอบอาชีพอื่นแทน แต่ยังคงใช้วัตถุดิบที่เป็นเอกลักษณ์อยู่ คือการเปลี่ยนไปเป็นอาชีพปั้นเตา ซึ่งมีความง่ายขายและผลิตได้ตลอดทั้งปี ใช้ระยะเวลาผลิตรวดเร็ว ที่สำคัญเป็นที่ต้องการของตลาดมากกว่าผลิตภัณฑ์เครื่องปั้นดินเผาทำมือ อาชีพเครื่องปั้นดินเผาที่เป็นแบบดั้งเดิมจึงน้อยลง จนเกือบสูญหายไปในที่สุด

๒) ผลกระทบทางด้านสังคมและวัฒนธรรม

เมื่อกาลเวลาผ่านไป รุ่นลูกหลานที่เกิดใหม่ไม่สนใจที่จะสืบทอดวัฒนธรรมการปั้นเครื่องปั้นดินเผาแบบดั้งเดิมแบบรุ่นพ่อแม่ เนื่องจากการปั้นเครื่องปั้นดินเผาแบบดั้งเดิมมีหลายขั้นตอนกว่าจะเป็นภาชนะหนึ่งใบ ต้องอาศัยความประณีต อดทน ทุ่มเหงื่อทั้งกำลังร่างกายและกำลังแรงใจตลอดจนต้องรอฤดูกาลที่เหมาะสมจึงจะทำได้ ในกระบวนการแต่ละขั้นตอนในการทำ มักส่งผลให้เสื้อผ้าของผู้ปั้นมีความสกปรก ไม่เหมือนกับการประกอบอาชีพอื่นที่มีที่ทำงานในอาคาร แต่งตัวสวยงาม ไม่สกปรกเลอะเทอะ ประกอบกับราคาผลิตภัณฑ์ก็จำหน่ายในราคาที่ไม่สูงมากนัก เนื่องจากไม่เป็นที่ต้องการของตลาด รุ่นลูกหลานจึงไม่คิดจะสืบทอดภูมิปัญญาการทำหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผา ซึ่งทำให้ภูมิปัญญาดังกล่าวค่อยๆ สูญหายไปในที่สุด

นอกจากนี้เมื่อสังคมเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา สังคมชนบทก็มีการเปลี่ยนแปลงไปเป็นสังคมเมืองมากขึ้น มีการพัฒนาระบบสาธารณูปโภคและสาธารณูปการเพื่อยกระดับชีวิตของคนในสังคมมากขึ้น มีระบบไฟฟ้า ระบบประปา ที่มีความสะดวกสบายต่อชีวิตความเป็นอยู่ของคนในชุมชน วัฒนธรรมการกินอยู่ จากที่เคยใช้ภาชนะดินเผาหุง ต้ม แกง ก็เปลี่ยนไปใช้หม้อหุงข้าวไฟฟ้า น้ำดื่มที่เคยใส่หม้อดินเผาตั้งอยู่หน้าบ้านให้เกิดความเย็น หรือที่เรียกว่าหม้อแอ้งน้ำ ได้เปลี่ยนไปเป็นกระติกน้ำ

ตู้เย็น ดังนั้นการใช้ภาชนะเครื่องปั้นดินเผาจึงหมดความนิยมลง เนื่องจากไม่สะดวกในการใช้และแตกหักง่าย ผู้คนจึงนิยมใช้ภาชนะประเภทอะลูมิเนียม และพลาสติก ประกอบกับซื้อหาง่ายและราคาไม่แพง ทำให้ภาชนะเครื่องปั้นดินเผาจึงไม่เป็นที่ต้องการของผู้คนในสังคมอีกต่อไป ทำให้ไม่มีตลาดรับซื้อ เมื่อผลิตมาแล้วไม่สามารถขายได้ รุ่งลูกหลานก็ไม่ต้องการสืบทอดอาชีพดังกล่าว ช่างปั้นรุ่นพ่อแม่ก็แก่ชราจึงเลิกทำอาชีพนี้ไป

๓) ผลกระทบทางด้านสิ่งแวดล้อม

ในด้านผลกระทบทางสิ่งแวดล้อม เนื่องจากการผลิตหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาแล้ววนอาศัยวัตถุดิบจากธรรมชาติด้วยกันทั้งสิ้น ทั้งดินเหนียวจากห้วยตางเดียวที่ปัจจุบันใช้รถบรรทุกนำมาส่งถึงบ้าน เนื่องจากมีการว่าจ้างขุดดินและบรรทุกดินเพื่อการปั้นเตาด้วย ดังนั้นจึงมีการบรรทุกดินคราวละมากๆ ตลอดจนไม้ฟืนที่นำมาเป็นเชื้อเพลิงในการเผา ในอดีตสามารถหาได้ตามท้องไร่ท้องนา ตามป่า เช่น บริเวณใกล้กับหมู่บ้าน แต่ในปัจจุบันไม้ฟืนที่นำมาเป็นเชื้อเพลิงเริ่มหายาก และต้องซื้อมาจากที่อื่น ในขณะที่ไม่มีการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติจำพวกป่าไม้อย่างจริงจัง นอกจากจะทำให้ต้นทุนการผลิตสูงขึ้นแล้ว ยังทำให้ทรัพยากรทางธรรมชาติเริ่มสูญหายและหายากมากขึ้น จึงเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้การสืบทอดภูมิปัญญาหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาหมดไป

สำหรับแนวทางในการสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาบ้านเทอดไทยให้คงอยู่ มีหลายแนวทางที่สามารถกระทำดังต่อไปนี้

๗.๒.๓.๑ สนับสนุนให้คนในชุมชนมีรายได้จากการปั้นเครื่องปั้นดินเผามากยิ่งขึ้น

ในด้านการสืบสานหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาบ้านเทอดไทยให้คงอยู่ได้นั้น ควรมีการส่งเสริมและสนับสนุนให้มีรายได้มากยิ่งขึ้นกว่าเดิมเพื่อเป็นแรงจูงใจให้คนในชุมชนไม่ออกนอกพื้นที่เพื่อไปประกอบอาชีพอย่างอื่น และที่สำคัญคือต้องปลูกฝังให้เยาวชนรักและภูมิใจในภูมิปัญญาท้องถิ่นที่บรรพบุรุษได้สะสมมายาวนาน ซึ่งสอดคล้องกับผลงานวิจัยเรื่อง การศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับการปั้นเพื่อพัฒนาในเชิงพาณิชย์ เพื่อชุมชนเข้มแข็ง : ศึกษากรณีบ้านหม้อ หมู่ ๑๑ ตำบลเขวา อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม โดย วรชัย จินาล่อง และพิศมัย บัญไชย (๒๕๕๕-๒๕๕๖) ซึ่งบ้านหม้อในปัจจุบันเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ภูมิปัญญาท้องถิ่นของจังหวัดมหาสารคาม มีนักท่องเที่ยวเข้ามาเยี่ยมชมทำให้เกิดรายได้ให้แก่ชุมชนมากกว่าในอดีตและสามารถสร้างรายได้ให้กับชุมชนได้เช่นกัน

๗.๒.๓.๒ พัฒนารูปแบบเครื่องปั้นดินเผาเพื่อเป็นของฝากของที่ระลึกกับนักท่องเที่ยว

นอกจากการสนับสนุนรายได้คนในชุมชนและปลูกฝังให้เยาวชนรักและภูมิใจในภูมิปัญญาท้องถิ่นแล้ว แนวทางการสืบสานอีกทางหนึ่งคือ การพัฒนาเครื่องปั้นดินเผาในรูปแบบต่างๆ รื้อฟื้นผลิตภัณฑ์เครื่องใช้ในครัวเรือนตามรูปแบบในอดีต มีการย่อส่วนลงเพื่อเป็นของฝากของที่ระลึกตลอดจนประยุกต์ตกแต่งผลิตภัณฑ์เพื่อให้น่าสนใจต่อนักท่องเที่ยว โดยความร่วมมือของชุมชน เป็นสินค้าภูมิปัญญาพื้นเมือง ที่มีการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น สอดคล้องกับงานวิจัยเรื่อง การอนุรักษ์ ฟืนฟู และพัฒนาผลิตภัณฑ์เครื่องปั้นดินเผาโดยมีส่วนร่วมของชุมชน กลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา โดยอมรรัตน์ สอนคง (๒๕๕๔) ที่เห็นควรว่าการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นต้องมีการประยุกต์ผลิตภัณฑ์ให้สอดคล้องกับยุคสมัยและความต้องการของฝากของที่ระลึกของนักท่องเที่ยว

๗.๒.๓.๓ การสนับสนุนและส่งเสริมของภาครัฐ

ในด้านของภาครัฐเองต้องเข้ามาสนับสนุนและส่งเสริมผลิตภัณฑ์ต่างๆ ให้เป็นที่แพร่หลายทั้งในประเทศและต่างประเทศ สนับสนุนแหล่งเงินทุน การประชาสัมพันธ์เพื่อสร้างงาน และสร้างรายได้ เห็นคุณค่าเพื่อสร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจ สอดคล้องกับผลงานวิจัยของ พระรัฐกร สุขอ้วน (๒๕๕๑) เรื่องภูมิปัญญาพื้นบ้านในการอนุรักษ์ฟื้นฟูและพัฒนาศิลปหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาเชิงเศรษฐกิจชุมชนของจังหวัดศรีสะเกษ ซึ่งขาดการบริหารจัดการที่ดีในด้านเงินทุน ดังนั้นภาครัฐต้องเข้ามาช่วยเหลือสนับสนุนในเรื่องดังกล่าว

๗.๒.๓.๔ อนุรักษ์แหล่งดินเหนียวที่มีค่าของชุมชนเอาไว้ไม่ให้เกิดการบุกรุกเพื่อเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดินเป็นพื้นที่อื่นๆ

การอนุรักษ์สืบสานอีกทางหนึ่งที่ยังคงให้หัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาบ้านดินเผายังคงสืบทอดดำรงอยู่ต่อไป นอกจากพัฒนารูปแบบให้ทันสมัยมากยิ่งขึ้นแล้ว ควรที่จะยังคงอนุรักษ์การผลิตแบบดั้งเดิมเอาไว้และสงวนแหล่งดินเหนียวที่มีค่าของชุมชนเอาไว้ไม่ให้เกิดการบุกรุกเพื่อเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดินเป็นพื้นที่อื่นๆ เช่น แหล่งที่อยู่อาศัยหรือพื้นที่เพื่อการเกษตร มีการกำหนดพื้นที่แน่นอน มีการปรับปรุงเส้นทางเข้าเยี่ยมชมแหล่งดินโบราณเพื่อการทำหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาโบราณ เพื่อให้นักท่องเที่ยวเข้าเยี่ยมชมและเลือกซื้อเครื่องปั้นดินเผาขนาดย่อมส่วนเพื่อเป็นของฝากของที่ระลึก สอดคล้องกับผลงานวิจัยเรื่อง การสืบสานการทำเครื่องปั้นดินเผาของชาวส่วยบ้านชำสมิง อำเภอสังขะ จังหวัดสุรินทร์ โดยทองเหลือง สุขพร้อม (๒๕๕๖) โดยแหล่งดินเหนียวถูกแปรเปลี่ยนเป็นพื้นที่นา และไม่มีมีการพัฒนาผลิตภัณฑ์ใหม่ๆ ทำให้เครื่องปั้นดินเผาต้องสูญสลายไปตามกาลเวลา ทำให้ต้องมีการพัฒนาผลิตภัณฑ์และสงวนแหล่งดินเอาไว้เพื่อการอนุรักษ์และสืบสานหัตถกรรมดั้งเดิม

๗.๒.๓.๕ แลกเปลี่ยนเรียนรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นนอกชุมชนและบูรณาการกับเทคโนโลยีสมัยใหม่

แนวทางในการอนุรักษ์สืบสานควรมีการถ่ายทอดภูมิปัญญาจากนอกชุมชนด้วย โดยการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นนอกชุมชน อาจเป็นชุมชนที่มีความคล้ายคลึงกันในด้านของการมีหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาแบบดั้งเดิมเหมือนกัน หรือการถ่ายทอดจากภาครัฐที่มีเทคโนโลยีสมัยใหม่เพื่อการปรับปรุงผลิตภัณฑ์และสร้างมูลค่าให้กับผลิตภัณฑ์มากขึ้นตลอดจนสร้างรายได้ให้กับชุมชนอีกต่อไป สอดคล้องกับผลงานวิจัยเรื่อง การจัดการความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านเครื่องปั้นดินเผาบ้านกลาง ตำบลโนนตาล อำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม โดยวิระศักดิ์ จุลดาสัย พณิฐา ยงพิทยาพงศ์ และอาติมา ศรีปากดี (๒๕๕๐) ซึ่งในชุมชนมีแหล่งดินเหนียวที่มีคุณภาพ มีการถ่ายทอดความรู้จากทั้งภายในครอบครัว เยาวชน และจากทางภาครัฐ คือจากกรมวิทยาศาสตร์บริการ ที่มาให้คำแนะนำเพื่อปรับปรุงคุณภาพของผลิตภัณฑ์ให้ดียิ่งขึ้นและสร้างรายได้ให้กับชุมชนมากยิ่งขึ้น

แนวทางอนุรักษ์สืบสานดังกล่าวเป็นเพียงส่วนหนึ่งที่สามารถสืบสานหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาบ้านเทอดไทยได้ หากยังคงไม่มีมาตรการหรือหาแนวทางหรือช่องทางในการสืบสานองค์ความรู้อย่างชัดเจนและเข้มแข็งโดยเฉพาะอย่างยิ่งจากหน่วยงานของภาครัฐ เมื่อเวลาผ่านไปภูมิปัญญาการผลิตหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาก็จะสูญสลายไปตามกาลเวลาอย่างแน่นอน จากการศึกษาจากสภาพทั่วไปรูปแบบและขั้นตอนการทำหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผา การถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น จึงทำให้เกิดการหาแนวทางในการสืบสานภูมิปัญญาเหล่านี้ให้ดำรงอยู่ไว้ แนวทางทางการสืบสานที่สำคัญและยั่งยืน คือ คนในชุมชนต้องมีส่วนร่วมในการสืบสาน เพราะคนในชุมชนได้รับการถ่ายทอดมาโดยตรงจากบรรพบุรุษ

ถือว่าเป็นสมบัติของความรู้หรือมรดกตกทอดที่มีคุณค่า เป็นการส่งผ่านภายในครอบครัวและเครือญาติ หากคนจะสืบสานต่อก็ควรจะลูกหลานบ้านเทอดไทย ตลอดจนคนในชุมชนเองก็ต้องเร่งสร้างจิตสำนึก แห่งความภาคภูมิใจขององค์ความรู้นี้ เพื่อให้เกิดความหวงแหนและเก็บรักษาเอาไว้มิให้สูญหายไปตาม กาลเวลา นอกจากนี้เองหน่วยงานภาครัฐ โดยเฉพาะหน่วยงานในท้องถิ่นซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นลูกหลาน คนในชุมชนและมีพื้นฐานความเป็นเจ้าขององค์ความรู้อันทรงคุณค่านี้ ช่วยสนับสนุนงบประมาณในการ สร้างศูนย์เรียนรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นขึ้น และจำเป็นต้องสนับสนุนการจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นในสถานศึกษา ขึ้น เนื่องจากลูกหลานคนในพื้นที่ควรต้องเป็นผู้สืบสานต่อ สิ่งที่ยั่งยืนที่สุดคือการนำองค์ความรู้เข้าไป เผยแพร่ในสถานศึกษา ใส่ไว้ในหลักสูตรการจัดการเรียนการสอน เพื่อการสืบสานที่ยั่งยืนและยาวนาน ตลอดจนยุคสมัยปัจจุบันที่การรับรู้ข้อมูลข่าวสารโดยใช้เทคโนโลยีการติดต่อสื่อสารที่รวดเร็วและฉับไว การประชาสัมพันธ์ภูมิปัญญาหัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาให้ผู้คนภายนอกได้รับรู้ถือว่าเป็นสิ่งสำคัญ เนื่องจากจะส่งผลดีในเรื่องการประชาสัมพันธ์ในผู้อื่นได้รับรู้ สนใจ และต้องการเข้ามาสัมผัสรับ ประสบการณ์จริง ซึ่งเป็นการประชาสัมพันธ์บอกต่อให้รับรู้ในวงกว้าง ส่งเสริมรายได้เข้ามาในชุมชน สินค้าขายได้จากนักท่องเที่ยว เกิดรายได้หมุนเวียนเพิ่มมากขึ้นกว่าเดิม อาจจำเป็นต้องมีการปรับ รูปแบบการผลิต หรือการคิดค้นผลิตภัณฑ์ใหม่ๆเกิดขึ้นเพื่อรองรับตลาดและลูกค้าที่มีหลากหลายกลุ่มช่วงวัย และการนำไปใช้ประโยชน์ที่มากกว่าแค่เพียงใช้ในชีวิตประจำวัน อาจเป็นของฝากของที่ระลึก เกิดเป็น เอกลักษณ์ของชุมชน มีผู้เข้ามาเที่ยวชมอย่างแพร่หลาย

๗.๓ ข้อเสนอแนะ

๑) ในปัจจุบันช่วงป็นที่มีองค์ความรู้จริงๆ เริ่มลดจำนวนลง การสืบสานอีกทางหนึ่งที่สำคัญคือ การเข้าไปต่อยอดองค์ความรู้ในสถานศึกษา โดยควรเร่งจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นเรื่องหัตถกรรม เครื่องปั้นดินเผาแบบดั้งเดิมและให้นักเรียนได้ลงมือทำและเรียนในหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน เช่น ในกลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม ในกลุ่มสาระย่อยคือ ในรายวิชาท้องถิ่นของ เรา เป็นต้น ซึ่งจะเป็นการสืบสานอย่างยั่งยืนได้

๒) ผู้รับผิดชอบของหน่วยงานภาครัฐต้องเข้ามาสนับสนุน ช่วยเหลืออย่างจริงจัง ทั้งองค์การ บริหารส่วนตำบล สภาวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยที่จะเข้ามาส่งเสริมการวิจัยผลิตภัณฑ์ให้มีคุณภาพดี ยิ่งขึ้น ตลอดจนรูปแบบที่น่าสนใจและตอบสนองความต้องการของตลาด ส่งเสริมการนำผลิตภัณฑ์ ออกจำหน่าย จัดแสดงตามงานสำคัญต่างๆ เพื่อเผยแพร่และประชาสัมพันธ์ภูมิปัญญาอันทรงคุณค่านี้ไว้

๓) ควรจัดตั้งเป็นศูนย์เรียนรู้หัตถกรรมเครื่องปั้นดินเผาบ้านเทอดไทยขึ้นภายในชุมชน เพื่อเป็น แหล่งการเรียนรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น ให้ทั้งคนภายในท้องถิ่นและบุคคลภายนอกที่สนใจเข้ามาเรียนรู้ ร่วมกัน รวมทั้งจัดทำเส้นทางท่องเที่ยว ปัจจุบันมีผู้สนใจเข้ามาท่องเที่ยวในสถานที่ท่องเที่ยว ณ บ้าน เทอดไทย จำนวนไม่น้อย โดยส่วนใหญ่จะมาเที่ยวชมวัดป่าโนนสวรรค์ ซึ่งเป็นวัดที่น่ามหัศจรรย์มา ตกแต่งอาคารให้สวยงาม จึงควรเชื่อมต่อเส้นทางท่องเที่ยวเข้าไว้ด้วยกันและมีการจำหน่าย ผลิตภัณฑ์จากเครื่องปั้นดินเผาเพื่อเป็นของฝากของที่ระลึกไปด้วย